

WERKGROEP BOUWHISTORIE DEVENTER

ONDER DE LINDEN 3

VOORMALIGE PASTORIE VAN DE DOOPSGEZINDE GEMEENTE

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	1
Aanleiding	3
1 De plek	4
2 Het plan	12
2.1 De architect	12
2.2 De architectuur	14
2.3 De aanleiding voor de bouw	16
2.4 De bouw en verder	20
3 De beschrijving van het pand	22
3.1 Het exterieur	22
3.1.1 De westelijke gevel ofwel de voorgevel – de attiek	22
3.1.2 De noordelijke gevel	26
3.1.3 De zuidelijke gevel ofwel de tuingevel	28
3.1.4 De oostelijke gevel ofwel de achtergevel en de aanbouw	31
3.2 Het interieur	34
3.2.1 De kelder	34
3.2.2 De begane grond en de overloop	36
3.2.3 De verdieping	51
3.2.4 De zolder	57
4 Het monument	69
5 Literatuur	71
6 HCO Stadsarchief Deventer	73
6.1 Algemeen	73
6.2 Kaarten	73
6.3 Archief Doopsgezinde Gemeente Deventer	74
6.4 Bouwdossiers	75
Bijlage 1: De monumentenomschrijving	79
Bijlage 2: De maquette	81
Bijlage 3: De oude pastorie	83
Bijlage 4: Besluitvorming over de nieuwe pastorie	85
Bijlage 5: Lijst van bewoners en eigenaren	91
Bijlage 6: Waarde van de woning door de tijd heen	92
Bijlage 7: Overig fotomateriaal	93
Bijlage 8: Verklarende woordenlijst	94

Inleiding

In het najaar van 2007 is de Werkgroep Bouwhistorie Deventer opgericht, na vooroverleg tussen de besturen van de Stichting Oud Deventer, de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (afdeling Zuid-Salland – IJsselstreek – Oost-Veluwezooom) en de toenmalige Vereniging Oud Deventer (nu Historische Vereniging Deventer).

De Werkgroep heeft zich ten doel gesteld om

- de historisch interessante bebouwing in de gemeente Deventer te onderzoeken;
- de bouw- en bewoningsgeschiedenis hiervan te inventariseren;
- de samenhang in deze bebouwing in kaart te brengen;
- de informatie door middel van rapportages inzichtelijk te maken voor een breed publiek;
- mede daardoor draagvlak te verkrijgen onder de burgers van de gemeente Deventer voor het belang van bouwhistorisch onderzoek.

Eigenaren en bewoners van panden die mogelijk bouwhistorische elementen bevatten kunnen een beroep doen op de expertise van de Werkgroep.

Leden van de Werkgroep zijn vrijwilligers uit diverse disciplines met een grote verscheidenheid aan kennis en ervaring. Ze zijn gemotiveerd om het onderzoek uit te voeren en daartoe samen te werken met professionals op het gebied van bouwhistorie, monumentenzorg en archeologie.

De gegevens van de onderzoeken worden door de Werkgroep bewaard. Betrokken partijen ontvangen een digitale of, indien gewenst, een analoge kopie. Via de website worden de gegevens ook ter beschikking gesteld aan geïnteresseerde derden.

De Werkgroep beschikt niet over eigen financiële middelen. Voor hulpmiddelen, nodig voor de onderzoekstaken, heeft de Stichting Oud Deventer in 2008 een bescheiden startbudget toegekend. Voor de regelmatige bijeenkomsten maakt de Werkgroep gebruik van gratis beschikbaar gestelde vergaderruimten.

Aan dit onderzoek werkten op vrijwillige basis de volgende personen mee.

Janleo van de Laar, voor de tekst.

Han The maakte de foto's, tenzij anders vermeld.

Aly Dijkstra-Kruit verzorgde de redactie en opmaak.

Werkgroep Bouwhistorie Deventer
Pothoofd 226
7411 ZG Deventer

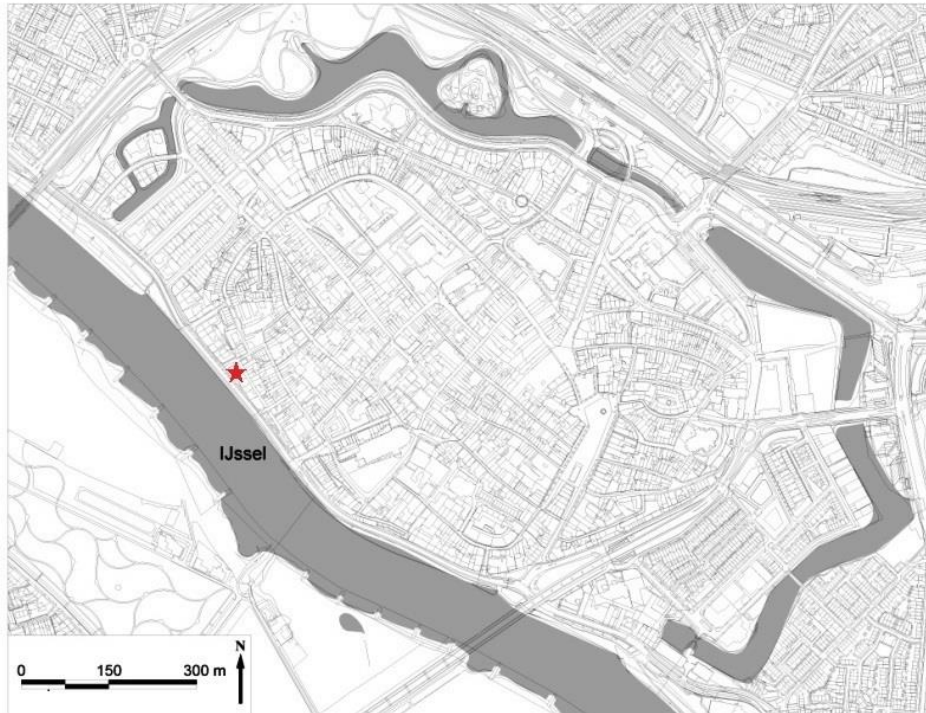
awn18.aly@xs4all.nl

www.deventerbouwhistorie.nl

Aanleiding voor het onderzoek

In oktober 2015 verzocht de eigenaar van het pand Onder de Linden 3 de Werkgroep onderzoek te doen naar de geschiedenis van het pand en een bouwhistorische beschrijving te verzorgen.

De Werkgroep heeft dat verzoek gehonoreerd en heeft het pand met een aantal leden enkele keren bezocht. Daarbij bekeken ze het gehele huis, meerdere malen met foto's.

Afb. 1. Plaats van perceel E6813 op de huidige kaart van Deventer

Afb. 2. Minuutkaart van 1811-1832.

Afb. 3. Huidige plattegrond.

1. De Plek

De geschiedenis tot 1866

De historische topografie van het perceel Onder de Linden E6813

De geschiedenis van de plaats en de omgeving van het pand, gebouwd in 1866, is interessant. Deze locatie vormde namelijk een onderdeel van de stadsverdediging: dat maakte dat de plek vanaf de middeleeuwen naar binnen gekeerd, eenvoudig en op het laatst zelfs armoedig was.

De huizen en bergplaatsen die men tegen de buitenste stadsmuur (1360) bouwde, waren ondiep en hadden vanwege hun ligging maar één buitengevel met de toegang en eventuele ramen aan de steeg Achter de muren Vispoort. Aan het einde van de negentiende eeuw raakte de stadsmuur aan de IJssel zijn strategische functie definitief kwijt. Ook toen nog konden de meeste eigenaren van deze gebouwen tegen de stadsmuur daarin geen ramen maken, doordat in die eeuw ook aan de IJsselzijde van de muur huizen waren gebouwd. Bij de sloop van een aantal van deze huizen ten behoeve van de verbreding van de 'IJsselboulevard' (jaren 60 van de vorige eeuw) kwamen fragmenten van de stadsmuur tevoorschijn, die gespaard en geconsolideerd zijn. Verderop, ter plaatse van Onder de Linden 1-2-3, grensde de stadsmuur aan een gracht, maar wanneer de muur hier is afgebroken, is onduidelijk. Op een enkele perceeltekening, die voorafgaand aan de bouw van Onder de Linden 1-2-3 is gemaakt, ziet men de loop van de stadsmuur nog aangegeven.¹ Aangezien de muur hier aan/in de gracht stond, moet zij op zijn minst nog de kademuur ter plaatse hebben gevormd, maar maakte wellicht ook nog deel uit van de bescheiden bebouwing die er aan de steegzijde tegenaan stond.²

Afb. 4. Plattegrond van Deventer, kaart uit het Stedenboek van Braun & Hogenberg (Keulen). De kaart is gebaseerd op de situatie vóór 1560, omdat het bastion Graaf van Buren er nog niet op staat. De binnenste stadsmuur is nog intact. NL-DvHCO, HCO Stadsarchief Deventer, ID 1236, Kaarten Stadsarchief en Athenaeumbibliotheek (SAB), inv.nr. 18.

¹ Zie bijlage 6.4, fiche 50.

² Bloemink 1996.

Afb. 7. Uitsnede uit het Minuutplan. De locatie van Onder de Linden 3 bevindt zich bij de rode ster.

59	Deventer	de Sijck	216	hous 216
60	Emanis	Joubert	217	hous 217
61	"	"	218	hous 218
62	"	"	219	hous 219
63	"	"	220	hous 220
64	"	"	221	hous 221
65	"	"	222	hous 222
66	"	"	223	hous 223
67	"	"	224	hous 224
68	"	"	225	hous 225

Afb. 8. Eigenaren en vruchtgebruikers van de zes percelen vanaf de hoek die de Muggensteeg maakte met Achter de muren Vispoort, ter plaatse van Onder de Linden 3.
NL-DvHCO, ID OAT1832, inv.nr. 89E.

De directe omgeving van het latere Onder de Linden 3 kenmerkte zich door smalle stegen en sloppen en de daaraan gelegen huisjes (de zogeheten kameren) waarmee de achtererven meestal volgebouwd stonden (afb. 7).

In de onmiddellijke omgeving (aan de noordkant) lagen verder het Geertruiden Gasthuis met zijn tuin en in het bijzonder zijn barakken voor besmettelijk zieken, die pas in 1886 werden gesloopt (afb. 9). Deze barakken spelen later nog een onplezierige rol in het leven van de eerste bewoner van het huis. In deze periode was het onhygiënische karakter van het leven in het stadsdeel Noordenberg door het ontbreken van waterleiding en riolering nog niet veranderd.

Ook de hygiënische toestand in een hospitaal liet in het derde kwart van de negentiende eeuw nog flink te wensen over, mede door onbekendheid met besmettingsgevaar. De ontdekkingen van Robert Koch werden pas na 1883 bekend.

Afb. 9. Foto uit 1884-1885. NL-DVHCO, ID 1194, inv. nr. 8340. Onder de toren zijn de (lage) barakken te zien. De stratenmakers zijn niet voor de foto overeind gekomen en werken door.

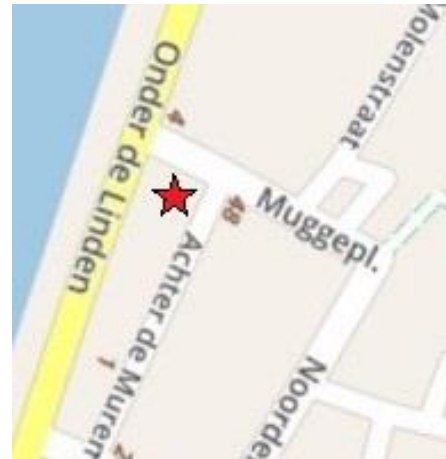

Op afb. 10 is de steeg Achter de Muren Vispoort te zien, richting de oude Vispoort (zie ook afb. 4). Dit is het straatbeeld zoals dat er ook in de jaren vijftig van de vorige eeuw nog uitzag. De foto geeft een indruk van de benauwdheid van de steegen achter de muren, eigenlijk tusschen de muren, want de middeleeuwse stad had een dubbele muur. De binnenste muur had rondeeltorens die boven de buitenmuur uitstaken. De binnenmuur uit de twaalfde eeuw werd in de tweede helft van de zestiende eeuw tussen de rondelen vervangen door huizen (zie afb. 4 en 5). Toen de buitenste stadsmuur in de negentiende eeuw zijn verdedigingsfunctie definitief verloor, mocht men ook tegen de buitenzijde huizen bouwen.

Afb. 10. Achter de Muren Vispoort, zuidelijke waltoren Vispoort. Rechts de huizen tegen de binnenkant van de buitenste stadsmuur. Album Photographiën in en om Deventer 1875-1899: Vestingtoren, Achter de Muren Vispoort 11-12-13 en Welle 6. NL-DvHCO, ID 1582, inv.nr. 996-20.

Afb. 11. Uitsnede uit het Minuutplan 1811-1832.
De locatie van Onder de Linden 3 bevindt zich bij de rode ster.

Afb. 12. Uitsnede uit de kaart van Deventer.

De kaarten van 1832 en 2019 naast elkaar gelegd laten de drastische verandering zien van de gesloten vestingstad Deventer naar een open binnenstad, die een klein deel vormt van een grote bebouwde kom. Men ziet op de oude kaart links van de huizenrij een deel van de voormalige (binnen)gracht. De buitenste stadsmuur vormde de achterzijde van de huisjes aan de steeg Achter de Muren.

De gracht besloeg ook een groot deel van het huidige perceel Onder de Linden 3.

Dat perceel ligt ter plaatse van de binnengracht en van de kadastrale perceeltjes E 89, 90, 91, 92 en 93 (afb. 11). De Deventer historicus Dumbard spreekt in de achttiende eeuw over een Vullerspoort in de Vullersteeg, een oudere naam van de Muggensteeg. Deze poort noemt hij "het poortken" achter het Geertruiden Gasthuis.

"Ter plaatse van de huidige avenue Onder de Linden lag in de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw een wandeling met lindebomen, die aan de ene zijde door de IJssel en aan de andere zijde door een smalle parallel aan de IJssel lopende gracht was omsloten. In 1858 werd besloten deze gracht te dempen en het terrein van de voormalige wandeling in percelen bouwgrond uit te geven".³

In 1859 kon men dan ook in het verslag van B&W lezen dat

"Door het dempen van de gracht is naar de Vischmarkt eene nieuwe uitgang in de Molenstraat aangebragt, waaraan de naam Lindenstraat is gegeven. Behalve van het nuttiger van den uitweg van dat gedeelte der stad, zal, wanneer daar eens goede huizen zijn gebouwd, de welstand er ook zeer bij winnen." ⁴

In het jaar daarop werd vermeld dat

"Het beschikbare terrein aan de eene zijde van de Lindenstraat is verkocht, onder voorwaarde om daarop in de loop van 1861 goede en sierlijke huizen te bouwen. Wanneer dit plan zal zijn uitgevoerd, zal de welstand daardoor zeker worden bevorderd." ⁵

³ Nalis 1987. Onder de Linden 1 werd overigens in 1868, dus later dan Onder de Linden 3, gebouwd.

⁴ ID 0704 Verslag van B&W 1859, p. 30.

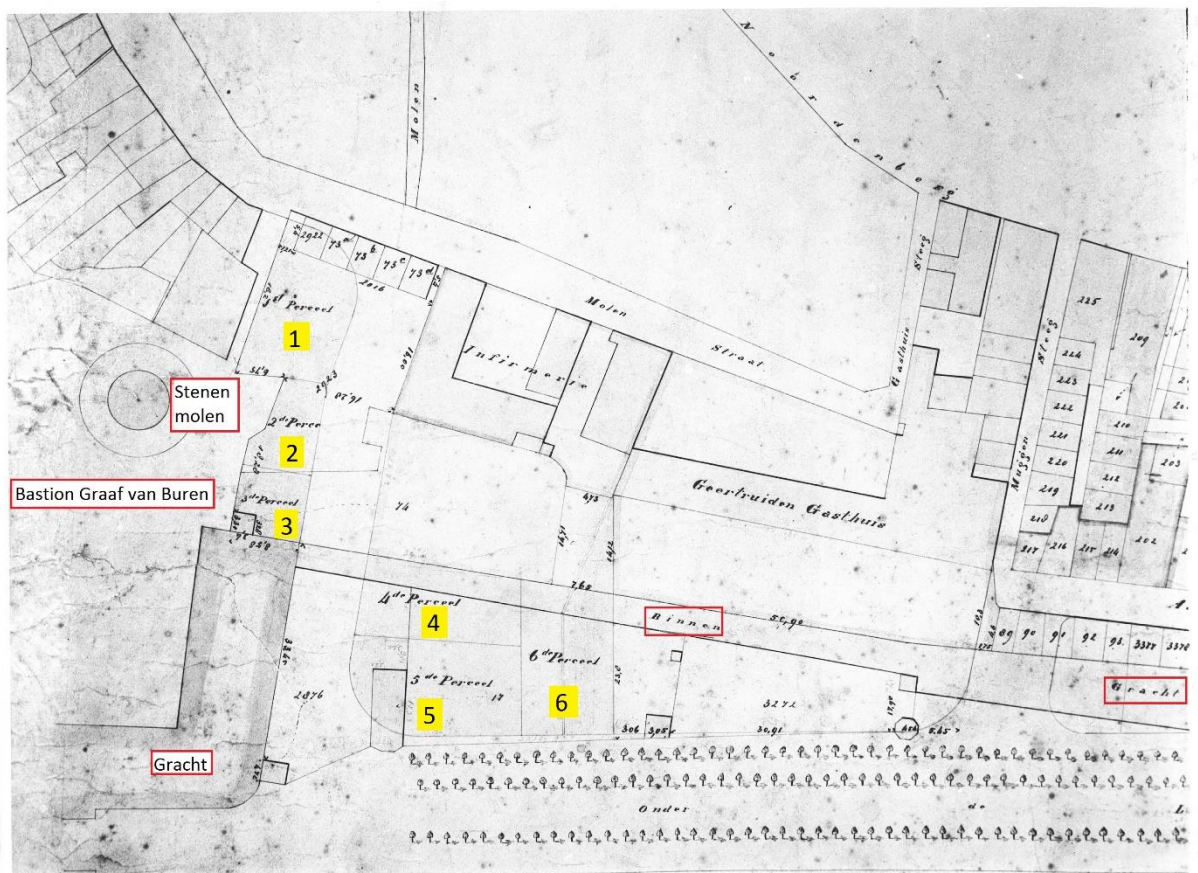
⁵ ID 0704 Verslag van B&W 1860, p. 23.

De fraaie tekening (in twee delen weergegeven, afb. 13 en 14) geeft duidelijk de situatie weer van Onder de Linden vóór de bebouwing van de jaren zestig van de negentiende eeuw – en later - en vóór het slechten van het bastion Graaf van Buren in 1883.

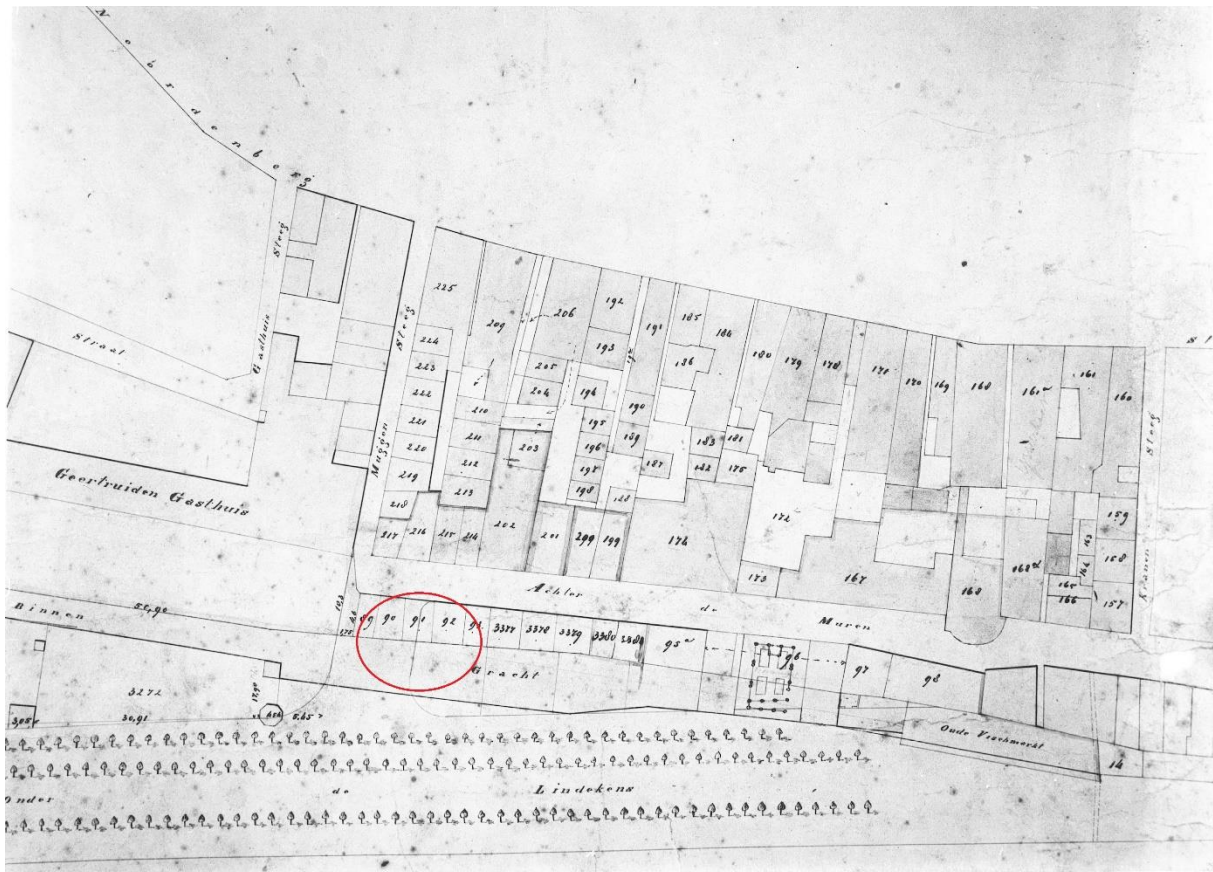
We zien op afb. 13 ook duidelijk dat de wandeling ‘Onder de Lindekens’ liep tot aan de gracht rond het bastion. De weg versmalt daar tot een gemetselde keerdam tussen de IJssel en de stadsgracht. Deze lange dam was hier nodig vanwege het peil van de stadsgracht, dat uiteraard steeds gelijk moest blijven tegenover de steeds wisselende en niet te controleren waterstanden van de IJssel. De tekening is in 1858 gemaakt naar aanleiding van de toenmalige plannen, nadat in 1853 het IJselfront door de Kringenwet van zijn militaire betekenis werd ontdaan, en waardoor dat gebied kon worden bebouwd.

De plankaart is duidelijk over het voornemen een verbinding te maken tussen de Molenstraat (zie de plaats van de molen in het bastion) en Onder de Linden: de huidige Lindenstraat. Ook werd besloten om percelen uit te geven aan Onder de Linden, met name het vierde, vijfde en zesde perceel aan de Binnengracht (afb. 13). Die bestonden toen blijkbaar nog uit tuinen met tuin- en theehuizen, die we kunnen herkennen aan hun vorm, hun plaatsing aan de straat en aan hun afgeschuinde hoeken.

Het vijfde en zesde perceel bebouwden H. en J. van der Woerd al in 1861 met het fraaie sober-classicistische drietal Onder de Linden 7, 8 en Lindenstraat 13. De plek van perceel 4, nu Lindenstraat 11, is iets later bebouwd.

Afb. 13. Deventer – Waterwegen – Binnengracht
Uittreksel kadastrale plan: gedeelte Onder de Linden tot aan de Noordenbergstraat; behorend bij voorstel betr. het dempen van de Binnengracht onder en bij de Vismarkt. 1858. "Bijlage A behorende bij het voorstel van mr. H. Houck en L. Hulscher gedaan den 10 November 1862." NL-DvHCO, ID 1194, inv.nr. 8311.

Afb. 14. Deventer – Waterwegen – Binnengracht
 Uittreksel kadastrale plan: gedeelte Onder de Linden tot aan de Noordenbergstraat; behorend bij voorstel betr. het dempen van de Binnengracht onder en bij de Vismarkt. 1858. "Bijlage A behoorende bij het voorstel van mr. H. Houck en L. Hulscher gedaan den 10 November 1862." NL-DvHCO, ID 1194, inv.nr. 8312.
 Binnen het ovaal het latere perceel Onder de Linden 3.

De hiervoor beschreven ontwikkeling ging vooraf aan de plannen om óók een veel smallere strook aan het begin van Onder de Linden uit te geven en te laten bebouwen; dat was een heel wat ingewikkelder onderneming dan de herbestemming van een aantal tuinen. In 1862 dienden mr. H. Houck en L. Hulscher namelijk het plan in voor de demping van de Binnengracht ten behoeve van de bouw van statige herenhuizen aan Onder de Linden. Ze maakten daarbij gebruik van de tekening van 1858. Vanaf dat moment keerde dit stukje stad - tot dan toe door de stadsmuur gedwongen naar binnen gericht - zich om naar de rivier en keek daar voortaan over uit. In 1874 werd de gehele Vesting Deventer formeel opgeheven via de Vestingwet. Voor de uitvoering van het plan moest men nogal wat bestaande bebouwing slopen, de binnengracht dempen en ook wellicht nog bovengrondse restanten en zeker de fundering van de stadsmuur slopen, iets wat bij het eerdere plan noordelijker wellicht in eerste instantie niet nodig was. In eerste aanzet is op de tekening wel de doorbraak richting Muggenstee en Noordenbergstraat zichtbaar. De rode ovaal in afb. 14 geeft de plaats aan van het later uitgegeven perceel Onder de Linden 3. In de Handelingen van den Raad in 1867 is een vermelding gevonden van de verkoop van het perceel.⁶

⁶ NL-DvHCO, ID 0704, inv.nr. 47.

Afb. 15. Uitsnede uit de kadastrale kaart 1^e helft 20^e eeuw. Sectie E kaart 3. NL-DvHCO, ID 1487, inv.nr. 3606.

Dit detail van een kadastrale kaart uit de eerste helft van de twintigste eeuw geeft de uiteindelijke, nu nog bestaande, situatie weer, na de overeenkomst met de gemeente in 1888 waarbij de tuin aan de Muggensteeg geruild werd voor een reep tuin aan de voorzijde.⁷

⁷ NL-DvHCO, ID 1078, Doopsgezinde Gemeente Deventer, inv.nr. 64-DF.

2. Het Plan

Architectuurhistorische, bouwhistorische en historische opmerkingen

2.1. De architect

Afb. 16. Maarten van Harten (1812-1867)

Over de architect van de pastorie van de Doopsgezinde Gemeente, Maarten van Harten, is eigenlijk weinig bekend. Een tiental jaren geleden startte dhr. Wim van der Gulden (W.J.I., *1929) een onderzoek naar zijn moeders vader, Maarten van Harte⁸ jr. (1868-1954). Die was een zoon van Herman van Harten en een kleinzoon van de Maarten die de pastorie ontwierp.

Maarten jr. was architect, zoals zijn vader en grootvader ook architect waren geweest. Herman van Harten leefde van 1839-1892 en Maarten van Harten van 1812-1867. Allen woonden en werkten in Deventer.⁹

De familie Van Harte(n) was niet doopsgezind. Het idee dat de architect wellicht uit doopsgezinde kring afkomstig was, kwam op omdat het in die tijd normaal was om klandizie binnen de eigen kring te houden. Een van de aannemers, de timmerman Jakob Witteveen, was bijvoorbeeld doopsgezind.¹⁰

Bij het onderzoek naar Van Guldens' grootvader kwamen begrijpelijkerwijs ook diens vader en grootvader in beeld. De hoeveelheid gegevens over die twee valt echter, behalve de toeschrijving van een aantal gebouwen in Deventer van hun hand, wat tegen; een beter beeld zou een uitgebreider onderzoek vergen.

Bespiegeling

*Het zou bijvoorbeeld aardig zijn te weten hoe de als timmerman begonnen Maarten van Harten (*1812), nu precies in het vak van architect is gerold. Er valt wel naar te raden: een gisse timmerman kon zich uiteraard nogal eens tot aannemer opwerken: die grens lag ook toen niet erg scherp en was met een combinatie van geluk en inzicht relatief gemakkelijk te overschrijden: in het archief ziet men regelmatig vergunningaanvragen voor een rijtje woningen in binnen- of Voorstad door een timmerman, die óók opdrachtgever is.*

Vervolgens hoeft de stap van aannemer naar architect niet groot te zijn: veel technische kennis lag al bij de aannemer zelf, doordat het bouwvak vooral op overgeleverde ervaring en kennis berustte. Opleidingen waren mogelijk, ook in Deventer, en bouwmeesters werden tot in de negentiende eeuw vaak in de praktijk gevormd.

⁸ De achternaam van deze Maarten mist een -n door een ambtelijke verschrijving bij de aangifte van zijn geboorte.

⁹ Van der Gulden 2009, 2011, 2012.

¹⁰ Jacob Witteveen was de overgrootvader van H.J. Witteveen, oud-minister van Financiën en later voorzitter van het IMF.

In Deventer bestond in die tijd een genootschap waarvan aannemers, ondernemers en architecten lid waren: 'De Vereeniging ter bevordering van den bloei van alle ambachten of vakken die in betrekking staan tot bouwkunde', naar Zwols voorbeeld opgericht op 2 juni 1848. De vereniging was gevestigd in het gebouw aan de Papenstaat / hoek Klooster. (Van oudsher staat het gebouw in de stad bekend als 'de Bouwkunde', vandaar de naam Theater-restaurant Bouwkunde (vanaf 1980)).

Als deze vereniging haar lange naam en haar 'missie' heeft waargemaakt, moet er in de negentiende eeuw sprake zijn geweest van een regelmatig aanbod van bouwkundige en tekenkundige opleidingen. In 1994 is het notulenboek van de vereniging opgedoken in een veilingcatalogus en door het Deventer Stadsarchief - naar het schijnt na een ongelukkig opbieden tegen de Athenaeumbibliotheek - aangekocht. Van een degelijk onderzoek naar deze vereniging, naar de leden, in het bijzonder naar de betrokkenheid van Maarten van Harten, is het nog niet gekomen. Van 1856 tot 1874 is er wel ene J. van Harten bestuurslid geweest; deze J. was zeer waarschijnlijk de broer van Maarten en had een machinefabriek in Deventer, wat overigens een industrie is die regelrecht uit de molenmakerij voortkwam. Zie bijvoorbeeld ook de bekende Deventer molenmaker, later machinefabriek Ten Zijthoff.

Maarten van Harten groeide volgens Van der Gulden op bij een houtzaagmolen in West-Zaandam en bekwaamde zich daar als timmerman. Wellicht als molenmaker, een vak dat groot respect afdwingt door zijn hoge graad van ambachtelijkheid en machine-technisch inzicht: men maakte niet alleen de molen, maar ook de machines die de molen aandreven. Omstreeks 1835 gaat hij als jongeman naar Deventer. Van der Gulden suggereert een relatie met de verhuizing van een vroegere plaatsgenoot, een zekere Cornelis Stoffel, die al in 1805 naar Deventer kwam om de houtzaagmolen De Vriendschap stroomafwaarts aan de IJssel, bij de Lagestraat, te bouwen.

Maar deze suggestie klopt niet: Cornelis Stoffel, Zaans molenbouwer, kwam wel in 1805 naar Deventer om een molen te bouwen, maar hij bleef hier niet. Het was zijn zoon Pieter die hier in 1844 houthandel Beekman overnam en in 1847 de molen De Vriendschap van de familie Kronenberg kocht. Dit alles vond plaats na de komst van Maarten naar Deventer in 1835.¹¹

Van Harten vindt zijn latere echtgenote, Johanna Bletgen (1818-1860), in Deventer en wordt architect.

Rond 1840 koopt Mr. W.H. Cost Jordens (kantonrechter in Deventer) de oude hofstede Het Schol aan de overkant van de IJssel en laat daar een park en een vijver aanleggen naar idee van ene Van Lunteren. Daarna kwam hij op het idee voor een nieuw buitenhuis, een idee waarin veel lieden van gegoede stand hem al veel eerder waren voorgegaan en dat Maarten van Harten voor hem verwezenlijkte. Dat was in 1851. Tien jaar later ontwerpt Van Harten de Buitensociëteit op de Worp, de huidige Deventer Buitensociëteit en bowling. Andere bekende Deventer gebouwen van zijn hand zijn een aantal gestichtsgebouwen, waaronder het Stappenconvent aan de Kuiperstraat/hoek Bagijnenstraat.¹²

In 1866 vraagt de Doopsgezinde Gemeente aan Maarten een nieuwe pastorie aan Onder de Linden te bouwen, op een nieuw uitgezet perceel bouwgrond ter plaatse van de oude

¹¹ Nijvertijd 2012.

¹² Henk Nalis spreekt in zijn artikel '1000 jaar Deventer, de Deventenaren en hun stadsbeeld' als volgt over Maarten: "In het midden van de negentiende eeuw was hij de belangrijkste particuliere bouwmeester in Deventer."

binnengracht, de oude stadsmuur en een aantal kleine huisjes die tegen de binnenzijde van de muur stonden.

Wellicht heeft Maarten van Harten in 1867 – het jaar dat hij overleed - samen met zijn toen 28-jarige zoon Herman de eindoplevering van de pastorie nog gedaan.

Dan is er nog de niet onderbouwde aanname van Van der Gulden, dat de villa's Onder de Linden 1 en 2 ook van de hand van Van Harten zouden zijn. Dezelfde suggestie komt voor in 'Monumenten in Nederland. Overijssel'.¹³ Helaas kennen we van deze villa's geen oorspronkelijke bouwtekeningen, zelfs niet van no. 1, dat wel heel rijk is opgezet, rijker dan no. 3. Deze bouwtekeningen zouden, wanneer ze van de hand van Maarten van Harten geweest zouden zijn, beslist van zijn handtekening zijn voorzien.

Er zijn helaas geen archivalische aanwijzingen dat Van Harten deze villa's zou hebben ontworpen. Wanneer men op het uiterlijk van deze villa's afgaat, kan men Onder de Linden 2 (het balkon mist sinds 1939) een doorsnee aannemersontwerp (knippen en plakken) noemen: principaal was de ontwikkelaar/aannemer Beltman. Onder de Linden 1 daarentegen, waartoe burgemeester Van Marle opdracht gaf en dat hij nog tijdens de bouw doorverkocht, is een veel meer voldragen ontwerp dat heel goed door een architect van het kaliber van Maarten van Harten gemaakt zou kunnen zijn. Maar diens werk zou beter geïnventariseerd en bestudeerd moeten worden om - door een bredere vergelijking - een mogelijke of definitieve verwantschap vast te kunnen stellen.

2.2. De architectuur

Prof. dr. Evert Frans van der Grinten (1920-2009), hoogleraar kunstgeschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen van 1962 tot 1977, was een van de eersten in Nederland die belangstelling én waardering had voor de negentiende-eeuwse architectuur. Hij publiceerde als kunsthistoricus zowel over de duivel in de beeldende kunst als over motieven in Grieks aardewerk. Maar hij schreef óók drie boeken over de architectuur van de na de oorlog gaandeweg gesloopte Nijmeegse benedenstad en een artikel over negentiende-eeuwse winkelpuien in Nederland. Hij was auteur van een (beknopte) geschiedenis van de bouwkunst. In een viertal artikelen beschreef deze veelzijdige man niet alleen gevelcomposities en kubusvormige panden in Nederland, maar ook 'wenkbrauwen' aan Nederlandse gevels en gietijzeren deurtralies uit de negentiende eeuw. Allemaal zaken die duidelijk samenhangen met (de periode van) ons onderwerp.

De gevelcompositie

Van der Grinten begint de inleiding van zijn artikel over negentiende-eeuwse gevelcomposities (1968) met de constatering dat er tot dan toe nauwelijks enige aandacht besteed is aan die 'lelijke' gevels: *"De architectuurhistoricus wordt afgeschrikt door de aanblik van gevels, die op het eerste gezicht schijnen te zijn samengesteld als een cocktail van vormen uit het verre en nabije Europese verleden."*¹⁴

Dit gezegd hebbende, beschrijft hij een lange reeks van de bedoelde gebouwen en vat daarna samen wat hij als de belangrijkste elementen en kenmerken beschouwt: het geheel

¹³ Stenvert 1998, 118.

¹⁴ Van der Grinten 1968.

heeft een nadrukkelijke blokvorm die de architect benadrukt door ononderbroken doorlopende banden en vooral door een brede architraaf met een naar alle zijden uitstekende daklijst.

Vóór 1880 blijven de gevels tamelijk vlak, tot ongeveer 1865 zijn ze meestal gepleisterd; na die tijd vaak in baksteen uitgevoerd maar versierd met een natuursteenimitatie van blokken en banden in pleisterwerk. De meeste gevels in de negentiende eeuw zijn symmetrisch, de vensterhoogte en venstervorm op beneden- en bovenverdieping verschilt niet (dat was vóór 1800 anders), maar na 1860 merkt Van der Grinten rechthoekige vensters op met afgeronde bovenhoeken en variaties in de breedte van vensters per verdieping.

Wanneer we deze kenschets, die volgens deze bescheiden pionier *“een voorlopig en nog vaag beeld geeft van de 19^e-eeuwse Nederlandse gevelcomposities”* naast de foto's van Onder de Linden 3 leggen, doemen er allerminst vage overeenkomsten op: niet alles komt overeen, maar het meeste klopt vrij precies.

Onder de Linden 3 is evenwel een nogal rijk gedecoreerd pand. Er is sprake van een verscheidenheid aan stucdecoratie: raamlijsten, schijnvoegen en pilasters. En wanneer men de rijk vormgegeven serre en de eveneens rijke, maar verdwenen attiekopbouw in aanmerking neemt, is het een voorbeeld van 'een cocktail van vormen'.

De kubusvorm

In zijn eveneens uitvoerige en rijkelijk geïllustreerde beschrijving van kubusvormige panden in de negentiende eeuw (1972) zien we zowaar een buurpand opdoemen: hij noemt Onder de Linden 1 als voorbeeld.¹⁵ We nemen voetstoots aan, dat Van der Grinten 'ons' pand heeft opgemerkt als een vertegenwoordiger van de kubusvorm, hij zal het bijvoorbeeld beslist hebben gefotografeerd. Onder de Linden 1, een ietwat statiger en ietwat minder frivool gebouw, beschouwde hij waarschijnlijk als een betere illustratie voor zijn onderwerp. De elementaire karaktertrekken die hij aan een kubusvormig gebouw geeft, zijn de volgende:

- het heeft een (nagenoeg) vierkante plattegrond;
- de gevels zijn vlak, behoudens een weinig vooruitspringend gedeelte in het midden van de gevel;
- er zijn vlakke pilasters bij de hoeken;
- het dak ontspringt duidelijk binnen de daklijst en heeft de vorm van een afgeknotte veelzijdige piramide of van een schilddak;
- er zijn twee of ten hoogste drie verdiepingen van (ongeveer) dezelfde hoogte;
- de gevels omvatten meestal drie of vier en wat minder vaak vijf vensterassen.

Ook hier blijkt Onder de Linden 3 goed overeen te komen met Van der Grintens' typologie, alleen springen hier de buitenste vensterassen van de voorgevel naar voren en niet de middelste, waar zich de voordeur bevindt. Het dak was oorspronkelijk, zoals we nog zullen zien, vrijwel onzichtbaar door het attiek, een soort balustrade rond de kap.

Van der Grinten plaatst de voorkeur voor de kubusvorm in internationaal licht en schetst een mogelijk ontstaan van de vorm in de tweede helft van de achttiende eeuw. Maar hij geeft ook aan, dat men kan denken aan een herleving van of een verborgen, maar voortlevende, belangstelling voor de zuivere vormen in de architectuur en de voorbeeldboeken van Andrea di Pietro della Gondola, beter bekend als de architect en schrijver Andrea Palladio.

Ook in de Hollandse zeventiende en de Franse achttiende eeuw beschouwden architecten vierkant en kubus als een belangrijke grondslag voor allerlei bouwkundige ontwerpen.

¹⁵ Van der Grinten 1972.

Nog in 1877 spreekt een Duitse vormleer nog van een algemene voorkeur om het grondplan van een eengezinswoning nauwkeurig of ongeveer vierkant te maken.¹⁶

De 'wenkbrauwen'

Vanaf ongeveer 1850 zien we aan gevels in Nederland boven de vensteropeningen lijsten in reliëf verschijnen. De vorm van deze lijsten gaan soms op middeleeuwse voorbeelden terug. Ze is vooral in Engeland bij bijvoorbeeld landhuizen toegepast. Soms vertegenwoordigen ze het neoclassicisme, een stijlperiode die in 1850 nog nauwelijks was afgesloten. Van der Grinten noemt de lijsten in deze vorm *“een typisch Nederlandse bijdrage aan de decoratie van gevels in de loop van de tweede helft van de negentiende eeuw”*.¹⁷

Hij beschrijft twee soorten van lijsten: de ene, gebogen, rust aan beide zijden op consoles, bij de andere knikken de einden van de hoekige boog haaks naar opzij en lopen door in waterlijsten. Landen als Duitsland, Zwitserland en Frankrijk nemen deze vormen in de negentiende eeuw over en gebruiken ze naast de al bestaande halfronde boog, in alle bekende boogvormen: strekse bogen met rechte of ronde hoeken, ezelsrug- of Neo-Tudorbogen en segmentbogen. Bij de pastorie past Van Harten een eenvoudige variant toe: een lijst op kleine consoles, die om de vensteropening is gebogen.

2.3. De aanleiding voor de bouw

De bouwhistorie van het pand uit 1866 is niet bijzonder ingewikkeld of uitgebreid, deels omdat het pand relatief jong is, maar vooral omdat de opeenvolgende bewoners het in de loop der tijd nauwelijks veranderd hebben. Dit heeft waarschijnlijk twee oorzaken: het huis was de meeste tijd een ambtswoning, dus geen eigendom van de bewoner. Verder was het huis ruim van opzet, luxe uitgevoerd en stevig gebouwd, zodat grote veranderingen niet nodig waren. Het huis, dat voor zijn tijd al zeer comfortabel was en van vele gemakken voorzien, is in de loop van de tijd wel uitgerust met toiletputten, stromend water, elektrisch licht, centrale verwarming en isolerend glas. Ten slotte kwamen er ook een garage en een gemoderniseerde keuken.

Bijzonder is ook, dat de bouw van het huis relatief goed gedocumenteerd is door de vondst van de fraaie bouwtekeningen in het archief van de doopsgezinde kerk en door de verslaglegging van de bouw in de notulen van de kerkenraad van de Doopsgezinde Gemeente. Daardoor is de aanleiding voor de bouw bekend en niet alleen het bouwjaar en de architect, maar ook de aannemers tot en met de glasleverancier en de schilderbaas. Van de tekeningen zullen we hierna dankbaar gebruik maken.

Nu eerst een uitgebreid citaat uit het boek over de Doopsgezinde Gemeente, dat verhaalt over de bouw en enige gebeurtenissen daarna.¹⁸

Een nieuwe pastorie in een 'sierlijk kwartier'

Dan was er de pastorie (Korte Assenstraat 55). Ze was donker en kreeg alleen aan de achterkant zon. Ondanks reparaties aan keuken en voorgevel bleef het een

¹⁶ Van der Grinten 1971, voetnoot 5.

¹⁷ Van der Grinten 1973.

¹⁸ Rademaker-Helfferich 1988, 152-153.

achterafwoning. Ds. Ten Cate opperde zelfs in februari 1866 'dat zijne woning zeer ongezond en voor hem en de zijnen bepaald nadelig is'. Hij vroeg het kerkbestuur of het geen 'opgewektheid gevoelt om stappen te doen ter verkrijging van ener leraarswoning die niet verstoken is van de zon nog van de nodige frisse luchten voor het overige passend'. Zo niet, dan verzocht hij zijn tractement te verhogen, zodat hij zich een passende woning kon aanschaffen. Onder druk van de argumenten besloot het bestuur tot de bouw van een nieuwe pastorie. Door de afbraak der vestingwerken was ónder de linden' een terrein te koop. Voor de grondaankoop en voor de bouw werd een bedrag van f. 14.000 (= € 144.425 in 2016) gedoteerd, later met nog eens f. 1000 verhoogd. Het stuk grond ter breedte van 35 'el' kon de gemeente voor de volle diepte kopen en bouwmeester H. van Harte werd verzocht een ontwerp te maken 'naar een aangegeven denkbeeld'. Op 12 juni 1866 werd de koopacte getekend: voor f. 540 verwierf het bestuur 4 roeden en 17 el. Behalve aan Korteling, de 'verver der gemeente', werd ook aan 'enkele andere soliede ververs' opgaaf van kosten gevraagd, evenals aan beide glasverkopers ter stede waarbij men stelde de kwaliteit extra wit te willen. Baas J. Heukels, de vroegere huurder van 'De Zwarte Kat', (z'n naam staat nog op de winkelruit), werd in 1867 het verfwerk gegund voor f. 468, mits alles in 1867 klaar zou zijn. In 1868 werd deze som verhoogd met f. 45 voor het binnenwerk.

[.....]

Zo betrok een, naar we mogen aannemen, gelukkige familie Ten Cate Hoedemaker, in 1868 haar zonnige en frisse pastorie op goede stand. Ze liet op eigen kosten een 'hek van leideboomen' plaatsen in haar tuin.

Helaas, het onbekommerd genot van de woning werd verstoord. In de winter van 1872 op 1873 werden in de barakken van de in de tuin van het oude Geertruidengasthuis, de huidige Fermerie (naar 'Infirmierie', het soldatenhospitaal), typhuspatienten onderbracht. De privaten van deze barakken grensden onmiddellijk aan de tuin van Ten Cate Hoedemaker met als gevolg dat diens zoontje besmet raakte. Ten Cate zelf had in een vroegere stadplaats Mensingaweer een zware typhus opgelopen. Nu richtte de verontruste kerkeraad ten behoeve van zijn predikant een adres aan het gemeentebestuur, waarin hij stelde dat hij altijd gemeend had dat de stad 'een sierlijk kwartier wilde doen verrijzen 'Onder de Linden'. Het ziekenhuis was daar weliswaar al gesitueerd, maar de ruime tuin had alleen maar zullen dienen tot frisse lucht voor de zieken. Wie had ooit kunnen voorzien, dat daar een dergelijk gebruik van zou worden gemaakt.

Zijn predikant had nu te kennen gegeven te willen vertrekken. Men was door dit alles 'pijnlijk getroffen'. Immers in de pastorie waren ook een catechisatiekamer en een bestuurskamer ingericht; daarbij kwam het feit dat de waarde van het pand in grote mate 'gedeprecieerd' was. Zodoende verzocht men om de typhusbarakken te willen verplaatsen.

Of in werkelijkheid de catechisatiekamer zo dikwijls gebruikt werd is maar de vraag. Het erachter liggende Noordenbergkwartier was een echte volksbuurt en aangezien in die buurt meermalen 'aanstootelijke toonelen voorvallen', werd op 24 december 1870 besloten de catechisatie voortaan elders te houden.

Weliswaar werd in de Deventer gemeenteraadsvergadering van 7 april 1873 besloten de barakken voorlopig te laten waar ze waren, maar wel de privaten weg te nemen. Ook zou men een hek plaatsen in een tuinopening. Dat hielp blijkbaar, want we horen niet meer van klachten.

Zij tot eene vaste overtuiging is geworden, sedert ook onze arts. Dr. P. van Delden Pz, verklaard heeft, dat de pastorie door mij bewoond, voor mij en mijn gezin bepaald nadeelig is.

Wat nu te doen? Zal ik zelf mij van eene mij en de mijnen voegende woning voorzien? Als 't niet anders kan dan zal ik dat wel moeten, daar ik toch om finantiele redenen mijne gezondheid en die van vrouw en kinderen niet in de waagschaal mag stellen. Maar een huis te koopn voegh mij al zeer weinig, en er een te huren is ook kostbaar, en bovendien, vooreerst althans, ook onmogelijk. Nu hebben som-

Afb. 17. Passage uit de brief van ds. Ten Cate aan het Kerkelijk Bestuur van de Doopsgezinde Gemeente.¹⁹

[...] zij tot eene vaste overtuiging is geworden, sedert ook onze arts Dr. P. van Delden Pzn verklaard heeft, dat de pastorie door mij bewoond, voor mij en mijn gezin bepaald nadeelig is.

Wat nu te doen? Zal ik zelf mij van eene mij en de mijnen voegende woning voorzien? Als 't niet anders kan dan zal ik dat wel moeten, daar ik toch om finantiele redenen mijne gezondheid en die van vrouw en kinderen niet in de waagschaal mag stellen. Maar een huis te koopn voegh mij al zeer weinig, en er een te huren is ook kostbaar, en bovendien, vooreerst althans, ook onmogelijk. Nu hebben [...]

De beleefde, maar dringende missive van de dominee Ten Cate, die in zijn hartenkreet aangaf op voorhand ook medestanders onder zijn broeders te hebben geworven, had meteen succes.

In de vergadering van 19 februari 1866 besloot het kerkbestuur om al twee dagen later een broederlijke vergadering te beleggen en de broeders de noodkreet van de predikant voor te leggen.²⁰ Weer twee dagen later, op 23 februari, besluit het bestuur - de broeders hadden ingestemd - de pastorie te bouwen en bouwmeester Van Harte op te dragen een voorlopig plan te maken. Ook besluit men de gemeente te verzoeken om op het bouwterrein aan Onder de Linden, dat vier dagen eerder al ter sprake was gekomen, het uitgekozen perceel te mogen verwerven.²¹

¹⁹ NL-DvHCO, ID 1078, Notulenboek van de vergaderingen van het bestuur der gemeente, 15 april 1861– 21 december 1874, inv.nr. 7-PF. Voor de complete tekst zie Bijlage 4.

²⁰ Idem.

²¹ Idem.

...na eenige gedachtenwisseling voor en tegen de aanvraag van den leeraar, wordt besloten op Woensdag den 21 dezer des voormiddags 12½ uur eene broederlijke vergadering te beleggen en de zaamenkomst der Broeders zooveel mogelijk aan te dringen en alsdan na mededeling van de missive aan de broeders het voorstel te doen, om te trachten een gedeelte van het thans onder de Linden van de Gemeente Deventer te koop zijnde terrain aan te kopen en daarop eene geschikte en gezonde pastorie te bouwen.

Afb. 18. Passage uit de Notulen van het Kerkelijk Bestuur.²²

[...] Na eenige gedachtenwisseling voor en tegen de aanvraag van den leeraar, wordt besloten op Woensdag den 21 dezer des voormiddags 12½ uur eene broederlijke vergadering te beleggen en de zaamenkomst der Broeders zooveel mogelijk aan te dringen en alsdan na mededeling van de missive aan de broeders het voorstel te doen, om te trachten een gedeelte van het thans onder de Linden van de Gemeente Deventer te koop zijnde terrain aan te kopen en daarop eene geschikte en gezonde pastorie te bouwen. [...]

...Hierna wordt de plaatsing en inrigting besproken des te bouwen pastorie, en goedgevonden aan den bouwmeester M. van Harte op te dragen, naar een aangegeven denkbeeld, een voorlopig plan te maken en van de Gemeente Deventer een stuk grond van 35 El breedte bij de volle diepte van het terrain te koop aan te vragen. Hierna wordt de vergadering gesloten.

G. van Delden
Secret.

J. H. van Delden
Presid.

Afb. 19. Passage uit de Notulen van het Kerkelijk Bestuur.²³

[...] Hierna wordt de plaatsing en inrigting besproken des te bouwen pastorie, en goedgevonden aan den bouwmeester M. van Harte op te dragen, naar een aangegeven denkbeeld, een voorlopig plan te maken en van de Gemeente Deventer een stuk grond van 35 El breedte bij de volle diepte van het terrain te koop aan te vragen. Hierna wordt de vergadering gesloten.
G. van Delden secret[aris] J.H. van Delden, Presid[en]t.

Het betreffende bouwterrein Onder de Linden werd bij raadsbesluit d.d. 31-3-1866 onder voorwaarden voor 540 gulden verkocht aan het Kerkbestuur van de Doopsgezinde Gemeente, vertegenwoordigd door G.J.H. van Delden.²⁴

²² NL-DvHCO, ID 1078, inv.nr. 7-PF. Notulenboek.

²³ Idem.

²⁴ NL-DvHCO, ID 0704, inv.nr. 47.

2.4. De bouw en verder

Het bestek van 27-6-1866 maakt melding van de bouwvoorwaarden en de uitvoeringswijze. De bouwsom bedraagt fl. 11.589 en de opdracht wordt aangenomen door vier aannemers, te weten Jacob Witteveen (timmerman), Berend van der Worp (timmerman), Hendrik de Lange (metselaar) en Jacob Dubbe Gzn. (smid).²⁵

De goedkeuring van het plan en het honorarium van bouwmeester bleef - voor zover door ons niet over het hoofd gezien vanwege het abominabele handschrift van de secretaris - buiten de notulen van de vergaderingen van het kerkbestuur.

Door het ontbreken van het moderne fenomeen bouwvakvakantie kon de diaken, de penningmeester van het bestuur, de eerste termijn van de aannemingsom al in september 1866 voldoen, de tweede in november 1866 en de laatste - na verzilvering van enige obligaties - op 22 juli 1867, alles *'op bewijs van oplevering van den bouwmeester'*.²⁶

Tijdens de bouw van de pastorie, bijna een jaar vóór de oplevering, wendde een vertegenwoordiger van de Brandwaarborg Maatschappij te Loenen aan de Vecht zich tot het kerkbestuur met het voorstel een brandverzekering af te sluiten voor de nieuwe pastorie. Daar ging het bestuur, van oudsher goed op de hoogte met het brandgevaar in huizen, meteen op in.²⁷

(Tussendoor besluit men op verzoek 50 gulden te doneren aan de bouw van een doopsgezinde pastorie in Tjalleberd (F.)).²⁸

Aan het onderhoud van de pastorie dacht men ook. Zo treffen we al in 1878 in *'Het Boek van Ontvangst en Uitgaaf van de Doopsgezinde Gemeente te Deventer'* op 31 december de volgende post aan: *'Toelage voor onderhoud der Pastorie vanwege het Predikerfonds, ontvangen f 200,-'* (= € 2.058 in 2016).²⁹

In 1887 kwam de pastorie nog even ter sprake, toen het gemeentebestuur bij schrijven van 14 februari 1887 verzocht een stuk grond ten noordwesten van de pastorie af te staan.³⁰

Mr. J.H. van Delden was er tegen, omdat hij *'eene borstweering tegen het volk in de Muggensteeg wil houden'*.³¹

In 1888 vonden de beide Gemeentes elkaar in een grondruil, waarbij de kerk de zijtuin aan de Muggensteeg afstond met behoud van het gebruik van de daaronder liggende beerput, een strook vóór het huis toegevoegd werd en het hek vóór het huis met haar voetsmuur naar voren gezet, alles volgens de gedetailleerde voorwaarden in het ruilcontract, dat de dominee zelfs genadiglijk toestond om tegen het hek heesters te planten.³²

Bijna een eeuw later, in 1961, waren de kerk en de pastorie weer toe aan een onderhoudsbeurt, waarop de boekhouder alarm sloeg.³³ Of het onderhoud van de pastorie ook daadwerkelijk plaatsvond vermeldt men niet, maar de kosten brachten de Doopsgezinde Gemeente danig in verlegenheid.

²⁵ NL-DvHCO, ID 1078, inv.nr. 7-PF. Notulenboek.

²⁶ Idem.

²⁷ Idem.

²⁸ Idem.

²⁹ NL-DvHCO, ID 1573, Boek van Ontvangst en Uitgaaf der Doopsgezinde Gemeente te Deventer, 1841-1891, inv.nr. 234.

³⁰ Rademaker-Helfferich 1988, 15.

³¹ Rademaker-Helfferich 1988, 153.

³² NL-DvHCO, ID 1078, Doopsgezinde Gemeente te Deventer, inv.nr. 64-DF.

³³ Rademaker-Helfferich 1988, 174.

Hetzelfde, kennelijk niet op te lossen, probleem leidde er in 1973 toe dat de pastorie aan de toenmalige predikant ds. E. Borren werd verkocht, waarmee weliswaar niet aan het gebruik door een dominee, maar wel aan een tijdperk een einde kwam.³⁴

Na de aankoop van de pastorie heeft ds. Borren in 1974 een verbouwing laten tekenen door architectenbureau Kristinsson.³⁵ Het plan behelsde de verbouwing van het oorspronkelijke wasvertrek tot eetkamer, grenzend aan de keuken. Hij heeft het plan ingediend bij de gemeente en het rijk om een bouw- en monumentenvergunning krijgen. Naar het zich nu laat aanzien, is de verbouwing wel uitgevoerd³⁶, maar niet volgens tekening. Of hij dan wél het noodzakelijke groot onderhoud heeft laten doen is de vraag, omdat bekend is dat de twee volgende eigenaren in de jaren tachtig en negentig erg veel werk aan de veranda en aan het dak hebben moeten laten verrichten.

³⁴ Rademaker-Helfferich 1988, 175, noot 21, hs. 6.

³⁵ Bouwdossier Onder de Linden 3.

³⁶ Mondelinge mededeling Ds. Borren.

3. De beschrijving van het pand

Aan de hand van de foto's beschrijven we de onderdelen van het pand en stippen we, waar dat zinvol is, de verschillen aan met de bouwtekening. We kunnen er namelijk niet op voorhand van uit gaan dat het werk keurig volgens tekening is uitgevoerd. Ook zullen we zaken tegenkomen die wellicht wél zijn uitgevoerd, maar die in de loop van de tijd zijn verdwenen of vervangen, zoals het dak-attiek, het balkonhek en de veranda.

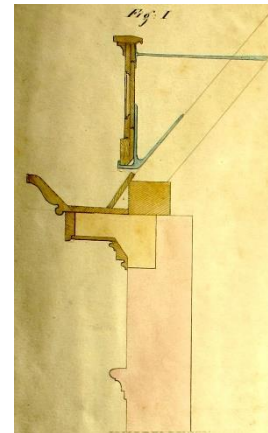
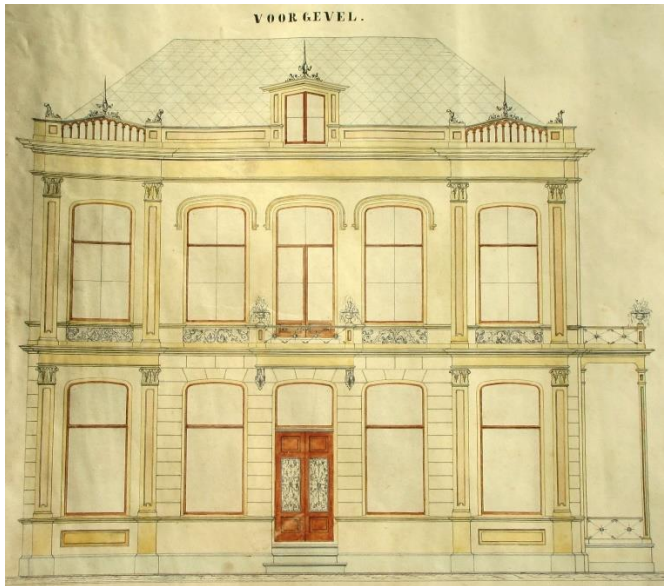
3.1. Het exterieur

3.1.1. De westelijke gevel ofwel de voorgevel - de attiek

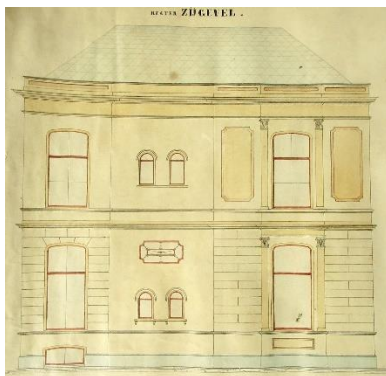

Afb. 20. De voorgevel. De huidige staat van het gebouw toont veel overeenkomsten, maar ook een aantal verschillen met de overgeleverde tekeningen.

De voorgevel van de pastorie heeft veel aandacht gekregen van Van Harten: de volledig symmetrische gevel bestaat vooral uit de vele openingen, die - opvallend meer dan bij de andere gevels - omlijst, versierd en benadrukt zijn. De vrij vlakke middenpartij wordt fraai geflankeerd door de eind-traveeën, die iets vooruitspringen (risaleren). De eind-traveeën zijn gekaderd door de toepassing van een klassieke orde, een compositie en stapeling van pilasters - met composietkapitelen - en kroonlijsten. Daar kwam vroeger door de verdwenen attiek eind nog een element bij (zie afb. 21): een hekje, bijna in de vorm van een fronton, de driehoek die in de klassieke oudheid en later vaak gevels bekroonde. De middentravee krijgt nadruk en voornaamheid door de aanwezigheid van het balkon, maar ook de dakkapel speelt daarin mee, die voorheen meer onderdeel van de attiek vormde. De borstweringen onder de ramen op de verdieping zijn in halfreliëf gevuld met symmetrisch loofwerk.

Afb. 21. Tekening van de voorgevel met het attiek op de kroonlijst, en (rechts) de doorsnede daarvan.

Afb. 22. Tekening van de noordelijke en zuidelijke gevel met verschillende attieken. De oostelijke gevel (rechts), de achtergevel, heeft geen attiek.

De balustrade of het attiek achter de dakgoot (afb. 21), die door het gebruik van hout en door de hoge kosten van onderhoud waarschijnlijk geen lang leven was beschoren, zal het dak voor een belangrijk deel aan het zicht van de voorbijganger hebben onttrokken.

De detaillering van het balkonnetje is dezelfde als op tekening: de balustrade is wel akelig laag, maar het balkon was dan ook niet bedoeld om parades af te nemen. Het was voor de sier om de entree te verbijzonderen en ook om bij regen de stoep droog te houden.

Op de tekening is de plint van het gebouw lichtblauw geaquarelleerd. Wellicht is het de bedoeling geweest deze plint uit te voeren in hardsteen, maar in de huidige situatie is de plint gepleisterd. Nader onderzoek wees uit, dat zich onder die pleisterlaag geen hardsteen bevindt.

Wanneer men een attiek in een foto monteert, blijkt hoe weinig men van het dak ziet. De bouwtekening (afb. 21) geeft namelijk een orthogonaal aanzicht, waardoor het dak hoger lijkt dan de voorbijganger in werkelijkheid opmerkt.

Afb. 23. Voorgevel en noordelijke zijgevel.

Afb. 24. Voorgevel en noordelijke zijgevel met ingemonteerde attiek.

Afb. 25. Zuidelijke zijgevel.

Afb. 26. Zuidelijke zijgevel met ingemonteerde attiek.

Het aanbrengen van een attiek dateert al uit de gotische architectuur, zoals aan de Grote Kerk (hooggotisch) en de Waag (laatgotisch) is te zien. Het attiek is hier een decoratieve verhoging in de vorm van een open of dichte balustrade in hout of steen, die vóór (kerk, waag) of achter (Onder de Linden 3) de dakgoot staat om het onderste deel van het dak aan het oog te onttrekken.

Een dak is immers alléén maar functioneel, terwijl de ándere functionele onderdelen van de rest van een huis uitbundig zijn vormgegeven en versierd. Er was dus reden om het dak, dit zeer nuttige deel van het huis, niet mooi (genoeg) te vinden en met een attiek aan het oog te onttrekken. Aan de zijde van Achter de Muren Vispoort - 'waar geen mensen wonen', althans niet van een gelijke statuur - vond men dit in 1866 niet nodig, dus bij de achtergevel ontbreekt het attiek in zijn geheel. Aan de zijde van het Muggeplein is het attiek eenvoudiger, zoals hoort bij decorbouw of - zo men wil - decorum (zie ook afb. 21 t/m 26). Houten attieken of balustrades zijn erg onderhoudsgevoelig en zijn in de meeste gevallen dan ook verdwenen. Een bekend en fraai voorbeeld van zo'n verdwenen attiek bevond zich boven de achttiende-eeuwse voorgevel van het Jordenshuis aan de Papenstraat 27.

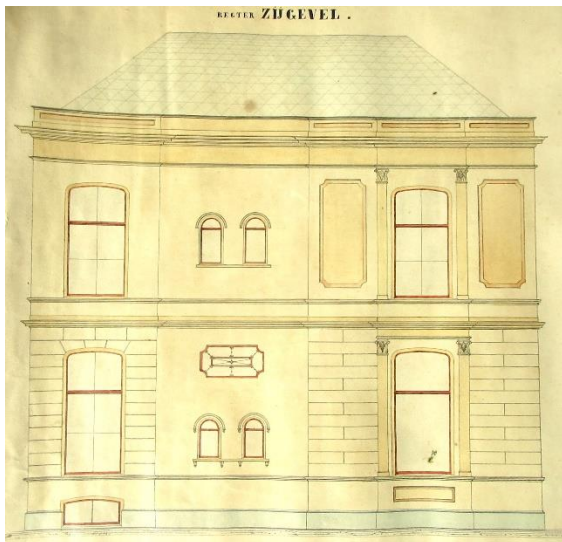
Afb. 27. Zijgevel noordzijde aan het Muggeplein.

3.1.2. De noordelijke gevel

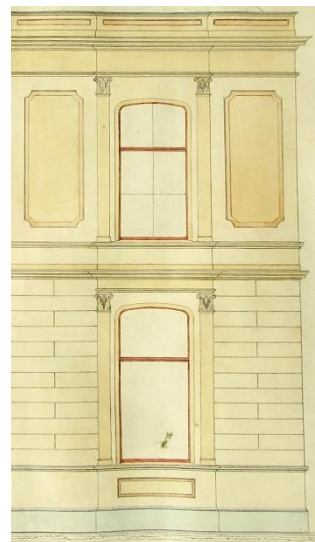
Bij de noordelijke gevel (afb. 27) is bepaald geen totaal-symmetrie nagestreefd. Het meest zichtbare deel (vanaf 'de wandeling' die Onder de Linden vroeger was) is het rechterdeel en dat is weer wél symmetrisch. De reden voor de asymmetrie is uiteraard de interne organisatie van het huis, die zich prachtig in deze gevel aftekent. Links bevindt zich de keuken met daarboven een kleine slaapkamer, in het midden is het trappenhuis met toiletten en een reeks vaste kasten voor de slaapkamer, rechts de travee met de werkkamer en de grote slaapkamer. De twee kleine halfroond getoogde ramen verlichten zowel de twee toiletten als (via twee binnenraampjes) de overloop van het trappenhuis. Verder zien we nog

drie ventilatiegaten die zorgen voor frisse lucht in twee privaten (noordzijde) en een provisiekast. Het huis is een aan de stad aangepaste villa, die - zoals de meeste hoekhuizen in de stad - een vrij gesloten zijgevel heeft.

Aan de gevel is overigens, niet op de foto maar van dichtbij, het best te zien hoe het huis zich langzaam maar zeker in de vulling van de gracht heeft gezet en zich nog zet. De ondergrond ter plaatse van de bouwput was niet ideaal, want zij lag deels (op de plaats van de) fundering van de stadsmuur aan de ene zijde, deels op de plaats van de binnengracht en de oever aan de IJsselzijde. Ongelijke zetting is waarschijnlijk vanaf het begin onvermijdelijk geweest, nog afgezien van de gevolgen van de aanwezigheid van de uitgebreide middeleeuwse aanplempingen in de ondergrond, die deels uit vergankelijk materiaal (organisch afval) bestonden. De oever van de IJssel is in de loop van vele eeuwen door aanplemping met stads- en huisvuil tientallen meters richting rivier verplaatst. Het is dus heel goed mogelijk dat ook deze aanplempingen, naast die in 1866, de stabiliteit van de ondergrond ter plaatse negatief hebben beïnvloed.

Afb. 28. Tekening van de noordelijke zijgevel aan de kant van het Muggeplein.

Afb. 29. Detail van de zijgevel.

Op de bouwtekening is te zien dat het middendeel van de gevel beneden niet is uitgevoerd conform tekening (afb. 27-28).

Men zag af van de raampjes op de begane grond die de wc's direct zouden hebben verlicht. Ook het fraai ingedeelde raam daarboven, dat kennelijk bedoeld was voor het verlichten van de overloop, is niet uitgevoerd. Linksonder zit een van de twee kelderlichten. Het tweede bevindt zich in de achtergevel. De manier waarop de architect in de rechter travee speelt met zijn middelen is mooi: hij vergezelt de ramen van pilasters en een architraaf. En hij omlijst ze beneden met een mooie vlakverdeling: beneden met 'blokken van natuursteen' (verbeeld met schijnvoegen) en boven met fraai omrande verdiepte velden (afb. 29).

Afb. 30. De zuidelijke gevel met veranda vanuit de tuin gezien.

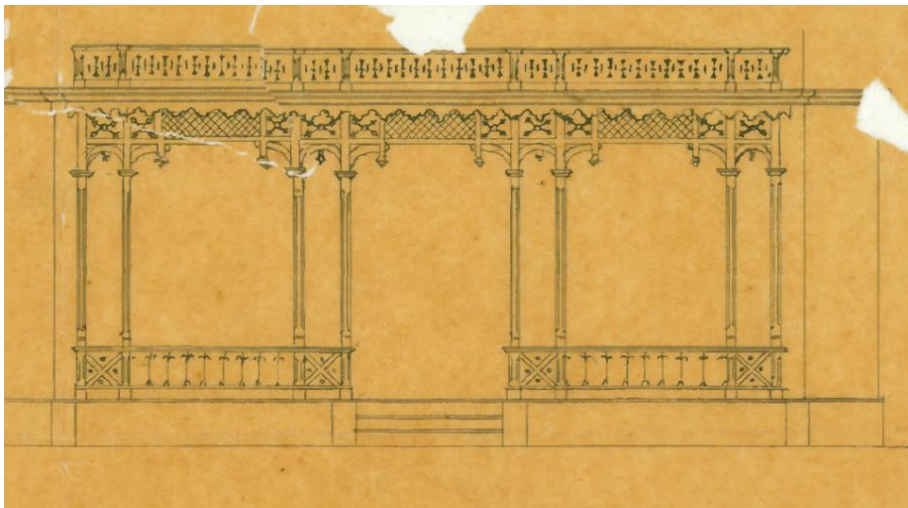
3.1.3. De zuidelijke gevel oftewel de tuingevel.

Vergelijking met de tekening van 1866 (afb. 31) levert verder de constatering op, dat de veranda op die tekening ooit lijkt te zijn veranderd of nooit is gebouwd. Dat levert een kleine bouwhistorische puzzel op.

De veranda zoals we die nu kennen, ziet er heel anders uit dan op de tekening van Maarten van Harten. Zijn zoon Herman tekende in 1888 de huidige veranda, en die is logischerwijs daarna pas gebouwd. Waarom de veranda van Maarten niet is gebouwd of later is gewijzigd, is niet terug te vinden in de verslagen van de kerkenraad. Wellicht was het een bezuiniging. Alleen oude foto's - tussen 1867 en 1888 - zouden hierover uitsluitsel kunnen geven, maar die zijn niet gevonden. In ieder geval staat vast, dat Maartens' zoon Herman in 1888 een nieuwe tekening voor de veranda heeft gemaakt en dat de huidige toestand daarmee overeenkomt. De tekening laat zien dat het de bedoeling was de veranda met gietijzeren onderdelen uit te voeren, dezelfde hekjes als die het balkon aan de voorgevel sieren. Zou deze veranda het inderdaad maar twintig jaar hebben gered? Of zou de veranda, wellicht om reden van zuinigheid, in eerste instantie niet zijn uitgevoerd?

Afb. 31. Tekening van de veranda uit 1866.³⁷ De schaduwen van de veranda op de gevel en in de nis zijn prachtig weergegeven. In de ondiepe nis in het midden heeft van Harte een (gezien de vorm waarschijnlijk gietijzeren) goedgevulde vaas op een passende pedestaal bedacht.

Afb. 32. Tekening van de veranda uit 1888.³⁸

De 'veranda' op de tekening uit het stadsarchief, door B&W goedgekeurd in juli 1888, is duidelijk geheel in hout gedacht, in tegenstelling tot de veranda van 1866 (afb. 32).³⁹ Het is dit ontwerp tot nu toe bestaat. Zij staat op een stenen podium, een basement geplaveid met tegels en bekleed met hardsteen, het materiaal waarin wellicht de plint van het huis oorspronkelijk was gedacht. De veranda is - na een tijd van verval - door een van de vorige bewoners, dhr. Koch, ingrijpend gerestaureerd naar bovenstaand ontwerp en naar voorbeeld van wat er nog aanwezig was. Naar verluidt is dat gebeurd met hulp van leerlingen van de opleiding waar de heer Koch les gaf.

³⁷ Microfiches bouwtekeningen, fiche 64.

³⁸ Microfiches bouwtekeningen, fiche 1811.

³⁹ Op afb. 31 is goed zichtbaar dat er sprake is van gietijzeren onderdelen.

Afb. 33. De centrale plek in de veranda: in een blindvenster, dat van gelijke grootte en vorm is als de belendende deuropeningen, zien we een booglijst die op twee kleine pilasters rust.

Afb. 34. Blindvenster in de veranda.

Afb. 35. Detail van afb. 34.

De centrale plek in de veranda: in een blindvenster, dat van gelijke grootte en vorm is als de belendende deuropeningen, zien we een booglijst die op twee kleine pilasters rust (afb. 34). Boven de blindnis is een van de 'wenkbrauwen' te zien, de wenkbrauwen waaraan de kunsthistoricus Evert van der Grinten een artikel van zeven pagina's wijdde in een *liber amicorum*.⁴⁰ De wenkbrauw bestaat uit een stevig uitstekende lijst, die onder de 'geboorte' van de korfboog links en recht naar buiten knikt (afb. 35).

⁴⁰ Van der Grinten 1973.

Afb. 36. Het plafond is gemaakt van schroten, de zijden van de veranda zijn tegen de wind gedicht met glaspuien.

Afb. 37. Detail van de balustrade.

In de balustrade van de veranda (afb. 37) ziet men de weloverwogen detaillering die zo kenmerkend is voor het huis. In de figuratie van de gezaagde delen, ook in die van het balkon erboven, is de balustervorm goed te herkennen.

3.1.4. De oostelijke gevel ofwel de achtergevel en de aanbouw

Op afbeelding 38 is te zien hoe welgevormd de hoeken van het huis zijn. Van Harte werd als alle architectuurstudenten van zijn tijd gepikt en gemazeld in de klassieke traditie. Tijdens zijn opleiding moest hij daartoe waarschijnlijk tot vervelens toe alle grote voorbeelden uit de bouwkunstgeschiedenis leren begrijpen en natekenen. De hoek bestaat boven het basement uit - met schijnvoegen gesuggereerde - natuursteenblokken, een zogeheten hoekketting. Die laat alleen om de hoek de afwisseling van de steenmaat (vandaar 'ketting') zien. Boven deze hoekketting is op de verdieping een iets terugspringende hoek te zien, voortgezet in de kroonlijst, die aan de tuingevel verspringt (verkropt is). Alleen aan de tuinzijde van de hoek is een spaarveld te zien, wat het verschil in het belang van beide gevels nog maar eens duidelijk illustreert.

Afb. 38. Hoek zijgevel-achtergevel.

Afb. 39. De achtergevel van het huis, van opzij gezien.

Rechts op afbeelding 39 zien we het huidige (en oorspronkelijke) wasvertrek (zie ook afb. 41). In de plattegrond van 1866 is het gebouwtje smaller dan het nu is. Dominee Borren heeft deze aanbouw in 1974 laten verbouwen tot eetkamer, maar niet zoals op de tekening was aangegeven, met een grote glaspui aan de tuinzijde en een dakkoepel. Tien jaar daarna heeft de familie Koch de ruimte laten verbouwen tot garage en bergruimte. Daarbij is de tuingevel verplaatst en nieuw gebouwd en aan de straatkant is een garagedeur uitgebroken. De doorgang naar de keuken is toen verdwenen (zie tekeningen op blz. 74 en 75).

Afb. 40. Detail van de achtergevel met kelderlicht.

Afb. 41. Tekening van de oostelijke (achter)gevel.

Het basement draagt een waterlijst die één geheel vormt met de vensterdorpels. Het basement van het huis is nu opvallend donker geschilderd, maar zal, zoals de tekening van 1866 laat zien, niet zó donker bedoeld zijn geweest.

De ontwerp-tekening (afb. 41) laat zien dat alleen de plint anders dan de rest van de gevel was bedoeld. Op die tekening is de plint van het basement in lichtblauw aangegeven evenals de kleur van de stoep, die inderdaad in hardsteen is uitgevoerd. Dat doet vermoeden dat er indertijd sprake van was om dit basement in hardsteen uit te voeren. Nu is het in elk geval gepleisterd.

De achtergevel is duidelijk de eenvoudigste gevel van het huis. De aanwezige versieringen, zoals de hoekkettingen, horen eigenlijk bij de gevels aan het huidige Muggeplein en de tuinzijde. De ‘wenkbrauwen’ boven de ramen en ook het attiek boven de goot ontbreken aan die zijde. Zelfs de fraaie indeling van de glasdeur op de bouwtekening heeft méér te maken met het interieur (een mooie beëindiging van de gang) dan met het uiterlijk aan de zijde van ‘het waschvertrek’.

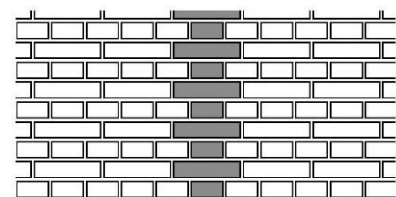

Afb. 42. Hoek Muggeplein (rechts)-Achter de Muren Vispoort (links), met de tuinmuur aan de achterzijde van het perceel.

De omheining van het perceel bestaat aan de zijde van het straatje Achter de Muren Vispoort, de ‘arme zijde’, uit een stevige hoge muur en uit een hek aan de IJsselkant, de pronkzijde. Er bevond zich aanvankelijk ook een tuin aan de noordzijde (Muggeplein) van het pand. De Doopsgezinde Gemeente heeft echter de strook tuin aan die zijde - met tegenzin – in 1888 aan de stad verkocht ten behoeve van het doortrekken van de Muggensteeg naar Onder de Linden (afb. 14). De tuinmuur, die maar liefst 25,5 meter lang is, heeft een hoogte van 2,8 meter en is zonder steunberen gemaakt. Ze is steens - een steenlengte (strek) dik -, gedekt met een ezelsrug en ze is in staand verband gemetseld. Dat wil zeggen dat de stenen - zowel koppen als strekken - om de rij precies boven elkaar zijn aangebracht (afb. 43). Aan beide zijden zit ter versiering net onder de ezelsrug een tandlijst van uitstekende koppen.

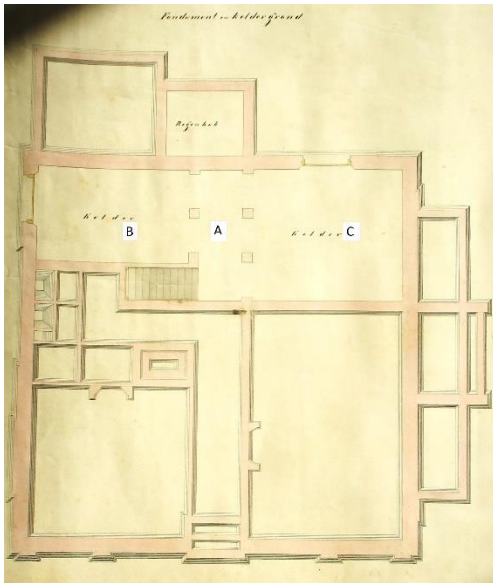
Afb. 43. Tuinmuur met ezelsrug en metselwerk in staand verband.

Over de tuin van vroeger is weinig bekend: een ontwerp of indeling en soorten planten, struiken, bomen en hagen zijn niet overgeleverd. Foto's ervan zijn tot nu toe ook niet gevonden.

3.2. Het interieur

3.2.1. De kelder

Afb. 44. Fundament van de kelder.

Afb. 45. De keldertrap.

Een zeer eenvoudige laddertrap leidt naar de kelder. Laddertrappen zijn een oud verschijnsel, dat we ook op middeleeuwse zolders en in oude kerktorens aan kunnen treffen. Die zijn meestal iets uitvoeriger, maar ook sober afgewerkt.

De laddertrap staat, zoals zijn verschijning laat zien, in zijn ontwikkeling één 'trede' boven de gewone ladder: de treden heeft men in tegenstelling tot een ladder niet verticaal maar horizontaal in de boom vastgemaakt. De leuningen zijn verschillend van kleur en ouderdom: het personeel van de eerste bewoners heeft het met één trapleuning moeten doen; ze zullen steeds wel iets in de hand hebben gehad, als ze in de kelder moesten zijn.

Afb. 46. Deel van de kelder onder de keuken.

Het huis is deels onderkelderd. Op afb. 46 is een deel van de kelder onder de keuken te zien (afb. 44 B), en rechts het kelderdeel onder de gang (afb. 44 A). Het gewelf bestaat uit flauw gebogen troggewelfjes op stalen binten met een opvallend zware onderflens. Volgens de doorsnedetekening uit 1866 zouden er zware (gewalste) T-profielen worden toegepast; deze profielen waren toen al (vanaf 1854) in Nederland verkrijgbaar. Het andere deel van de kelder ligt onder de achterkamer. Het troggewelf onder de keuken is in een andere richting geconstrueerd dan het gewelf, dat we op deze foto zien.

Afb. 47. Kelderdeel C onder de achterkamer, richting noord.

Afb. 48. Spleet.

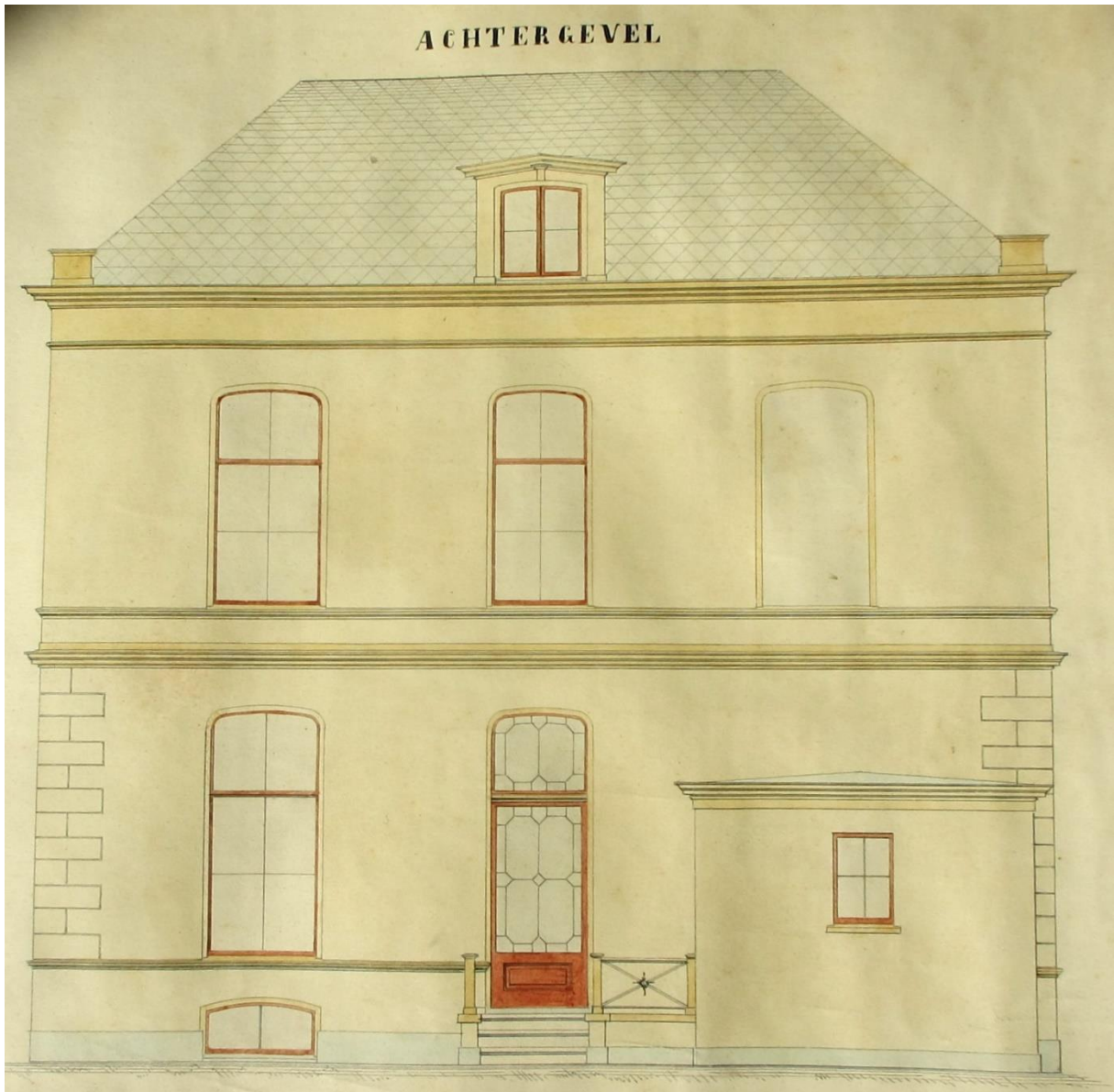
Dit is het deel van de kelder onder de achterkamer (zie afb. 44 C).

De keldervloer heeft nog zijn oorspronkelijke estriken, deels rode, deels gesmoorde estriken⁴¹.

Boven de doorgang is een bewust aangebrachte spleet te zien in het gewelf, waarvan de werking onbekend is; vermoedelijk bestemd voor ventilatie, maar wat voor ventilatie is vooralsnog onduidelijk (afb. 47 rode pijl en afb. 48).

⁴¹ Voor het smoren sluit men tijdens het bakken de luchttoevoer van de oven af, waardoor de estriken blauwgrijs worden.

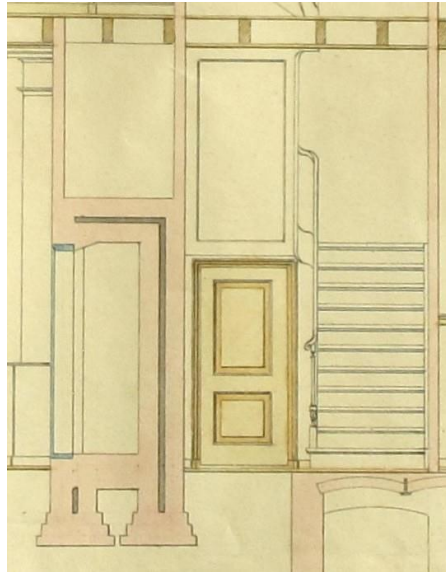
3.2.2. De begane grond en de overloop

Afb. 49. Plattegrond van de begane grond.

Afb. 50. Gang, richting voordeur.

Afb. 51. Uitsnede uit de doorsnede.

De gang, geplaveid met marmeren tegels, verdeelt - net als op de verdieping - de ruimte in huis in twee gelijke delen. Gezien vanaf de voorgevel omvat het rechterdeel de kamer-ensuite en het linkerdeel de werkruimtes (studeerkamer en keuken) en verkeersruimtes (trappenhuis, zijgang) bevat. (Op afb. 50 omgekeerd).

Rechts op afb. 50 zien we een kastdeur die in 1866 niet op tekening stond (afb. 49). De kluis/brandkast bevindt zich op tekening naast het trappenhuis, dus men heeft hier bij de bouw het plan enigszins gewijzigd. Aan de doorsnede van de kluis is te zien dat de brandveiligheid van de brandkast bouwkundig zeer serieus genomen werd (afb. 51). De kluis is nog aanwezig met een toegang vanuit de studeerkamer.

Een blik door de gang naar de achterdeur (afb. 52) laat zien dat men ver na de bouw, wellicht in de jaren twintig van de vorige eeuw, besloot de achterdeur te voorzien van glas-in-lood. Waarschijnlijk waren zulke deuren altijd al voorzien van gematteerd glas. Dat is misschien ook gebeurd om het zicht op het bordes achter het huis en de aanbouw weg te nemen. De deuren rechts leiden resp. naar voor- en achterkamers- en suite.

Afb. 52. Gang, richting achterdeur.

Afb. 53/54. Deurbelmechaniek voorzijde.

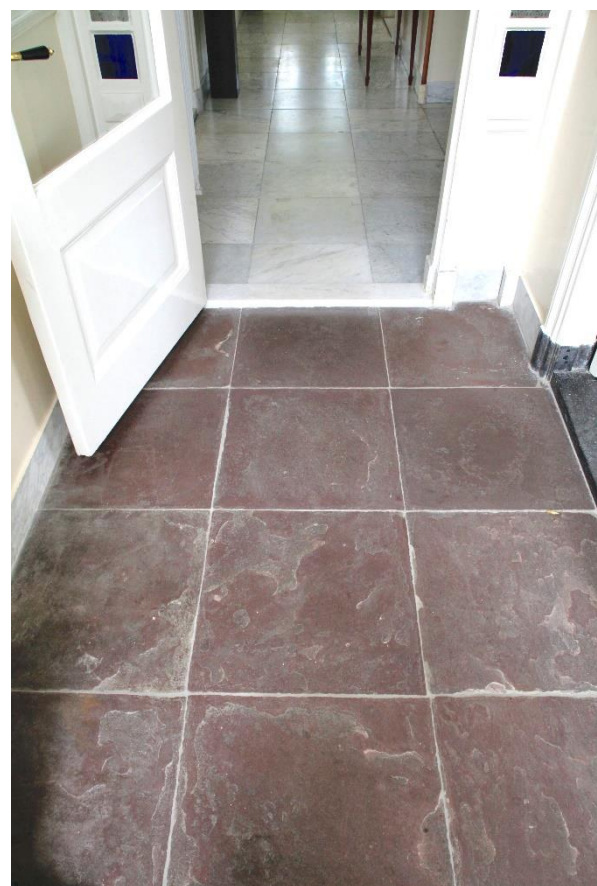
Afb. 55. Marmeren plaatje.

De tuimelaar achter de beltrekker verandert de horizontale beweging van de postbode in een verticale. En de tuimelaar boven maakt van de verticale beweging weer in een horizontale. De veer waar de bel aan hangt doet de rest (afb. 53/54).

De marmeren ovale plaat in de muur rechts van de voordeur is bedoeld om de gepleisterde muur tegen stoten van de deurknop te beschermen (afb. 55).

Hij heeft - zo te zien - dat werk meermaals goed volbracht.

De geschilderde 'lambrisering', die door een profiellat wordt afgesloten, hebben de huidige bewoners aangebracht.

Afb. 56/57. De gang vanuit het portaal richting voordeur. Rechts de deur naar de keuken.

Voorbij de trapopgang vinden we een tochtdeur. Het is een glasdeur die waarschijnlijk ooit, evenals de zijlichten en het bovenlicht, voorzien was van bewerkt glas dat figuur- of etsglas wordt genoemd.

Dit blinderende portaal markeert de afscheiding tussen 'voor' en 'achter', 'upstairs' en 'downstairs', want de keuken bevindt zich meteen achter het portaal. De wisseling van vloerbedekking is opvallend: in de gang het witte marmer⁴² en in het portaal goedkopere, minder kwetsbare en beter te onderhouden tegels van rode zandsteen⁴³ (afb. 56/57). Blijkbaar was hierin bij het initiële ontwerp niet voorzien, want dit tochtportaal staat niet op de tekening van 1866. De detaillering van het tochtportaal is ook eenvoudiger dan die van de rest van de kozijnen. Wellicht heeft het aanbrengen van een portaal te maken met het vervallen van de deur tussen de keuken en het washok (al gedurende de bouw of later als verbouwing), waardoor het personeel via de gang naar buiten moest.

Afb. 58. Fonteintje in het portaal.

Een fonteintje mag in een huis van deze statuur niet ontbreken (afb. 58). Dit exemplaar is van aardewerk en is eenvoudig met messing schroeven en revetten aan de muur geschroefd. De beide zeepbakjes zijn van drainagegaatjes voorzien.

Het wasbakje is pas een tijd na de bouw aangebracht, want Deventer kende tot 1893 alleen pompwater en geen waterleiding. Daarom was er achter het huis onder het bordes bij de achterdeur een waterbak voor de opvang van regenwater gebouwd (afb. 49).

In oudere rijke huizen treffen we regelmatig dergelijke fonteintjes aan, vaak verzonken in de muur en in marmer of hardsteen uitgevoerd.

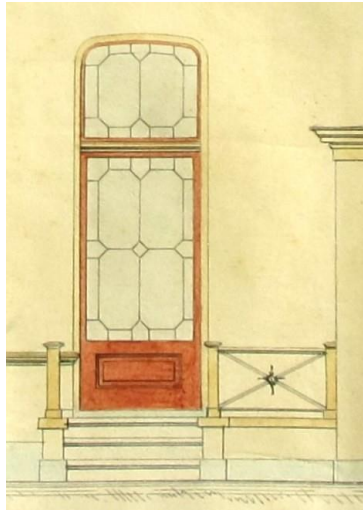
Afb. 59. Deurbel bij de achterdeur.

⁴² Het witte marmer van Carrara in de Apuaanse Alpen (Bianco Carrara D).

⁴³ De rode zandsteen uit de groeve van Bad Karlshafen aan de rivier de Wezer (rode zandsteen of Wezer steen).

Afb. 60. De achterdeur met vouwluik.

Afb. 61. Tekening 1866.

De achterdeur heeft een wat eenvoudiger inbraakbeveiliging dan de voordeur. Waar de voordeur is voorzien van een smeedijzeren hekwerk, vinden we aan de binnenzijde van de achterdeur een weg te klappen vouwluik. Dat kon voor de nacht gesloten worden en met een stevige sluitboom vergrendeld. Mogen we afgaan op de tekening van de achterdeur uit 1866, dan was die voorzien van een fraaie gietijzeren roedenverdeling.

Afb. 62. De trap naar de verdieping.

Afb. 63. Trap met trappaal en bloktrede.

De trap naar de verdieping is uitgevoerd in blank eiken (afb. 62). De balustrade heeft gietijzeren balusters en een gietijzeren trappaal die weelderig is vormgegeven. De blank gelakte leuning eindigt in een fraaie krul. De onderste trede is een zogeheten bloktrede (afb. 63). Links bevinden zich een werkkast en de oorspronkelijke provisiekast en, recht vooruit, twee toiletruimtes waarvan de linker nog in gebruik is als watercloset.

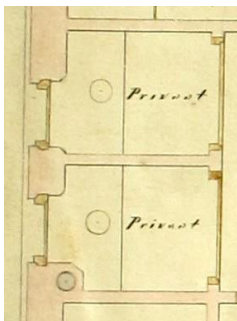
Achter de trap, om de hoek, is de toegangsdeur naar de kelder.

Afb. 64. Beschermd hoek van de gang-zijgang.

De hoek van de gang en de zijgang wordt beschermd door een stok. Zo'n hoek, die men vaak passeert, is kwetsbaar en op deze wijze kon men het stucwerk niet beschadigen. Door het hout te vernissen viel de hoek ook beter op en was er ook een aanleiding om dit praktische onderdeel te verfraaien met een top van elegant houtdraaiwerk (afb. 64). De stok heeft zelfs een eigen marmeren neut, opgenomen in de plint.

De deur direct naast de hoek staat niet op de bouwtekening (afb. 49), maar omdat de brandkast wél is uitgevoerd en vanuit de studeerkamer bereikbaar is, kan de ruimte in deze werkkast niet erg diep zijn.

Afb. 65. Detail van de tekening.

Afb. 66. Links de deur van de provisiekast, midden en rechts de toiletdeuren.

Afb. 67. Een van de toiletten.

De ruimte voor het watercloset doet zeer authentiek aan, omdat alles oude tijden ademt. Maar het is onzeker of bij de bouw van het huis bijvoorbeeld in Nederland al toiletten in de handel waren: de ontwikkeling van het spoeltoilet hangt samen met de komst van de waterleiding en de stad heeft haar waterleidingsysteem pas vanaf 1893 aangelegd. Deze hygiënische ontwikkeling kán dan ook het moment zijn geweest voor het aanbrengen van deze waterclosets.

Het huis had na de bouw maar liefst drie nette 'privaten' ofwel plees, zoals op de bouwtekeningen als bovenaanzicht te zien is, twee beneden en één op de verdieping.

Een plee was een brede houten kist met een gat en deksel (afb. 65) en we zien op afb. 67 géén bouwsporen van deze kist. Het huidige tegelwerk zal waarschijnlijk ná de vervanging van de plees zijn aangebracht en wellicht recenter nóg een keer.

Dat geldt ook voor de terrazzo-vloer, die er in deze indeling en kleuren behoorlijk 'jaren dertig' uitziet.⁴⁴ De laaggeplaatste moderne stortbak heeft ook hier het pleit gewonnen van de lawaaiige, open, vaak roestende gietijzeren stortbak, die hoog tegen de achterwand bevestigd was en te bedienen was met een ketting met porseleinen trekker.

Wanneer zou het slot op de wc-deur, al dan niet met een vrij/bezet-schildje, er aangebracht zijn?

De tweede wc is nu een voorraad- en bezemkast. Achter de trap, om de hoek, is de toegangsdeur naar de kelder.

Afb. 68. Schuifdeuren in de kamer-en-suite.

Het verschijnsel kamers-en-suite is al veel langer bekend (in paleizen), maar niet in combinatie met brede doorgangen.⁴⁵

De deuren zijn fraai omlijst met een 'architraaf' (zoals de timmerman dat noemt) en voorzien van een kroonlijst met fries. De kasten aan weerszijden hebben de deuren aan de andere zijde, in de voorkamer. Het is onbekend of het glas-in-lood vanaf het begin in de deuren heeft gezeten. Het is in de bouwperiode - zover bekend - niet toegepast, of er is weinig van bewaard gebleven. Dat de schuifdeuren van figuurglas voorzien zijn geweest kunnen we ons beter voorstellen.

De vraag of de deuren al dan niet een blinderende functie hadden, kan wellicht worden beantwoord als we op de hoogte zouden zijn van het toenmalige gebruik. Het gebruik van de kamers apart of samen kan samenhangen met het koude en het warme seizoen of met het gebruik door alleen het gezin of juist voor ontvangst van mensen van buiten. De functie die het huis had als pastorie kan een rol hebben gespeeld, wanneer de dominee uit hoofde van zijn functie bijvoorbeeld gemeenteleden ontving.

⁴⁴ Terrazzo bestond al vanaf het einde van de negentiende eeuw, maar zag er toen wel anders uit.

⁴⁵ In Polstraat 16 is zo'n brede doorgang te zien (de achterkamer is daar achttiende-eeuws), maar of de brede deuren daar uit de 18e of 19e eeuw zijn weten we niet. Het zijn in ieder geval geen schuifdeuren, die, samen met de bijbehorende rails (walsijzer), een negentiende-eeuwse uitvinding lijken.

Afb. 69. Stucversiering.

Afb.70. Hoekornament in de achterkamer.

Achttiende-eeuwse plafonds werden vaak door Italianen vervaardigd, die de ornamenten op een ruwe schets ter plaatse boetseerden. Later maakte men deze ornamenten, al dan niet met een gietvorm, op een werkbank en bevestigde men na droging het kant-en-klare product aan het plafond. Daarna reide men het gladde deel van het plafond daaromheen in verschillende lagen tegen en in de – op latten aangebrachte - rietmat af.⁴⁶

Ook hoekornamenten en lijsten werden vaak op de werkbank gemodelleerd, respectievelijk getrokken. De aansluiting van die elementen op elkaar vereiste daarna nog flink wat ambachtelijke deskundigheid. De stijl van het ornament en van het middenstuk vertonen de wat zware vormgeving van de neobarok van tweede helft van de negentiende eeuw. Het mist de elegantie en lichtheid van de eerdere rococo- en empirestijlen en van de wat latere Jugendstil.

Dit is typisch een raam voor dit huis, de klassieke zesruiter van de negentiende eeuw (afb. 71). Uiteraard is het een echt schuifraam, echt in de zin dat dit raam niet is voorzien van de brede middenroede die in de negentiende eeuw - in de eerdere Empirestijl - de Franse dubbele draairamen imiteerde. Deze schuiframen zijn hier, naar men zegt naar Engels voorbeeld, al aan het einde van de zeventiende eeuw geïntroduceerd.

Natuurlijk ontbreken hier de raamblinden niet, die men handig kan wegdraaien in de speciaal daarvoor aangebrachte kasten. Gesloten met een raamijzer vormen de luiken een goede bescherming tegen fel zonlicht, koude en ongenode inkijk en bezoekers. Wat ontbreekt is het (vaste) raambankje dat op de tekening staat en in de voorkamer bij beide ramen nog aanwezig is. Waarschijnlijk is het gesneuveld bij het aanleggen van de centrale verwarming. Overigens bevinden zich op zolder drie uit het huis afkomstige raambankjes.

Afb. 71. Raam in de achterkamer.

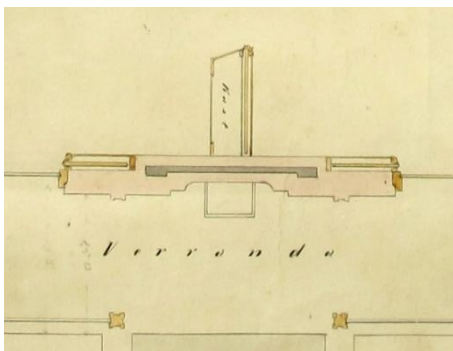
⁴⁶ Van 'afreien', aanbrengen met een (rei)lat.

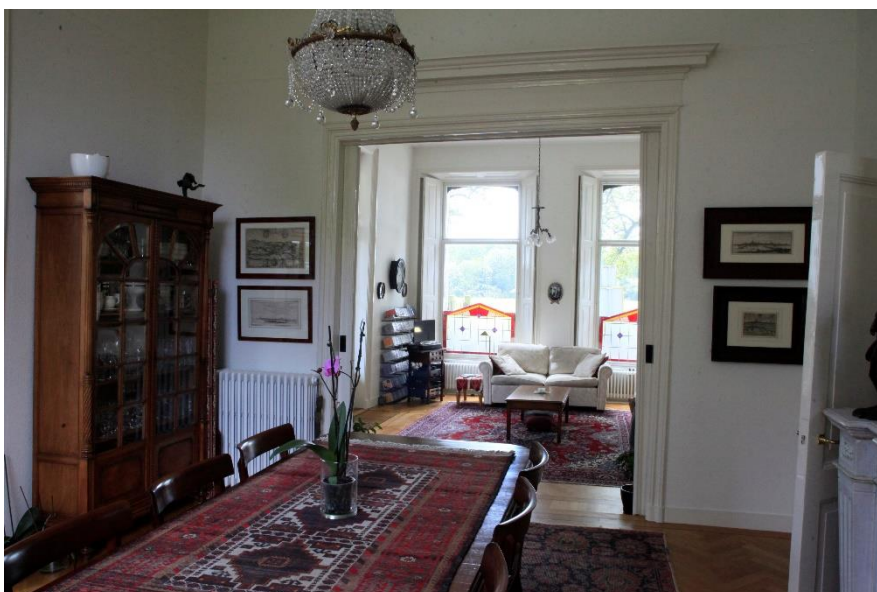
Afb. 72. Schuifdeur van de achterkamer naar de veranda.

Dubbele schuifdeuren vormen hier de doorgang naar de veranda die een goede isolatie tegen tocht en kou zijn. De deuren schuiven in een kast die in een uitsparing in de buitenmuur is gemaakt (afb. 73). Het raam geeft door de aanwezigheid van de veranda uiteraard niet zoveel direct licht als wanneer de veranda er niet zou zijn, maar door het witte plafond en de lichte tegels van de veranda is dit nadeel toch enigszins beperkt gebleven.

Of men vroeger graag veel licht in huis had? Op oude interieurfoto's, die uiteraard pas in de tweede helft van de negentiende eeuw konden worden gemaakt, ziet men niet bepaald een voorliefde voor veel licht in het interieur. Men leek het licht en nieuwsgierige blikken liever buiten te sluiten met zware gordijnen en vitrages. De huidige voorliefde voor zonneschijn was in die tijd niet bepaald algemeen.

Afb. 73. De constructie van de schuifdeurkasten in de buitenmuur.

Afb. 74. Zicht op de voorkamer vanuit de achterkamer.

Afb. 75. Zicht op de achterkamer vanuit de voorkamer.

De kastdeuren links en rechts van de schuifdeuren zijn hier zichtbaar (afb. 75). Het was oorspronkelijk niet de bedoeling dat de deuren te zien waren; in de tijd van de bouw was het de gewoonte de vlakke buitenzijde te behangen, zodat ze meer één geheel met het muurvlak vormden. De binnenkant was voorzien van panelen, de gebruikelijke constructie van een deur. De huidige bewoners hebben deze deuren in stijl laten maken met zichtbare panelen, zodat ze passen in het interieur. Het is grappig dat wat voor de ene generatie een gewone deur is waarvan men de constructie niet wil zien, door een volgende generatie uit schoonheidsoverwegingen wordt omgedraaid zodat de constructie nadrukkelijk wél zichtbaar is.

Afb. 76. De voorkamer, met zicht op Onder de Linden.

In de voorkamer zien we ook dubbele schuifdeuren naar de veranda (afb. 76). De bankjes in de raamnissen zijn hier nog aanwezig, maar onbruikbaar door de aangebrachte radiatoren. De kamers-en-suite zien uit op de tuin op het zuiden, die via de voor- en achterkamer en de veranda toegankelijk is. De noordelijke zijgevel van het huis is meer gesloten van karakter, vanwege de aard van de interne functies en omdat ze direct aan de straat ligt. Kamers-en-suite blijven tot in de jaren dertig de gewoonte in de meeste grotere woningen. De voorste kamer was dan de 'mooie' kamer waar men bezoek ontving en de achterkamer was de woonkamer, waar men ook at.

Afb. 77. Studeerkamer.

Afb. 78. Plafond in de studeerkamer.

De studeerkamer bevindt zich op de noordwesthoek van het huis.

Op de bouwtekening van 1866 (afb. 49) staat op de plattegrond eenvoudig: *kamer*.

Maar de aanwezigheid van de kluis doet meer vermoeden, een kluis vindt men meestal in een kantoor. Misschien was deze kamer de bestuurskamer en/of de catechisatiekamer waarover in een brief van de kerkenraad in 1874 aan het gemeentebestuur gesproken wordt.

Het raam aan de zijgevel kan men met een schuifluik, dat in de wand is opgenomen, afsluiten. Het luik is hier wellicht mede vanwege de veiligheid aangebracht in verband met de aanwezigheid van de kluis.

Omdat de stukadoor het hoofdveld van het plafond rechthoekig heeft willen houden, ontstonden naast het schoorsteenkanaal brede niet gedecoreerde vlakken (afb. 78).

Dat is onaanvaardbaar voor de negentiende-eeuwse architectonische schoonheidsregels, vandaar dat ook deze vlakken bescheiden zijn omlijst.

De studeerkamer voor de dominee heeft zich op de verdieping bevonden, waar zowel voor als achter een studeerkamer aanwezig was: vóór een ruim bemeten kamer met een schouw, achter bij de trap een 'studeerkamertje'.

Afb. 79. Kluis in de studeerkamer.

De kluis in de studeerkamer (voormalige bestuurskamer of catechisatiekamer) is aan drie zijden beschermd met een zware spouwmuur en aan de hier zichtbare zijde met een stalen deur (afb. 49 en 51).

Het schildje van Lips is niet op de deur geschroefd, maar is er door de huidige eigenaar op geplakt. De kluisdeur is, naar men mag aannemen, door de smid Jacob Dubbe vervaardigd, en niet door Jacob Lips, die zijn smederij in 1871 in Dordrecht begon en zich pas in 1899 ging specialiseren in brandkasten.

Afb. 80. Keukenwand grenzend aan de trapopgang.

De keuken ligt in de noordoosthoek van het pand (afb. 49).

Aan deze zijde van de keuken is de situatie sinds 1866 onveranderd: op de tekening is hier de plaats voor het fornuis, gezien de schoorsteen ter plaatse. Die is nu afgesloten met deurtjes. In de keuken was oorspronkelijk een deur naar 'het waschvertrek'. Die doorgang is dichtgezet en dient nu als nis voor de koelkast. Van deze verbouwing is geen bouwtekening in het stadsarchief aanwezig.

Afb. 81. Keuken, richting Mugeplein.

Afb. 82. Detail keuken, met koelkast links.

Afb. 83. Ingang van de waterput met deksel en ring.

Afb. 84. Bovenaanzicht van de put.

In de huidige garage bevindt zich een gemetselde waterput, die waarschijnlijk wordt gevoed door een onderstroom van grondwater naar de IJssel of door de afvoer van hemelwater van het huis. De waterput bevindt zich op de bouwtekening uit 1866 op een andere plaats, namelijk direct achter de achterdeur onder het bordes (afb. 44 en 49).

Kennelijk is de waterput bij het storten van een nieuwe betonvloer met houten delen dichtgelegd. De originele zandstenen putrand met een sponning voor de deksel is daarna weer in de vloer opgenomen. De hardstenen putdeksel is van een ring is voorzien.

In lood gegoten krammen houden de putrand bijeen. De twee korte delen van de putrand zijn gemerkt met een hoofdletter N. Het is onduidelijk, wat deze inscripties betekenen.

Bij een latere inspectie is met een decoupeerzaag een kijkgat in de delen aangebracht.

De put voert nog water, maar het is niet bekend of dit water aan huidige drinkwaternormen voldoet. Wellicht is de put na 1893, na de aanleg van de stedelijke waterleiding, allengs in onbruik geraakt. Het ligt voor de hand dat 'rijke' huizen als deze voorop liepen bij de aansluiting op de waterleiding.

Dat was waarschijnlijk ook het geval met de aanleg van gasverlichting. Koken op gas kwam pas later in zwang. De stedelijke gasfabriek werd in 1859 gesticht, ruim voor de bouw van dit huis. Dus men zou mogen aannemen, dat de gasleidingen al tijdens de bouw zijn aangebracht. Of het huis ook een beerput heeft weten we niet; misschien dat dergelijk afvalwater direct op de IJssel werd geloosd vanwege de nabijheid van de rivier.

De overloop

Afb. 85/86. Binnenramen van het linker- en rechter watercloset.

Afb. 87. Eerste vlucht van de trap naar de overloop en de begane grond.

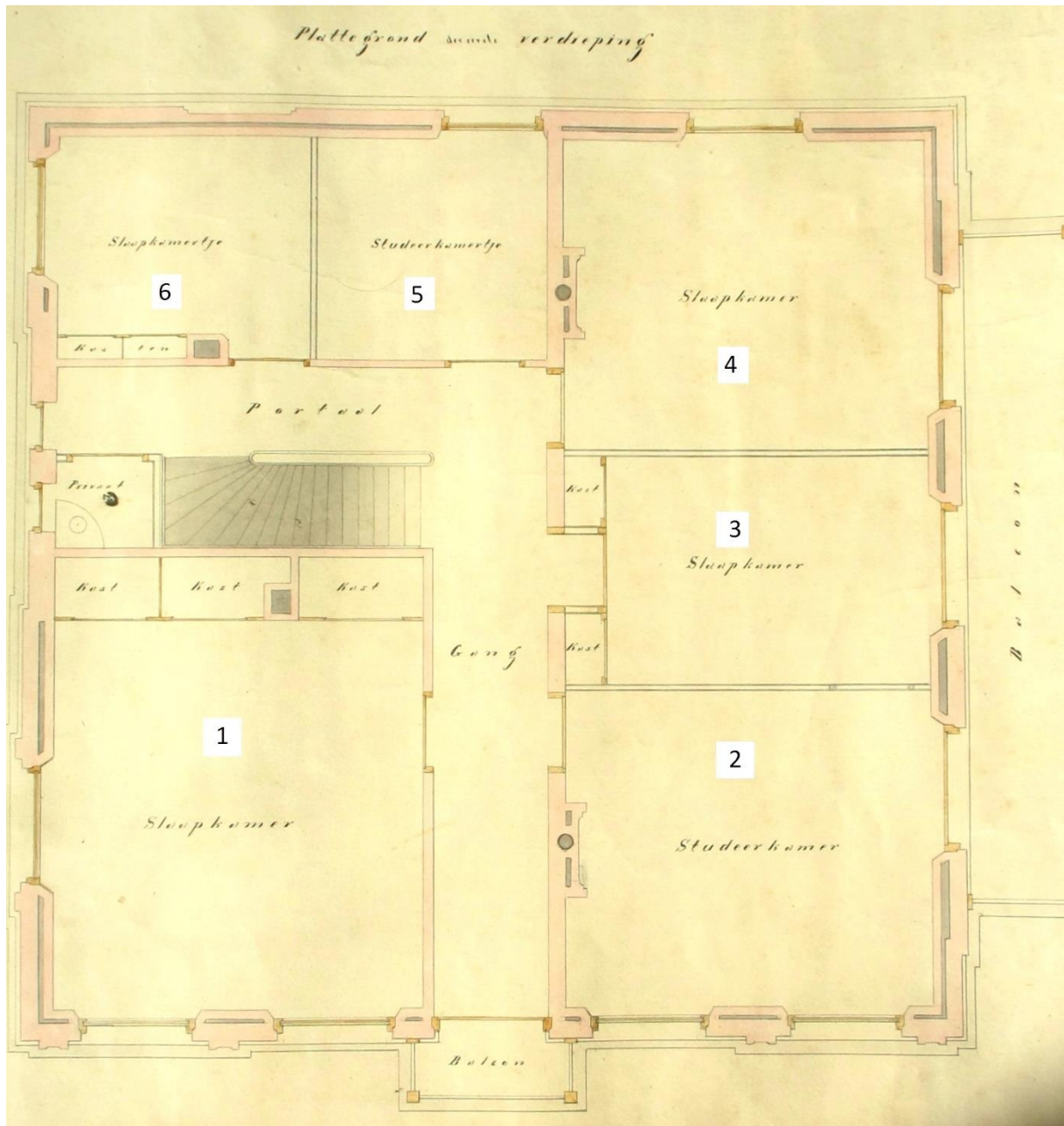
Op de overloop bevinden zich twee binnenramen (afb. 85/86).

Om de inpannige, dus donkere, overloop overdag nog enigszins te verlichten zonder gebruik te maken van lampen, heeft men hier de slimme oplossing bedacht om het licht naar binnen te halen via de hooggeplaatste roosters in de twee wc's in de gang beneden. Uiteraard zijn deze binnenramen fraai versierd: het gematteerde glas heeft een mooi decor, maar het blijkt gewoon plakplastic te zijn! Het dient waarschijnlijk als vervanging van echt gefigureerd etsglas of melkglas, dat hier zeker - vanwege de privacy van de closets - moet hebben gezeten.

Aan de omlijsting is veel aandacht besteed: onder het vensterbankje zit een zorgvuldig geprofileerde plank.

Op de hoek bij de trap zien we een stok aangebracht, die deze kwetsbare - want dikwijls gepasseerde - gepleisterde hoek beschermen. De plint loopt op de hoek rond de stok (afb. 87).

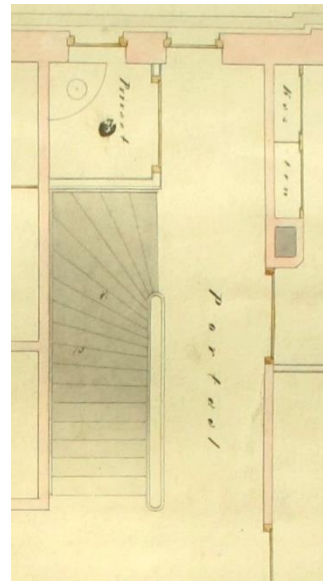
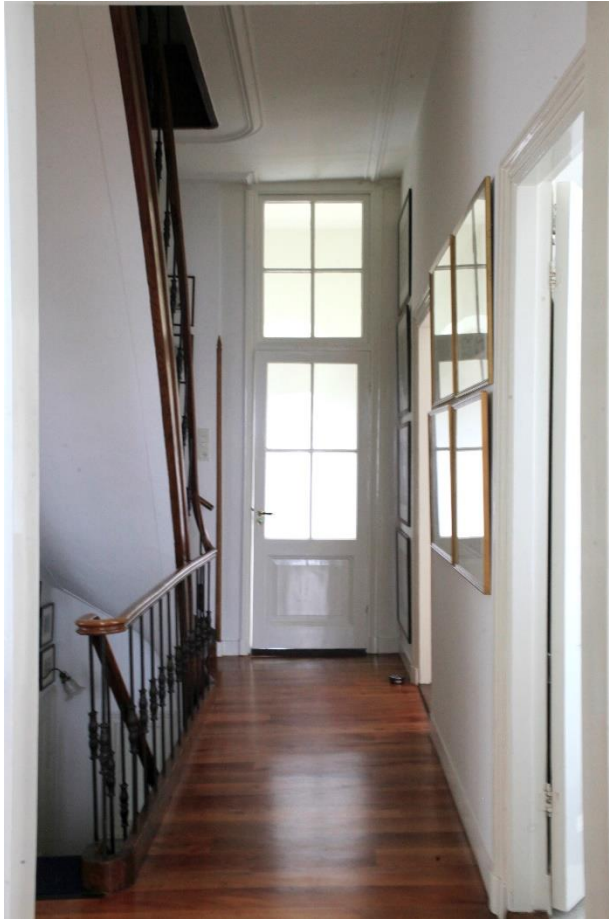
3.2.3. De verdieping

Afb. 88. Plattegrond van de verdieping.

De plattegrond van de verdieping toont vier slaapkamers in aflopende grootte, waarvan drie vaste kasten hebben. Er zijn ook twee studeerkamers, een grote in de zuidwesthoek en een kleine aan de oostkant. De grote studeerkamer en één slaapkamer (die op het zuidoosten) hebben op deze tekening een schouw.

De beide slaapkamers aan de noordkant (afb. 88, nr. 1 en 6) liggen direct aan schoorsteenkanalen. Maar of dat veel heeft uitgemaakt voor het comfort is onzeker; mogelijk waren ze – ook door de warme vloeren, want beneden konden alle ruimtes verwarmd worden - wel vorstvrij.

Afb. 89. Uitsnede uit de bouwtekening.

Afb. 90. Het 'portaal' richting achtergevel.

De glasdeur en haar bovenlicht geven, mede vanwege het extra boograam in de noordgevel, ruim licht aan dit deel van het trappenhuis. Dit deel van de gang noemt Maarten van Harten het 'portaal' (afb. 89/90).

Op de tekening zien we aan het einde van de gang het raam en aan de linkerkzijde een klein closet, met een kwartronde 'doos' in de hoek bij het raam. Rechts zitten deuren naar de kamers 5 en 6 (afb. 88).

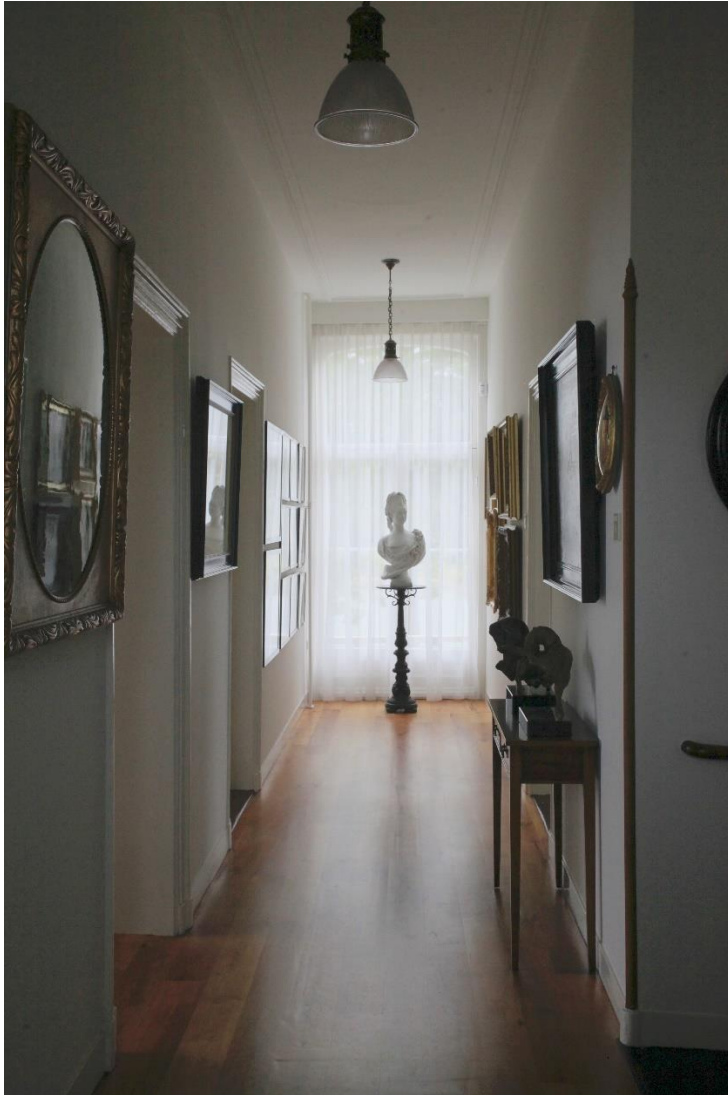
Dit privaat is ten koste van het portaal vergroot tot een ruimere wc. De huidige situatie zal pas later zijn ontstaan, na de introductie van het watercloset.

De glasdeur met bovenlicht is wellicht afkomstig van dit kleinere privaat.

De vormgeving van de deur van het huidige toilet past in ieder geval goed bij de rest van de deuren van het huis. De vloer en de betegeling kunnen we, zoals dat beneden ook het geval is, veeleer dateren in de jaren dertig van de vorige eeuw.

Afb. 91. Huidig toilet aan het einde van 'het portaal'.

Afb. 92. Eerste verdieping, gang richting voorgevel.

Rechts op afb. 92 bevindt zich de grootste slaapkamer met muurkasten aan de trapzijde (afb. 88, 1), vooraan links ligt een middelgrote slaapkamer (afb. 88, 2) die op de plattegrond 'studeerkamer' is. Links is een smalle slaapkamer aan de zuidzijde van het huis (afb. 88, 3), waarvan de deur iets terug geplaatst is. Dit kan te maken hebben met de plaats tegenover de trapopgang, voor de veiligheid en passeermogelijkheid, of met het vermijden van inkijk.

De drie deuren op afb. 93 zijn kastdeuren van de vaste kasten die tegen het trappenhuis zijn getimmerd. Oorspronkelijk waren deze deuren behangen en zaten ze andersom in het kozijn, waardoor de wand bijna vlak was. De huidige bewoners hebben de deuren omgedraaid vanwege de mooie binnenzijde met panelen. Panelen maakte men vroeger echter niet uit esthetische overwegingen: op een andere manier kon men gewoon geen nette binnendeur maken. De achterste kast had/heeft een ventilatierooster in de noordelijke gevel; met welk doel is (nog) onduidelijk. De muurdam tussen de kasten geeft de plaats aan van het schoorsteenkanaal van de huidige studeerkamer beneden.

Afb. 93. Eerste verdieping, slaapkamer 1 (afb. 88, 1).

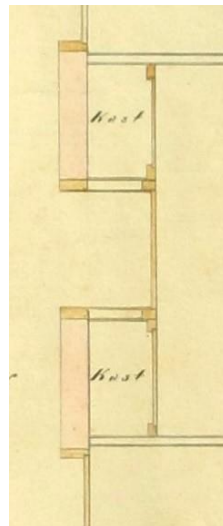
Afb. 94. Plafondrozet eerste verdieping slaapkamer 2.

Op de bouwtekening wordt deze slaapkamer (afb. 88, 2) aangeduid als 'studeerkamer', die een schouw heeft. Die schouw is verdwenen. Dat er een schouw heeft gezeten zien we aan de randlijst van het plafond, die de plaats van de voormalige schouw omlijnt. Het eenvoudige, maar fraaie plafondrozet zal ook uit de bouwtijd dateren.

Afb. 95. Eerste verdieping slaapkamer 3 (afb. 88, 3).

Rechts zien we de deur naar slaapkamer 2, maar op de bouwtekening is deze deur niet te vinden. Slaapkamer 3 heeft twee ingebouwde kasten naast de terugspringende toegangsdeur (afb. 95 is vanuit die deuropening gemaakt).

Afb. 96. Eerste verdieping slaapkamer 4 (afb. 88, 4).

In deze kamer zien we de enig overgebleven schouw op de bovenverdieping. De detaillering is echter anders dan de schouwen beneden: geen schoorsteenmantel voor een haard, maar iets wat de omlijsting van een schoorsteennis lijkt te zijn geweest.

In de negentiende eeuw is een dergelijke nis een bekende verschijning, waarin een kolomkachel stond met een pijp die in de bovenzijde van de nis verdween.

Over de draairichting van de deur is nagedacht: op deze wijze heeft men de minste inkijk wanneer men hem van buitenaf opent.

Afb. 97. Eerste verdieping, plafondrozet op slaapkamer 4.

In het centrum van het plafond zien we ook hier een eenvoudig en fraai rozet, oorspronkelijk uiteraard bedoeld voor een gasleiding en gaslamp.

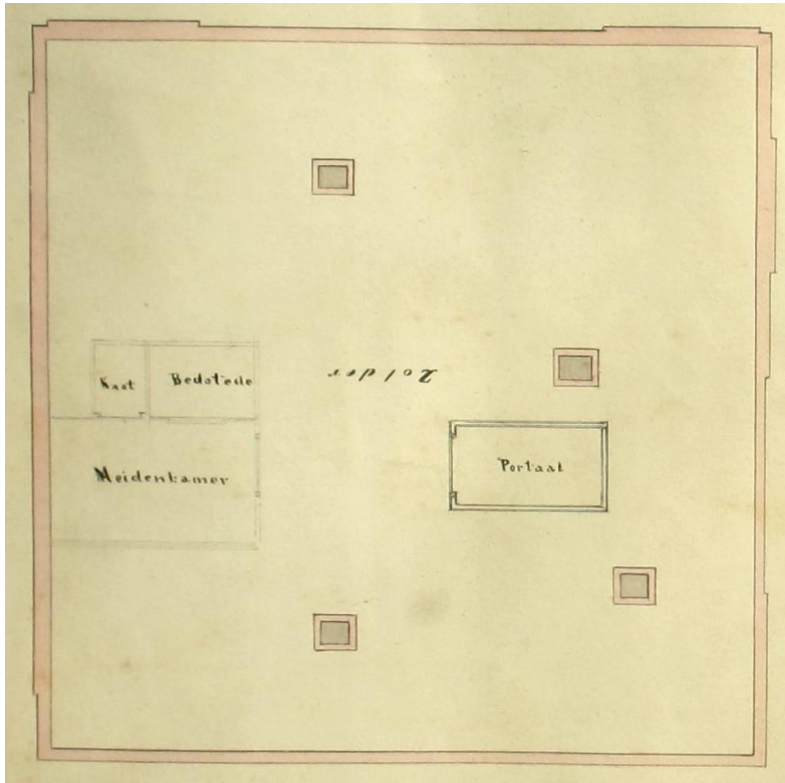
Afb. 98. Kamer 5, nu badkamer (afb. 88, 5).

Afb. 99. Kamer 5, badkamer (afb. 88, 5).
Foto's 98 en 99: Yvette Webers.

Kamer 5 staat op de bouwtekening als 'studeerkamertje', kamer 6 'was het 'slaapkamertje'.

3.2.4. De zolder

Afb. 100. Plattegrond van de zolder.

De zolder was in het begin waarschijnlijk alleen het domein van de 'meid', de inwonende dienstbode, die daar haar kamertje met een bedstede had. In het 'Boek van Ontvangst en Uitgaaf de Doopsgezinde Gemeente te Deventer' zien we elk jaar een 'Nieuwjaarsgift' en begin juni een 'kermisgift' van twee gulden en vijftig cent 'aan de meid van de dominee' vermeld worden.⁴⁷

Verder zal de zolder voor opslag en ook voor het drogen van de was zijn gebruikt. In de hoek van de zolder, op een ongebruikelijke plek daarvoor, troffen we droogstokken aan op - aan de sporen bevestigde - dwarsbalkjes met een uitholling aan de bovenzijde. De hoogte van de zolder leent zich niet voor een andere plek.

Afb. 101. Vlaggestokken in de inkepingen waarin vroeger droogstokken waren geplaatst.

⁴⁷ NL-DvHCO, ID 1573, Boek van Ontvangst en Uitgaaf der Doopsgezinde Gemeente te Deventer 1841-1891, inv.nr. 14f.

Afb. 102. Trap van de eerste verdieping naar de zolder.

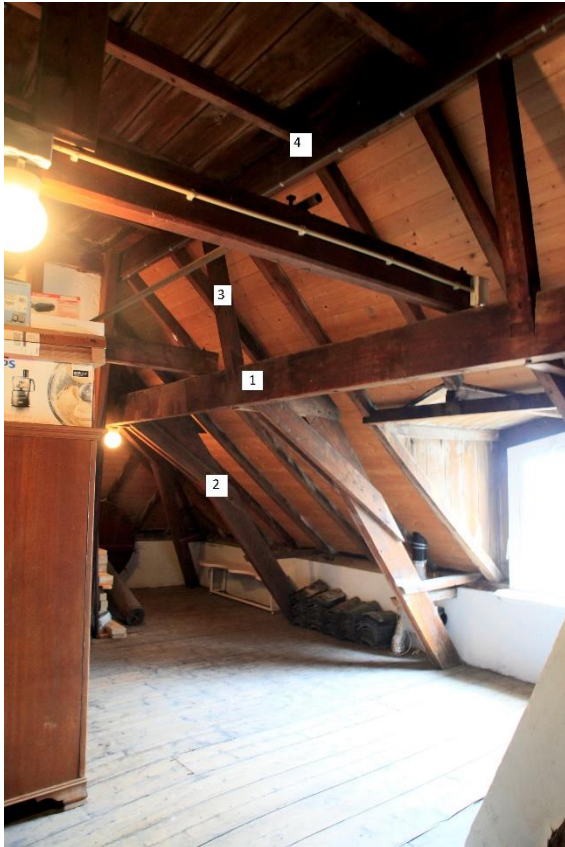
Boven aan de trap naar de zolder vinden we een balustrade tegen de muur. Dat lijkt een vreemde en onnodige constructie. De balustrade zou erop kunnen wijzen dat de zolder oorspronkelijk niet van het trappenhuis was afgescheiden. Toch zien we op de oudste tekening (afb. 100), dat er om het trapgat een hok, een 'portaal' gedacht is. De balustrade, waarin de trapleuning overgaat, zal dus vanaf het begin bedoeld zijn om het trappenhuis tot helemaal bovenin zo mooi mogelijk af te werken. Een zolder in open verbinding met de rest van het huis zou ook een wat onpraktisch idee zijn geweest. De functie van de zolder was immers een dienstruimte: slaapvertrekken voor het personeel, opslag en droogplaats voor de was de zolder. Het was beslist geen onderdeel van de binnenhuisarchitectuur en de privésfeer van de hoofdbewoners.

Afb. 103. Dakconstructie, detail

Onder de Linden 3 heeft een vierkante plattegrond en een plat dak met aankappingen, vrij steile dakvlakken. Daarom heeft men in dit pand een andere dakconstructie gebruikt dan in de meeste huizen in de binnenstad. In alle oudere kappen in de stad, op huizen met een langwerpige plattegrond, zien we spanten toegepast: een horizontale balk (de dekbalk) ligt in de breedte van het huis op twee schuinstaande balken (stijlen) en een aantal van zulke spanten draagt het dak.

Het kamertje rechts van het midden op afb. 103 is het meidenkamertje dat op de oudste tekening (afb. 100) staat. Later is geheel rechts een grotere kamer getimmerd.

Afb. 104. Dakconstructie oostzijde.

Op afb. 104 zien we van links naar rechts één van de vier balken (1) liggen van een vierkante constructie. De schuine stijlen (2) steunen dit vierkant, dat op zijn beurt met staanders (3) de balken van een daarboven gelegen vierkant (4) draagt. Dat tweede vierkant vormt de rand van het platte dak.

De vrije loopruimte in deze kap is hoog doordat er in deze kapconstructie geen doorgaande balken nodig zijn.

De balk (met de lichte pvc-leiding) is dus geen wezenlijk onderdeel van de kapconstructie. Op de balk is een van de lagers gemonteerd van het hijswiel, dat gedemonteerd op zolder ligt. Op de balk die parallel aan deze balk ligt, is de andere lager van het hijswiel te vinden.

Afb. 105. Dakconstructie zuidzijde.

We zien hier een van de vier schoorsteenkanalen van het huis met het kenmerkende smeedijzeren veegluikje. Het kanaal staat scheef, omdat het kanaal van de plek waar ze op zolder uitkomt naar een van de hoeken van het platte dak moest lopen. Een schoorsteen in het schuine dakvlak of tegen de gevel, zoals dat tot voor kort bij bijna alle huizen in de binnenstad voorkwam, past niet in het ontwerp van dit huis. De schoorstenen moesten en zouden (een classicistisch kenmerk, zie bijvoorbeeld het stadhuis) op de hoek van het vierkante platte dak staan en daarom 'verslepte' men de kanalen op de zolder naar die plaats. Deze manier van bouwen druist tegen alle gezonde verstand in, want een schoorsteen die scheef gemetseld is, leunt meer dan hij staat. Hij moet dus – loodzwaar als hij is – ondersteund worden, terwijl de balken

of muren daaronder een extra last te verduren krijgen. De schuingeplaatste houten liggers die het kanaal ondersteunen noemen we slapers, terwijl ze toch heel actieve taak vervullen.

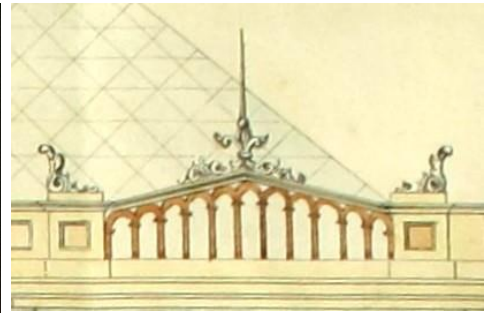
Afb. 106. Midden van het dak.

Deze constructie (afb. 106) bevindt zich in het midden van het vrijwel platte dak. De hoofdbalk loopt rechtdoor, de dunnere balken lopen met een flauwe hoek op het midden van het dak aan, om de flauw hellende dakvlakken te dragen. Zo te zien zijn er wel enige lekkages geweest in de loop van de tijd. Het platte dak was waarschijnlijk gedekt met zink of lood.

Afb. 107. Hijswiel. (foto Aly Dijkstra)

Een hijswiel of hijssrad komt men in elk oud pand in de binnenstad tegen. Dat is voor de hand liggend bij een pand dat een bedrijfsfunctie heeft, maar kennelijk ook bij panden die die functie niet hebben. Een hijswiel was voorzien van een touw zonder einde dat over smeedijzeren gaffels liep, waarmee men het rad in beweging zette. De verlengde as van het wiel vormt een windas voor een touw dat op- of afwond en over een schijf inde hijsbalk naar buiten en beneden hing. De plek waar het hijssrad zat, toont nog de sporen van de lagers van de as. Kennelijk achtte men ook hier een hijswiel wel handig om grotere spullen op zolder te krijgen; het is overigens onduidelijk om welke zaken het in dit geval dan zou moeten gaan. De dakkapel waardoor die zaken naar binnen kwamen, heeft nu geen hijsbalk meer. Het hijspunt zat wel aan de goed toegankelijke achterzijde/binnenplaats van het huis. Daar konden hijswerkzaamheden ongestoord plaatsvinden, buiten het zicht van de keurige voorzijde van het huis, waar het uit-stekende balkon het hijsen van lasten onmogelijk zou hebben gemaakt.

Afb. 108. Acroterie.

Op de zolder ligt nog een gietijzeren acroterie opgeslagen, een versiering die ooit het attiek van dit pand sierde. Op de bouwtekening is de punt langer, maar dat gaf misschien problemen in de uitvoering van dit gietijzeren ornament. Het ornament komt niet precies overeen met de tekening, dus het is goed mogelijk dat het uit een catalogus van de ijzergieterij gekozen is.

Afb. 109. De dakkapel aan de oost(achter)zijde.

Onder de Linden 3 heeft aan verschillende zijden dakramen. Daarnaast bevindt zich aan de voor- en achterzijde van het huis een dakkapel. De bovenzijde van de uitslaande ramen volgt de dakvorm van de dakkapel. Links en rechts zijn de stijlen van de gebinten te zien die het dak dragen (afb. 109).

De houten vensterbank van deze dakkapel heeft een fraaie geschulpte vorm, die sterk doet denken aan het natuurstenen blad op de schoorsteenmantels van die periode.

Afb. 110. Deuren van de zolderkamers.

Op de overloop zien we de eenvoudige maar net afgewerkte houten wanden waaruit de kamers op zolder zijn opgetrokken. De deuren zijn, in tegenstelling tot de kast- en bedstededeuren, keurig afgewerkte paneeldeuren zoals ook in de rest van het huis, zij het dat hier een lichtere (dunnere) versie voldeed (afb. 110).

In de hoek zien we een eenvoudig legplankje, dat links een console heeft en in de hoek op een eenvoudig latje kon rusten.

De linker deur is die van het oudste zolderkamertje, de meidenkamer die op de bouwtekening staat (afb. 100). De grotere kamer rechts staat niet op de bouwtekening van 1866 en zal wellicht later zijn getimmerd. De deuren lijken hetzelfde, maar de latere heeft een architraaf, een keurige omlijsting met neuten onderaan. De (nieuwe) ladder leidt naar het bergzoldertje op de kamers.

Afb. 111. Meidenkamer.

De meidenkamer heeft een bedstede achter de dubbele deuren.

De kamer lijkt dieper dan op tekening, omdat de wand rechts van de bedstededeuren breder is. Wellicht is de meidenkamer bij de bouw of later wat groter uitgevoerd, waarbij de deur is verplaatst. Toen men het plan uitvoerde van de kamer ernaast, was er aan die zijde geen vrije toegang meer mogelijk.

Afb. 112. Grote zolderkamer aan de voorzijde van het huis.

We zien hier een ruime kamer, waarschijnlijk ook voor een inwonend personeelslid (afb. 112). De kamer is licht door de dakkapel en het dakraam op het westen, de voorkant van het huis. Rechts zijn de deuren van de bedstede zichtbaar. Ook hier kan men het dakbeschot wegnemen, evenals op andere plaatsen (afb. 117 en 121). De vloer is hier geschilderd, en het is niet bekend of dat in de negentiende eeuw ook al het geval was. Op de bouwtekening komt deze kamer niet voor, dus zal deze later getimmerd zijn.

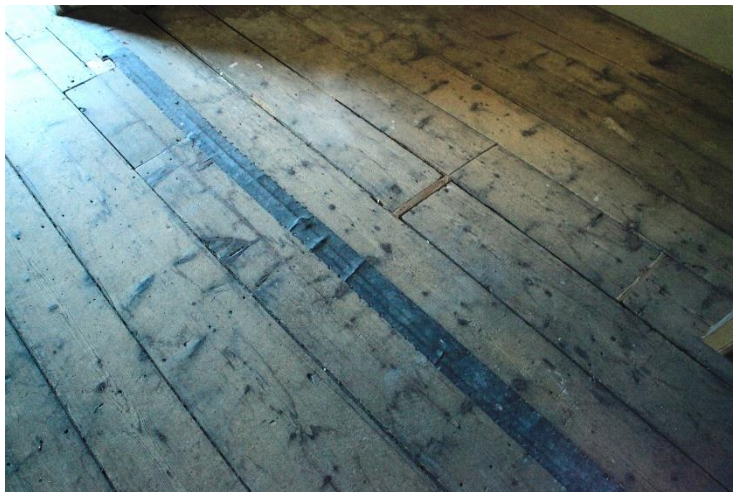
Afb. 113. Telefoon op de grote zolderkamer.

De grote kamer op zolder heeft een huistelefoon. Dit model is een model van Ericsson uit 1951. Het apparaat zelf is gemaakt in september 1964, zoals op de achterplaat vermeldt. Dus in elk geval is ongeveer vanaf die tijd van dit toestel gebruik gemaakt, het is nog onduidelijk waarom en door wie, wellicht nog door personeel. Ds. Tulner heeft de telefoonlijn in de pastorie laten aanbrengen en wellicht is er ook nog tijdens de bewoning door de familie Borren gebruik van gemaakt. De precieze plaats van het toestel beneden, bijvoorbeeld in de woonkamer, zou wellicht nog iets kunnen zeggen over het gebruik.

Afb. 114. Bedstee van de grote zolderkamer.

Bedsteden hebben, als ze geen gordijn hebben, vaak een dubbele deur. De bedstede is ongeveer 150 cm. lang, wat er misschien op wijst dat men de gewoonte om zittend te slapen aan het einde van de negentiende eeuw nog niet had afgezworen. De bedstede zou er vóór 1983 niet zijn geweest. Het verhaal gaat namelijk dat deze bedstede niet oud is en door een vroegere bewoner, Jacques Koch, zou zijn getimmerd. Hij verstond het timmervak. Wellicht is dit verhaal te verifiëren bij de weduwe van de heer Koch.

Afb. 115. Vloer van de zolder.

De blijkbaar nooit geschilderde, glad gelopen vloerdelen verschillen in breedte en laten reparaties en andere ingrepen zien.

De vastgespijkerde zinken strook in het midden geeft de loop aan van een sleuf voor een gasleiding (afb. 115). Dit doet er toch twijfel aan rijzen of de aanleg van gasleidingen in dit toch luxueuze huis al bij de bouw heeft plaatsgevonden. Maar het kan ook een uitbreiding van het leidingnet zijn naar de eerste verdieping. Voor een goed antwoord op de vraag of meteen bij de bouw gasleidingen zijn aangelegd, zou men op de verdieping onder de vloeren moeten kunnen kijken en zien hoe daar de leidingen zijn aangelegd.

Afb. 116. Zijkamertje.

Dit zijkamertje bevindt zich aan de noordzijde van de zolderruimte. Het ontvangt licht via een dakraam.

Hier is goed te zien dat zowel de kamerdeur als de openstaande deur van de bedstede is afgeschuind. Beide openingen zitten zo dicht bij de korbelen van het spant, dat dit de enige oplossing was.

De deuren zijn opgeklampte paneeldeuren: aan de ene zijde ziet men alleen de delen (de planken), aan de andere zijde de klampen die de delen bijeen houden en de deur stevigheid geven. Deze deuren zijn gemakkelijker en sneller te maken dan paneeldeuren. Op dit (minder betreden) gedeelte van de zolder kon men ook wel met goedkopere deuren toe.

Afb. 117. Zijruimte.

We zien hier dezelfde netjes afgetimmerde ruimte waar onderdelen van de draagconstructie van het dak, de spantpoten, doorheen steken.

Het achterste spant, dat grotendeels is verdwenen achter het wandje waarin ook een kastdeur te zien is, staat scheef in de ruimte omdat het een van de kapspanten op een hoek van het huis is. De keep in het korbeel van dat spant is bedoeld om de dubbele deur van de bedstee wat verder open te kunnen zetten. Het is gissen naar de functie van deze ruimte. Maar deze bedstede heeft ook deuren die toegang geven naar de grote zolderkamer hiernaast (afb. 112). Misschien valt te denken aan een kleedruimte voor het inwonende personeelslid dat in de kamer een woonzitzkamer had, én we vinden hier verschillende wandkasten, waarvan één zeker een klerenkast is.

Afb. 118. Hang-legkast.

In afb. 118 is een netjes getimmerde hang- en legkast te zien. Het hangen bleef beperkt tot het ophangen aan een knoppenplank, dus kleren op kleeerhangers zullen hier niet gehangen hebben.

Ook hier bepaalde een korbeel de vorm van de deur, waarvan de klampen aan de binnenzijde een mooi profiel hebben gekregen.

De ruimte voor de kast bevindt zich tussen dit kamertje en de veel grotere kamer hiernaast en is ontstaan omdat hier direct naast zich een bedstede bevindt. Deze kast is half zo diep als de bedstede breed is, dus aan de andere zijde, in de grotere zitkamer, bevindt zich een even diepe kast.

Afb. 119. Deur van de bedstede vanuit het zijkamertje.

Hier nogmaals de bedstede, die dus uitkomt op twee ruimtes: de grote kamer aan de voorkant en het zijkamertje.

De deur is dubbel en klapt in twee delen scharnierend open.

De bedstede lijkt te zijn gemaakt als een open kist, die boven de grond zweeft. In arme en kleiner behuisde gezinnen was de ruimte onder in de bedstede vaak ook voorraadkist. De dominee zal hier niet zijn aardappelen bewaard hebben.

In de bedstede zien we ook nog een deel van een tweede hoekspant van de dakconstructie.

Afb. 120. Dakconstructie in de bedstede.

In de hoek van de kap, in de bedstede, zien we nog een deel van de dakconstructie. Vooraan een deel van een spant, waarvan de staander nog juist zichtbaar is: het kleinste onderdeel links, dat in de liggende dekbalk steekt (rode pijl).

Van schuin achter, vanuit een van de hoeken van het gebouw, komt een andere balk op de eerste balk aan (gele pijl). Achter het schot staat de staander waarop die balk rust; wél zien we de schuine korbelen, die bij dat spantdeel horen. Op de bouwtekening is dit alles niet te zien: op de doorsneden staan niet de oplossingen die de timmerlieden ter plekke moesten vinden om een kap te krijgen die tegen een stootje kon (winddruk).

Afb. 121. Verwijderbaar dakbeschot.

Een opvallend verschijnsel in het zijkamertje is het verwijderbare dakbeschot (afb. 121). Tussen en tegen de tengels van het dak zijn schotten/panelen geplaatst, die zijn vastgezet met wervels. De schotten zijn dus eenvoudig te verwijderen. Dit is duidelijk een ander dakbeschot dan dat op de open zolder, dat niet te verwijderen valt.

Het is onbekend of je in dit geval bij verwijdering van een paneel direct tegen de achterzijde van de dakpannen aankijkt of dat het dakbeschot hier dubbel is.

Waarschijnlijk bracht men zulk dakbeschot juist aan in de bewoonde ruimtes op zolder om redenen van isolatie en hygiëne: tocht en stof kunnen dan wat minder snel doordringen in de slaapruidtes. Dat men het dakbeschot weg kan nemen heeft misschien te maken met het feit dat er zich stof achter ophoopt, dat men op deze wijze kan opruimen.

Overigens hebben we deze oplossing ook in de eenvoudigste huizen uit die tijd gezien: in de eenkamerwoningen aan de Middenrij 1 en 3, zijn (kort na 1874) in de dakopbouw van de aanbouw ook zulke schotten met wervels aangebracht: daar keek men bij het wegnemen van een dergelijk schot tegen de onderzijde van de pannen aan (en kreeg men een lading van jaren stof over zich heen).

De opbouw van dit timmerwerk met de twee regels doet vermoeden, dat zich hier een klein dakraam bevond dat later is dichtgezet. Rechts een spant waarop de korbelen met een bout en een moer zijn vastgezet. De pen-gatverbindingen met toognagels (houten pennen), die nog kort daarvoor hetzelfde werk deden, zijn blijkbaar langzaam uit het bouwvak verdwenen door hun veel grotere bewerkelijkheid. In een tijd waar op de bouw nog helemaal niets machinaal werd gedaan, was de bevestigingsmethode met bouten en moeren natuurlijk van harte welkom.

4. Het monument

Naargelang de aard en bedoeling van het gebouw of de smaak van de eigenaar of de architect kopieerden en combineerden negentiende-eeuwse architecten vrijelijk de stijl van de gotiek, de Hollandse renaissance of één van de achttiende-eeuwse architectuurmodes. In de twintigste eeuw omschreef de Rijksdienst voor de Monumentenzorg veel gebouwen die in de negentiende eeuw waren ontworpen als beeldstorend. De negentiende eeuw was toen architectonisch gezien geen populaire eeuw, omdat men de voorkeur uit die tijd, om terug te grijpen op vervlogen, maar om diverse redenen bejubelde perioden uit de vaderlandse geschiedenis, niet bepaald kon waarderen. Deze houding had veel te maken met de architecten uit het begin van de twintigste eeuw, die zich in woord en daad af hadden gezet tegen de negentiende-eeuwse bouwkunst. De architectuurhistorici van de twintigste eeuw sloegen deze over als onbelangrijk, zonder zich al te zeer te verdiepen in de denkbeelden, die de negentiende-eeuwers hadden bewogen.

Toch werd de pastorie al in de jaren zestig door de Rijksdienst opgemerkt, geïnventariseerd en op 2 juli 1968 geregistreerd als rijksmonument. Was er bij de Rijksdienst een generatie medewerkers aangetreden die tijdens hun studie kennis hadden genomen van de nieuwe inzichten in de negentiende-eeuwse architectuur en architectuurtheorie? Navraag bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed over de achterliggende gedachten of de inventarisatiemethoden van de jaren zestig van de vorige eeuw heeft nog geen verdere verduidelijking gebracht.⁴⁸

Er is toen geen verslag of verantwoording gedaan van de inventarisatieronde voor de rijkslijst, hoewel men er naar men mag aannemen toch uitgebreid over heeft nagedacht en gesproken. De eis, dat een pand een ouderdom van 100 jaar moest hebben - door wie en op welke gronden dat criterium dan ook is vastgelegd - kan een praktische en logistieke beperking zijn geweest, maar sloot in ieder geval de meeste neostijlen uit van inventarisatie.

Ook in Deventer bestond er, in verband met de aanwijzing van het beschermd stadsgezicht (geregistreerd in 1988, dus nog veel later), een lijst van panden die de architectuurhistorici van de rijksdienst als beeldstorend ervoeren, vooral de neo-renaïssancistische panden leken hier het doelwit, maar veel van deze panden werden in de jaren tachtig en negentig uiteindelijk toch gemeentelijk of zelfs rijksmonument.

Blijft toch de prangende vraag waarom dan de ensembles aan Onder de Linden (1-2-3 en 7-8-9) en alle panden in de Keizerstraat tussen Geert Grotestraat/Op de Keizer en Pikeursbaan/Brinkpoortstraat), hoewel ze alle weliswaar niet van gelijke of opvallend bijzondere kwaliteit in een neostijl en na 1850 zijn gebouwd, toch al in 1968 op de monumentenlijst belandden. De onhandig korte omschrijving (zie bijlage 1) laat de vraag van een welomschreven waardering open, in het bijzonder in een tijd waarvan we weten dat deze architectuur onder architectuurhistorici niet populair was als studieobject: men sloeg deze periode toen toch liever maar over.

We vermoeden echter, dat men er kennelijk toch niet omheen kon om deze panden aan te wijzen en dat de reden tweeledig was: stedenbouwkundig en stilistisch.

⁴⁸ De Vries 2018.

Stedenbouwkundig, omdat beide ensembles aan Onder de Linden evident een statige, waardige en als onderdeel van een ensemble aan straat of allee een overtuigende indruk nalaten. Als ensembles zijn ze indrukwekkend en karakteristiek voor de tijd waarin het stadsbestuur van Deventer al vooruitliep op de definitieve sloop van de vesting na 1874, de *'knellende banden'* van de vesting, ongeveer vijfentwintig jaar later. Door deze indruk en dit karakter vertonen deze ensembles zonder twijfel meerdere aspecten van monumentaliteit en daarom zijn ze volgens ons ook als monumentwaardig aangemerkt en geregistreerd.

Stilistisch, omdat al deze stadshuizen, of ze nu aaneengesloten of losstaand gebouwd zijn, behoren tot de familie van de classicistische architectuur, een traditie van gevoelsverbondenheid met de klassieke oudheid. Een rode draad in de bouwkunst vanuit de middeleeuwen tot in deze tijd, die de bouwers voor de elite - met de architectuurhistorici in hun kielzog - steeds weer opnieuw oppakken.

5. Literatuur

Bedaux, J.C., e.a. (redactie), 1989-1991: *'Ach, Lieve Tijd, 1000 jaar Deventer en de Deventenaren'*, Zwolle.

Bloemink, W., 1996: Van muurboog tot stadshuis, verstedelijking langs de Deventer stadsmuur rond 1400, in: *Monumenten en bouwhistorie, Jaarboek Monumentenzorg 1996, Deventer, 203-210, Zwolle/Zeist 1996.*

Bot, Piet, 2009: *Vademecum van historische bouwmaterialen, installaties en infrastructuur.* Alphen (G.).

Doopsgezinde Historische Kring
www.dhkonline/doopsgezinde-dominees/

Faber, Hans, 2018: *'t Noorden nader bezien. Een verkenning van de straten en pleinen en van de geschiedenis van het Noordenbergkwartier in Deventer.'* Onuitgegeven manuscript, Deventer.

Grinten, E.F. van der, 1968: Negentiende-eeuwse gevelcomposities 1 en 2.
In: *Spiegel Historiael*, 347-353 en 425-430.

Grinten, E.F. van der, 1971: Kubusvormige panden in de negentiende-eeuwse bouwkunst.
In: *Nederlands kunsthistorisch jaarboek*, 473-484.

Grinten, E.F. van der, 1973: Wenkbrauwen aan negentiende-eeuwse Nederlandse gevels, verschijningsvormen van een architecturaal motief. In: *Album amicorum J.G. van Gelder*, Den Haag, 140-145.

Grinten, E.F. van der, 1977: Gietijzeren deurtralies. In: *Spiegel Historiael*, 23-30.

Gulden, W.J.I. van der, 2009: *Maarten van Harte, architect.*
Eigen uitgave Nijmegen, 5 en 6.

Gulden, W.J.I. van der, 2011: *De Van Harte(n) architecten, supplement bij 'Maarten van Harte, architect'*. Eigen uitgave Nijmegen 2011, 5.

Gulden, W.J.I. van der, 2012: *Het Van Harte Archief*, Eigen uitgave Nijmegen/Arnhem, 14.

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis: Omrekenmodule.
www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php

Nalis, H.J., 1984: *Deventer verleden tijd.* Deventer.

Nalis, H.J., 1987: In: *Deventer Monumentenstad, Onder de Linden 1*, losbladige uitgave t.b.v. de Open Monumentendag.

Nalis, H.J., 1991: 1000 jaar Deventer, de Deventenaren en hun stadsbeeld. In: *Ach Lieve Tijd, katern 16*. Zwolle.

Nijvertijd nr. 28, 2012: *Houtzagen aan de IJssel*. Stichting Industrieel Erfgoed Deventer.

Rademaker-Helfferich, B., 1988: *Een wit vaantje aan de Brink, De geschiedenis van de Doopsgezinde Gemeente te Deventer*. Deventer.

Stenvert, Ronald e.a., 1998: *Monumenten in Nederland. Overijssel*. Zeist/Zwolle.

Vries, D.J. de, 2018: *Strijd om het erfgoed*. In het jubileumnummer het periodiek van de RCE n.a.v. 100 jaar Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

https://nl.wikipedia.org/wiki/Maarten_van_Harte

https://issuu.com/przewalki/docs/maarten_van_harte_architect

6. HCO Stadsarchief Deventer (NL-DvHCO)

6.1. Algemeen

ID 1238

Architectuur-historische documentatie panden binnenstad Deventer 1855-1980.

ID 0704

Gemeentebestuur van Deventer I (1814-1930). inv.nr. 2416: Verslagen van de toestand van de gemeente (1851-1929).

Verslag van Burgemeester en Wethouders aan de Raad der Gemeente Deventer, omtrent de toestand dier gemeente in 1864 en 1865 (deze verslagen beginnen in 1851): geen vermeldingen van verkoop Onder de Linden 3.

Verslag der Handelingen van den Raad der Gemeente Deventer over het jaar 1867 (deze verslagen beginnen in dat jaar): geen vermelding van Onder de Linden 3.

6.2. Kaarten

Minuutplan 1811-1832, MIN04012E01. Beeldbank RCE.

Kadastrale kaart 1858 blad 2, Deventer Sectie E, blad 2. ID 1487, inv.nr. 3566.
Geen blad 1 aanwezig.

Kadastrale kaart Deventer Sectie E, blad 1. Sectie E: genaamd De Stad. Datering onbekend, maar vóór 1900. ID 1487, inv.nr. 3565A.

Kadastrale kaart 1900. Deventer Sectie E, kaart 3, 1e helft 20e eeuw.
gebied omringd door: Onder de Linden, Welle, Melksterstraat, Polstraat, Brink, Grote Overstraat, Pontsteeg, Engestraat, Nieuwstraat, Tibbensteeg, Klooster, Noordenbergstraat, Muggeplein. ID 1487, inv.nr. 3606.

Kadastrale kaart 1940. Deventer Sectie E, blad 2 Noordenbergkwartier.
Op deze kaart zijn de adressen aan Onder de Linden andersom genummerd, dus vanaf de Lindenstraat: 1 is nu 8, 5 is nu 3. ID 1487, inv.nr. 205.

Uittreksel kadastraal plan Onder de Linden, los bewaarde bouwtekening/plattegrond NL-DvHCO, ID 1194, Kleine aanwinsten Atlas, 8311 en 8312, inv.nr. 46.

6.3. Archief Doopsgezinde Gemeente Deventer

ID 1078 / 7512 7 KF

Kasboek der Doopsgezinde Gemeente te Deventer

ID 1078, inv.nr. 64-DF

Contract van ruil met de Gemeente Deventer betreffende grond bij de pastorie Onder de Linden, 25 januari 1888.

ID 1078, inv.nr. 56a-DF

Boekje van voorschotten, gedaan bij het bouwen, 1866-1868.

ID 1078, inv.nr. 56b-DF Papieren over de aanbesteding van de pastorie en het privaat in de kosterswoning.

ID 1078, inv.nr. 58-DF Tekeningen.

ID 1573, inv.nr. 234; 1865: 14d; 1866: 14e; 1867: 14f.

Boek van Ontvangst en Uitgaaf der Doopsgezinde Gemeente te Deventer 1841-1891

Ingekomen en uitgegane stukken van de kerkenraad.

Bevat overwegingen tot de bouw en een incompleet verslag van de vorderingen van de bouw.

ID 1573, inv.nr. 1885: schets voorgevel pastorie Onder de Linden.

ID 1573, inv.nrs. 1895, 1896, 1897, 1898: Ontwerp in kleur op linnen van pastorie 1867.

ID 1573, inv. nr. 1910: kopieën van bouwtekeningen.

Bouw-/ontwerptekeningen uit archief Doopsgezinde Gemeente

Oud no. 610/611 (alle tekeningen), aanvraagno. 10_TLK18_1

Vier stuks, papier op linnen geplakt.

1: *Plattegronden (57 bij 72 cm.):*

Fundering en keldergrond

Balkgrond der eerste verdieping

Balkgrond der tweede verdieping.

2: *Plattegronden en details (57 bij 72cm.):*

Rechts boven: 'kapgrond' (plattegrond constructie kap)

Links onder: begane grond

Rechts onder: eerste verdieping

Links boven: Doorsnede kroonlijst en attiek;

Doorsnede voorgevel t.p.v. kapiteel pilastervensterdorpel boven en vensterbovendorpel onder zonder weldorpel;

Doorsnede raam met rooster(?); Doorsnede raam met weldorpel.

3: *Doorsneden en details (59x74 cm.):*

Doorsnede West-Oost (door de huidige studeerkamer en keuken)

Doorsnede West-Oost (door de kamer-en-suite)

Doorsnede Noord-Zuid (door de voorkamers)

Detailtekeningen van:

veranda, roef van roevendak veranda, deuren naar veranda, loopwerk verandadeuren en kelderraam.

4: *Gevels (57 bij 74 cm.):*

Links boven: rechter zijgevel (tuingevel)

Rechtsboven: achtergevel (Achter de Muren Vispoort)

Links onder: voorgevel (Onder de Linden)

Rechtsonder: linker zijgevel (Muggensteeg/plein)

6.4. Bouwdossiers

Microfiches bouwtekeningen

- ID 1405, Bouwvergunningen Deventer I (1853-1928), inv.nr. 10039. Tekeningen.

Fiche 50: 1865 No. 691 (tekening 90A)

Tekeningen behorend bij stukken inzake verkoop terreinen Onder de Linden. 3 tek.

Schaal 50 el : 250 mm, 90 el: 450 mm, 60 el: 300 mm.

N.B. Op deze tekeningen is tevens loop der oude stadsmuur Onder de Linden te zien.

'Situatie Teekening van het terrein ONDER de LINDEN'

Kavelaanduiding: 'Mennonietengemeente 33.00 el;

Aangegeven zijn: 'Buitenkant der Stadsmuur', 'Vuurlijn'.

De andere percelen zijn voorzien van de aantekeningen:

'Beltman' en 'De Heer van Marle'.

- ID 1405, Bouwvergunningen Deventer I (1853-1928), inv.nr. 10048.

Fiches 64 en 65: 1866 No. 704 (tekeningen 99 AB)

Getekend: M. van Harte architect

Latere aantekening: (los bewaard)

Fiche 64:

Linksboven: 'voorgevel'

Rechts boven: 'gevel aan den tuin'

Links onder: 'plattegrond' (begane grond)

Rechts onder: 'plattegrond der eerste verdieping'

Schaal 10 Ndl: ellen

Opmerkingen:

BG,

Symmetrische stoep achter

keuken:
pomp nu in NO-hoek, daarnaast het aanrecht
raam in achtergevel: geen wasvertrek
gootsteen bij raam
privaten met 'doos'
kamer voor links heet 'zijkamer'
VD, kamers tegen achtergevel heten 'leerkamer' en 'logeerkamer', logeerkamer met
schouw
'leerkamer' op tekening uit het archief van de DG heet daar 'studeerkamertje'
kamer rechtsvoor heet 'studeerkamer', met schouw.

Fiche 65:

'Situatie Teekening van het terrein onder de Linden, geteekend op ½ duim per el
Afgerond perceel op NW en NO-hoeken;
Hek alleen aan N-zijde, op voetmuur;
Links: Tuin van het St Geertruiden Gasthuis;
Lengte perceel: '35 Nedl: Ellen';
'Wasvertrekje';
Reg. no. 1866 no.704 99B

- ID 1405, Bouwvergunningen Deventer I (1853-1928), inv.nr. 10049.

Fiche 66: 1866 No. 957 (tekening 100)

Tekening behorend bij rekest van J. Schutte e.a. aan Gedeputeerde Staten om het
Raadsbesluit niet goed te keuren, waarbij de Gemeente grond verkoopt tegenover de
Muggensteeg en waardoor uitweg van Schutte c.s. van Achter de Muren naar Onder de
Linden vervalt.

Twee tekeningen op één blad:

PROJECT voor het BEBOUWEN van het terrein onder de LINDEN;

VROEGERE TOESTAND;

Situatie Teekening van het terrein ONDER de LINDEN;

Aangegeven zijn: 'Mennonietengemeente', 'Stadsringmuur' en 'Binnengracht'.

De andere percelen zijn voorzien van de aantekeningen:

'Beltman' en 'De Heer van Marle'.

- ID 1405, Bouwvergunningen Deventer I (1853-1928), inv.nr. 12040.

Fiche 1811: 1888 No. 255/706 (tekening 1458)

v.m. vestinggronden

Veranda aan rechterzijgevel.

Behoort bij besluit van Burgemeester en Wethouders van Deventer van de 1^e juli 1888.

'Plattegrond begane grond'

'Opstand der veranda'

'Opstand ijzeren hek', schaal 50 m. per el

Latere aantekening: 'in 1974 nog aanwezig'.

Latere bouwdoSSIERS

Besluit B&W 26 oktober 1949

Aanvraag 8-10-1949 met tekening door W.F. Smits BNA Deventer dd. 4-10-49:

'Dubbele deuren in het middenkozijn van de voorgevel van het perceel Onder de Linden no. 5, sectie F, no. 6813, te vervangen door een enkel voordeur.'

'Dat hetgeen op de tekening in inkt is bijgeschreven, moet worden uitgevoerd'.

(niet uitgevoerd). (*Opmerking redactie: Hier wordt nog het oude huisnummer 5 genoemd, terwijl op de kadasterkaart 1940 het pand met nr. 3 aangegeven staat.*)

Besluit B&W 7 januari 1975, no. 135 21

Aanvraag 21-8-1974 door ds. E. Borren

'Het verbouwen van een berging tot eetkamer van een eengezinshuis gelegen aan Onder de Linden 3' kadastraal nummer E 6813.

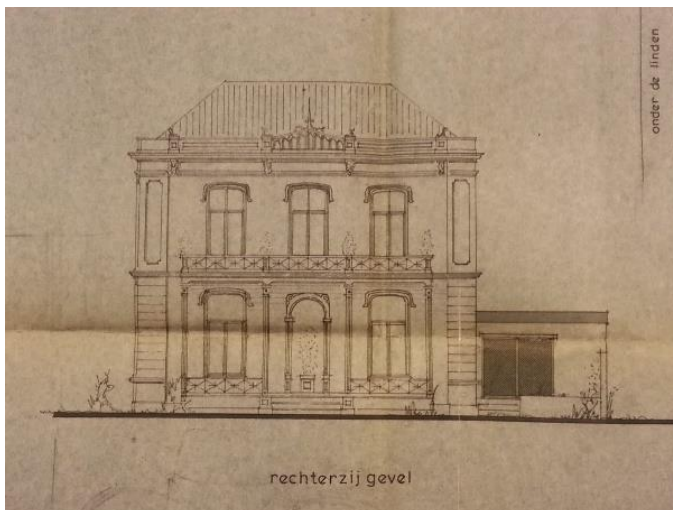
Monumentencommissie geen bezwaar 2 oktober 1974.

Architecten- en ingenieursbureau Kristinsson.

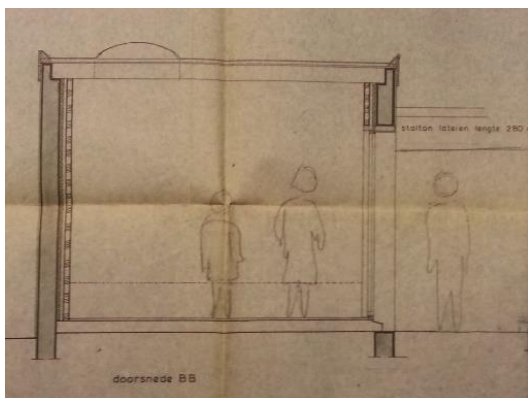
Datum tekening: 14 mei 1974, gewijzigd 9 augustus 1974.

Opmerkingen: Het platte dak heeft een ronde lichtkoepel met een doorsnede van 86 cm.

Het vertrek is aan de tuinzijde voorzien van een aluminium schuifpui.

De tekening die ds. Borren heeft laten maken bij de aanvraag voor de verbouwing van berging naar eetkamer laat een andere veranda zien dan die van de volgende aanvraag tien jaar later. Waarschijnlijk heeft de heer Borren Kristinsson gebruik laten maken van de oudste tekening uit het archief van de Doopsgezinde Gemeente (1866).

Doorsnede van de voorgestelde eetkamer.

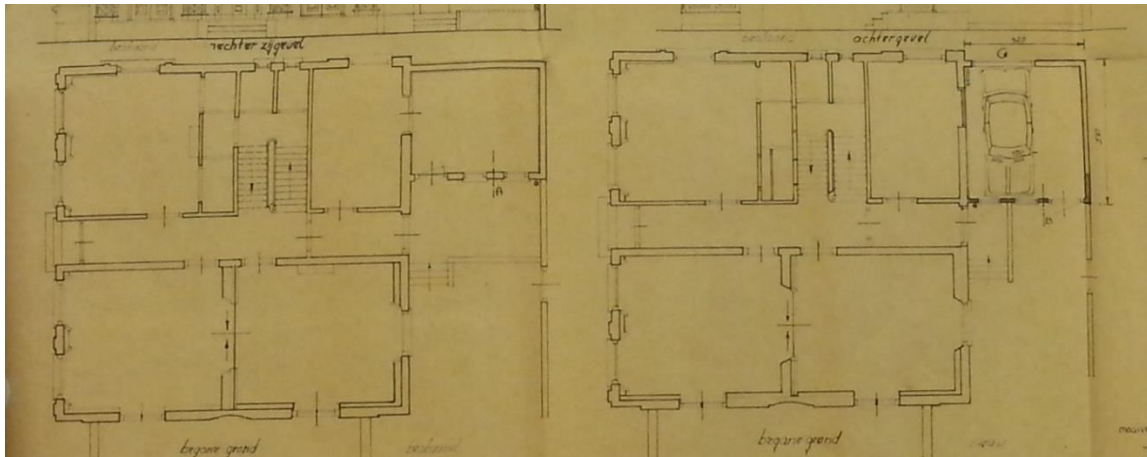
Besluit B&W 19 november 1984

Aanvraag door dhr. J.G.A. Koch.

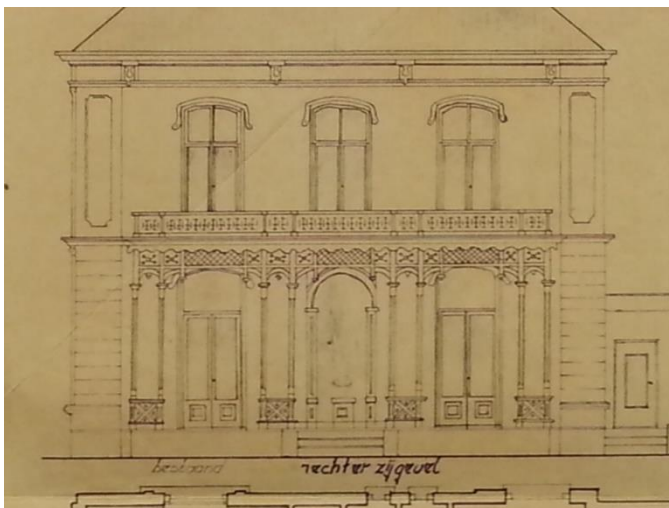
'Verbouw van een berging tot garage op het perceel Onder de Linden'.

Datum tekening: 29 juni 1984 door Theo Engelen, MTS Deventer.

Aangifte van voltooiing op 24 september 1985.

Aanvraag garage 1984: bestaand (links) en nieuw (rechts)

De tekening die dhr. Koch heeft laten maken, laat een andere veranda zien dan die van de aanvraag van dhr. Borren in 1974. Deze tekening is die van 1888, getekend door Herman van Harten.

Bijlage 1: De monumentenomschrijving

De omschrijving in het Rijksmonumentenregister, inschrijving in het register op 2 juli 1968. De omschrijving is - zoals in die tijd steeds erg kort en dus zeer onvolledig - voor het huidige gebruik en voor een adequate bescherming onhandig.

[Home](#) > [Rijksmonumenten](#) > 12728 Onder de Linden 3 7411 SK te Deventer

Vragen over dit monument?

Download monument (pdf)

Opnieuw zoeken

Terug naar de zoekresultaten

Monumentnummer: 12728 Onder de Linden 3 7411 SK te Deventer

[< vorige](#) | 3 / 6 | [volgende >](#)

Actualiteit gegevens: 22-12-2017

Monumentgegevens

i Monumentnummer: 12728
Status: rijksmonument
i Inschrijving register: 2 juli 1968
Kadaster deel/nr: 1799/39
Internationaal Kenteken: Nee

Locatie

i Provincie: Overijssel
i Gemeente: Deventer
i Woonplaats: Deventer
X-Y coördinaat: 207184 - 474180

i Omschrijving

Gepleisterde villa uit het derde kwart van de 19e eeuw. Rechts een aangebouwde veranda met balkon.

i Adressen

Hoofdadres	Straat	Nr	Toev.	Postcode	Situering	Locatie	Woonplaats
Ja	Onder de Linden	3		7411 SK			Deventer

Oorspronkelijke functies

Hoofdfunctie	Functiesoort	Hoofdcategorie	Subcategorie	Functie	Verbijzonder	Toelichting
Ja	oorspronkelijke functie	Woningen en woningbouwcomplexen	Woonhuis(K)			

i Percelen

Kadastrale gemeente	Sectie	Grondperceel	Kad. object	Appartement
DEVENTER	E		6813	

[< vorige](#) | 3 / 6 | [volgende >](#)

Kadastrale omschrijving en grootte kavel: sectie E, nummer 6813, grootte 5 are en 42 centiare, 'Gepleisterde villa uit het derde kwart van de 19de eeuw. Rechts een aangebouwde veranda met balkon.'

Foto's uit het archief van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

zie betreffende Beeldbank: <http://beeldbank.cultureelerfgoed.nl/>

Foto G. van der Wal, RDMZ, 6 juni 1994

Foto G. van der Wal, RDMZ, 6 juni 1994

Foto G. van der Wal, RDMZ, 6 juni 1994

Foto G. van der Wal, RDMZ, 6 juni 1994

Bijlage 2: De maquette

Voorgevel

Zijgevel Muggeplein

Achtergevel

Gevel tuinzijde

Bovenaanzicht

Bijlage 3: De oude pastorie

Oude pastorie was gevestigd aan de Korte Assenstraat 55.

Op de foto van het Stadsarchief staan alleen lage nummers, het straatje is vernummerd.

H.J. Nalis, in 'Deventer verleden tijd', Deventer 1984:

'In 1820 kocht Jacob Bussink de toen al bestaande koekbakkerij op de hoek van de Lange Bisschopstraat, die als zovele bakkerijen 'De Allemansgading' heette. Zijn neef en opvolger J.A. Coldewey verwierf het belendende pand in de Korte Assenstraat in 1877. Maar zijn behoefte aan fabrieksruimte bleef groeien door de overname van de oude firma's Pieterman (1875) en Schutte (1886, van A.W.M. Resius). Pas na het vertrek van de doopsgezinde gemeente naar de Penninckshoek in 1891 kon hij in 1897 de voormalige pastorie en kosterij daar weer naast verwerven.'

Uit het archief van de Doopsgezinde Gemeente

NL-DvHCO, ID 1078, inv. nr. 48-KF

Ingevolge bekomen machtiging op de broederlijke vergadering van donderdag 3 januari 1897 zijn de panden van de Doopsgezinde Gemeente in de Korte Assenstraat E.1517, 1518, 1519 en 4295 ten overstaan van notaris J.W.L. Kroon op zaterdag 23 januari 1897 ingezet en op zaterdag 6 februari verkocht, waarbij de (?) getrokken is door den timmerman R. van der Spoel voor de som van f.10200, die na bekomen gunning als zijn lastgever opgaf den heer J.A. Coldewey, aan wien, daar het bestuur den geboden prijs aannemelijk achtte, genoemde perceelen verkocht zijn.

Bij den inzet stond perceel I het heerenhuis op f.4500,-.

Bij den inzet stond perceel II op f.3400,-.

Foto uit de Beeldbank van het Stadsarchief Deventer.

1194 Kleine aanwinsten Atlas I

6713 Koekfabriek Bussink (in 1952 verhuisd naar industrieterrein). Lange Bisschopstraat 6: hoekpand met belendende perceel in de **Korte Assenstraat** samengevoegd en verbouwd tot koekfabriek Bussink, gesloopt in 1962. **Korte Assenstraat** 1: gesloopt in 1962, 3- 5: gesloopt 1962, 7: plat dak aangebracht in 1915, gesloopt in 1962, ongenummerd: gesloopt in 1962.

Titel: Deventer - **Korte Assenstraat** 1 t/m 7

Datering eind: 1952-01-01

Adres: Deventer, Lange Bisschopstraat 6
 Deventer, **Korte Assenstraat** 1,3-5,7,9

Fotograaf: Hakeboom, A.

Beschrijving: Koekfabriek Bussink (in 1952 verhuisd naar industrieterrein). Lange Bisschopstraat 6: hoekpand met belendende perceel in de **Korte Assenstraat** samengevoegd en verbouwd tot koekfabriek Bussink, gesloopt in 1962. **Korte Assenstraat** 1: gesloopt in 1962, 3- 5: gesloopt 1962, 7: plat dak aangebracht in 1915, gesloopt in 1962, ongenummerd: gesloopt in 1962.

Opmerking: Deventer verleden tijd P. 69; geheel herziene uitgave: pag. 88. Een wit vaantje P. 79. Een uitgestippeld leven

modules/custom/mais_mdws/inc/mais_ajax_proxy.php?mivast=45&misc=1018

Bijlage 4: Besluitvorming over de nieuwe pastorie.

Brief van ds. Ten Cate Hoedemaker aan het Kerkelijk Bestuur

Deventer 19 Febr. 1866.

Aan de Leden van het kerkelijk Bestuur
der Doopsgezinde Gemeente te Deventer.

Geachte Broeders! Waarde Vrienden!

Reeds geruimen tijd met anderen, die geacht
mogen worden hierover te kunnen oordeelen, van meening,
dat mijne woning, althans voor mij en de mijnen, zeer
ongerond is. En ik in die meening zoo bereyde dat
zij tot eene vette overhuiging is geworden, sedert ook
onze arts, D^r. J. van Delden J., verklaard heeft, dat
de pastory door mij bewoond, voor mij en mijn gerin be-
paald nadeelig is.

Wat nu te doen? Zal ik delf mij van een mij
en de mijnen voegende woning voegien? Al met
anders kan dan zal ik dat wel maken, daar ik loek
om financiële redenen mijne gezondheid en die van
vrouw en kinderen niet in de waagschaal mag stellen.
Maar een huis te koopn voegt mij al zeer weinig, en
er een te huren is ook kostbaar, en bene dien, voor-
eerst althans, ook onmogelijk. Nu hebben som-
migen van de Leden onzer Gemeente wel een tekenen
gegeven, dat de Gemeente wellicht niet ongenegen zou
zijn om een pastory te koopn of te laten bouwen.

v. s. p.

die beter dan de tegenwoordige beantwoordt aan
mijne behoeften en die der mijnen, en gewis ook aan
die van mijne opvolgers in latere dagen. Daardoor
is de vraag bij mij opgerezen, of misschien niet meer
dere menscheijk en uitvaerbaar aekter, ook door de
en andere nuttig en mogelijk gevoordeeld wordt, en
of het kerkelijk Bestuur zich ook ongemerkt gewaelt
om, in de gegeven omstandigheden, stappen te doen,
tot het verkrijgen eener leeraarswoning, niet verstekken
van de liere Lonnestralen noch van de noodige frische
lucht, en van Lonerige passend? In die vraag, Maar
ders richt ik thans tot u. Ik weet wel, dat ik zeg-
kens niet de minste aanspraak heb te maken op eene
andere woning, maar ik meen mij ook verzekerd te
mogen houden dat gij, die ook bij de verhuizing
van mijn traktament een sterk sprekend bewijs hebt
gegeven van uwer broederlijken zin, het mij niet
ten kwade zult duiden, dat ik u als vriende vraag,
of door uwe hulpe komt misschien ook zoo tot stand
gebracht kunnen worden, wat voor mij eene noodzake-
lijkheid is geworden, maar over alsnog mijne finantie-
le krachten te boren gaat, en naar mijne vette overlei-
ging, ook in t belang der Gemeente zelue is, hier
belangen u ten harte gaan.

Hoogst aangenaam zal het mij wezen, dat
dere vraag door u eent in ernstige overweging

genomen wordt. Mocht zij soms ontkennend klaar
u beantwoord moeten worden. Zou ik u dan
niet vriendelijk mogen verzoeken, bij de Broeder-
schap te willen bewerken, dat, tegen afstand van
het gebruik der pastorie, mijn traktement zooveel
als gij oordeelt zult achten verhoogd wordt, opdat
het mij niet ten eenemale onmogelijk zij mij eerlang
van een mij meer passende woning te voorzien?

In het vertrouwen, dat gij mijne vragen
niet onbescheiden noemen maar in ernstige over-
weging nemen zult, blijf ik met hoogachting

Uw Diens en Broeder in Christus

H. ten Cate Hoozemaker

Besluiten van het Kerkelijk Bestuur

ID 1078, inv.nr. 7-PF

Notulenboek van de vergaderingen van het bestuur der gemeente,
15 april 1861 – 21 december 1874.

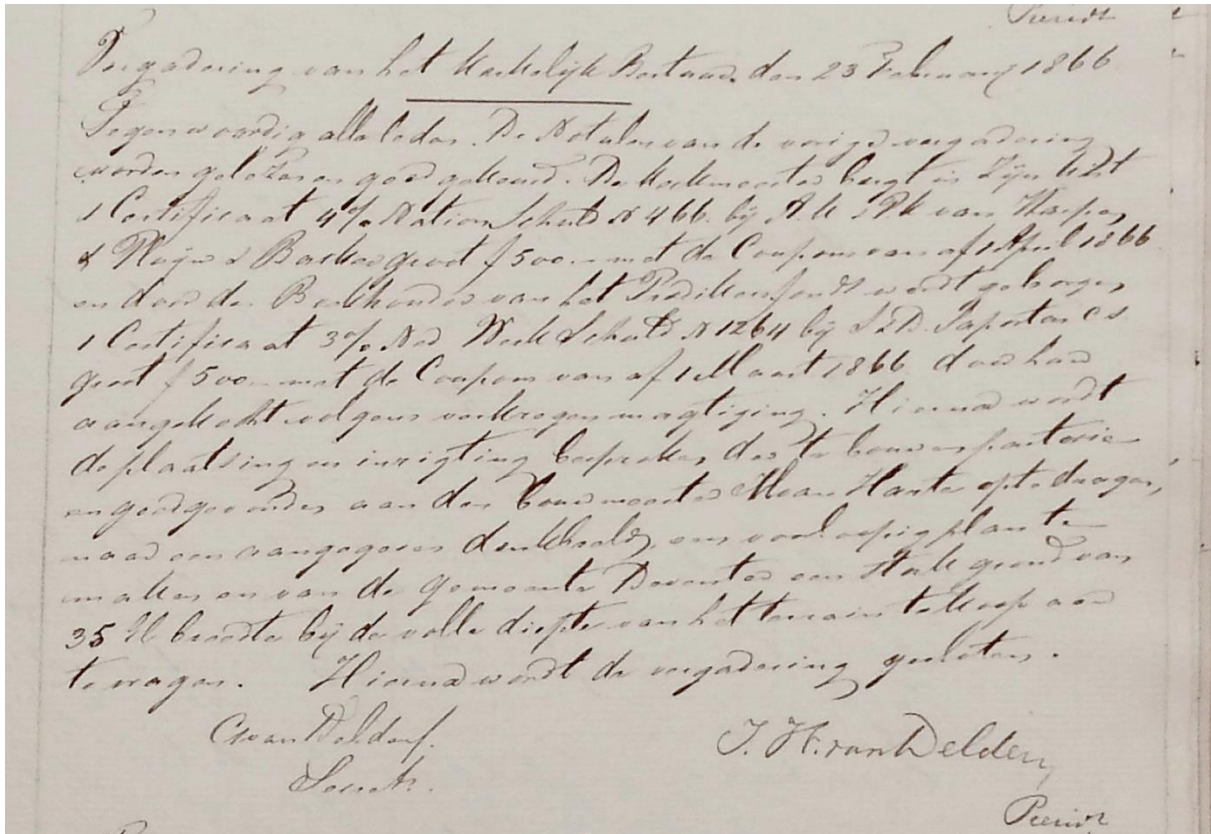
5° Missive van den leraar ten Cate Hoedemaker, de overtuiging uitdrukking, dat zijne woning zeer ongezond en voor hem en de zijnen bepaald nadeelig is, daarbij de vraag voegende of het Bestuur opgewektheid gevoelt om stappen te doen ter verkrijging eener leeraarswoning die niet verstoken is van de zon, nog van de noodige frissche lucht en voor het overige passend, door eene pastorie te koop en te laten bouwen of wanneer de mogelijkheid mocht bestaan tot verkrijging van een mede passende woning. Na eenige gedachten wijfeling werd aangenomen de aanvraag van den leraar, wordt behouden op Woensdag den 21sten des voormiddags 12^{1/2} uur een breedtelijke vergadering te beleggen en de Leden met het Bestuur zoveel mogelijk wante deringe en aldaar een mededeeling van deke wijfde van de breedte het voornemen te doen, en te overdenken een gedeelte van het thans onder de Linden van de Gemeente Doovant te koop zijnde terrein aantekoop en daarop een geschikte en gekende pastorie te bouwen.

De Secretaris deelt mede dat de Attestatie afgegeven tegen behooren van Jacobus Johannes Tontjes ell vermaad en tot de gemeente te Utrecht overtoegaas is afgekonden en brijgt de Rieder dat de Doegd van de kinderen van Berghuysen had kennisgegeven dat de familie te Alkmaar wel gearger was het oudstermeisjes tot zich te nemen ter verdere opvoeding en later plaatsing, doch daarbij tevens den wensch te hebben

Vergadering van het kerkbestuur van den 19 Februarij 1866.

'5/ Missive van den leraar ten Cate Hoedemaker, de overtuiging uitdrukking, dat zijne woning zeer ongezond en voor hem en de zijnen bepaald nadeelig is, daarbij de vraag voegende of het Bestuur opgewektheid gevoelt om stappen te doen ter verkrijging eener leeraarswoning die niet verstoken is van de zon, nog van de noodige frissche lucht en voor het overige passend, door eene pastorie te koop en te laten bouwen of wanneer

daartegen overwegende bezwaren mogten bestaan alsdan bij de Broeders te willen bewerken, dat tegen afstand van het gebruik der (huidige, red.) pastorie, het tractement zooveel wordt verhoogd, opdat de mogelijkheid mogt bestaan ter verkrijging van eene meer passende woning. Na eenige gedachtenwisseling voor en tegen de aanvraag van den leraar wordt besloten op Woensdag den 21 dezer des voormiddags 12½ uur eene broederlijke vergadering te beleggen en de zaamenkomst des Broeders zoveel mogelijk aan te dringen en alsdan na mededeeling van deze missive aan de broeders het voorstel te doen, om te trachten een gedeelte van het thans onder de Linden van de Gemeente Deventer te koop zijnde terrain aan te koopen en daarop eene geschikte en gezonde pastorie te bouwen.'

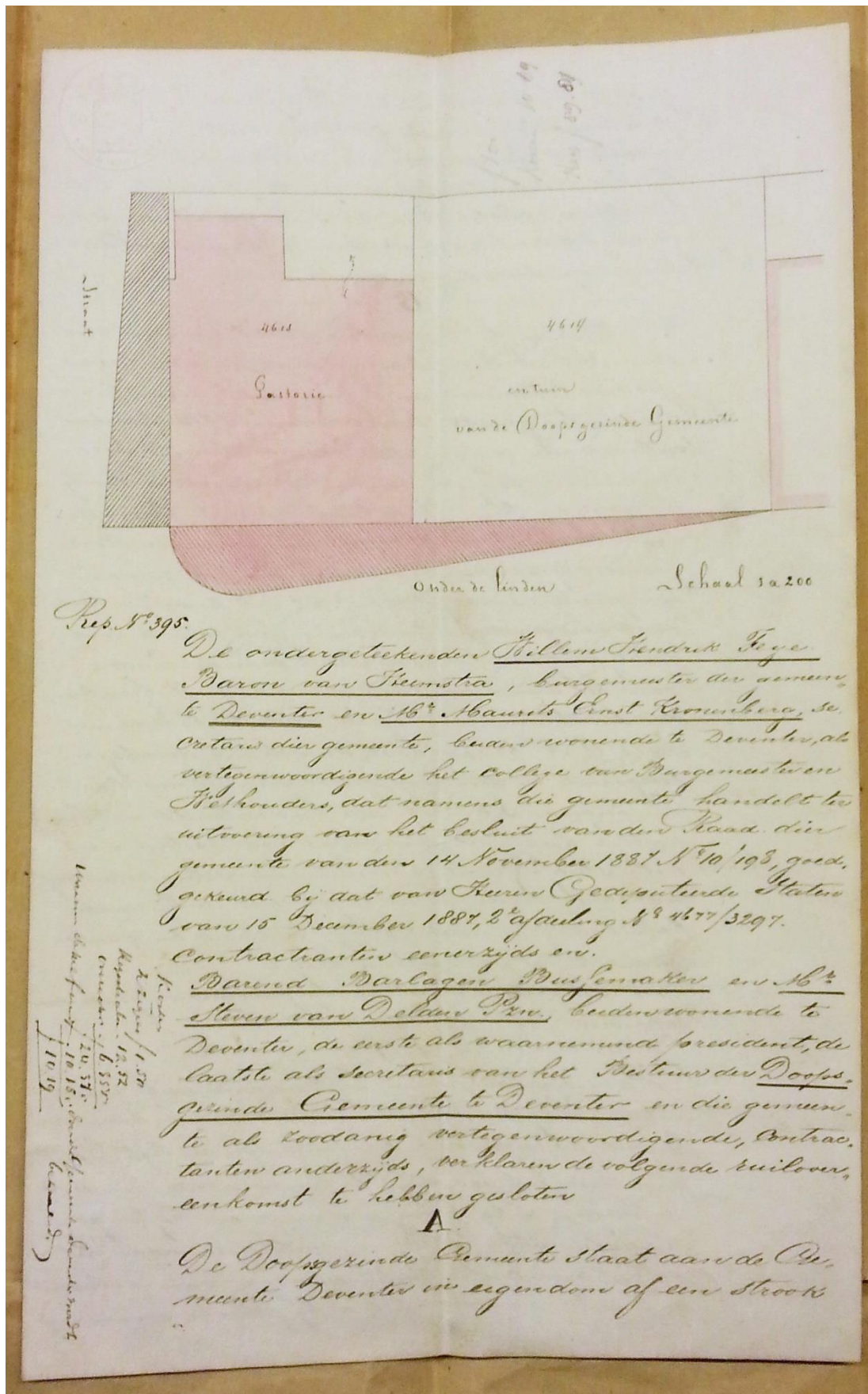

Vergadering van het Kerkelijk Bestuur den 23 Februarij 1866.

'..... Hierna wordt de plaatsing en inrigting besproken des te bouwen pastorie en goedgevonden aan den bouwmeester M. van Harte op te dragen, naar een aangegeven denkbeeld, een voorlopig plan te maken en van de gemeente Deventer een stuk grond van 35 El breedte bij de volle diepte van het terrain te koop aan te vragen. Hierna wordt de vergadering gesloten.'

G. van Delden secret[aris]

J.H. van Delden, Presid[en]t.

Document over de grondruil met de gemeente in 1888.
 (NL-DvHCO, ID 1078, Doopsgezinde Gemeente te Deventer, inv.nr. 64-DF)

Bijlage 5: Lijst van bewoners en eigenaren

1856-1889

Ds. H. (Herman) ten Cate Hoedemaker (1823-1901)
(beroepen van Grouw)
Geertruid ten Cate (1825-1895) 5 kinderen

1889-1901

Ds. S. (Sicco) Lulofs (1849-1927)
(beroepen van Koog en Zandijk)
Magdalena Hermina Adama van Scheltema (1848-1947) 6 kinderen

1902-1939

Ds. A.H. (Alexander) van Drooge (1872-1942)
(beroepen van Holwerd)
G. (Geelke) Wiering (1871- 19??) 7 (6?) kinderen

1939-1965

Ds. H.P. (Harm) Tulner (1xxx-1973)
(beroepen van Witmarsum-Pingum)
A.M. Hepkema (19xx-19xx)
Onderwijzeres, gespecialiseerd in dyslexie

1966-1983

Ds. E. (Enno) Borren (1932)
(beroepen van Joure, predikant in Deventer tot 1983)
M. (Mies) Haveman (19xx) (xx kinderen)
eigenaar vanaf 1972

1983-1994

J.G.A. (Jacques) Koch (1930-2015)
Docent Bouwkunde aan de HTS
P.S. (Nella) van der Meulen (xx) 2 kinderen

1994-2009

J. (James) van Lidth de Jeude (1945)
Burgemeester van Deventer
Johanna Louise Hamelynck (1942)

2009-heden

H.A.A.M. (Harry) Webers (1958)
Algemeen directeur bij Witteveen + Bos
Y.J.P. (Yvette) Suters (1958)
Leerkracht basisonderwijs

Bijlage 6: Waarde van de woning door de tijd heen

Stichtingskosten

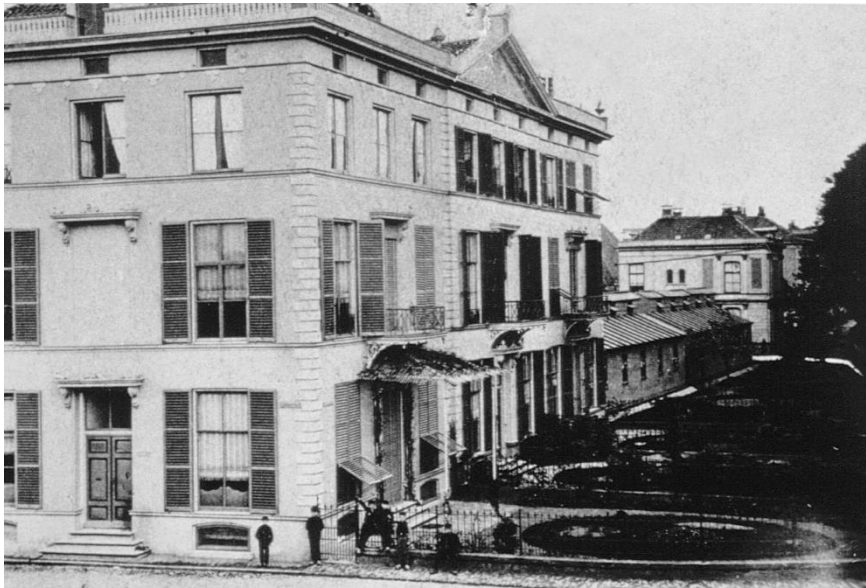
<i>Bouwgrond aangekocht voor</i>	<i>: f</i>	<i>540</i>
<i>Bouwsom bij de gunning in 1866</i>	<i>: f</i>	<i>11.589</i>
<i>Schilderwerk gegund voor</i>	<i>: f</i>	<i>468</i>
<i>Schilderwerk interieur gegund voor:</i>	<i>f</i>	<i>45</i>
<i>Totale kosten kavel en bouw</i>	<i>: f</i>	<i>12.642</i>

Dotering voor grondkosten en bouw was f 14.000, later verhoogd met f 1.000.

Volgens de omrekenmethode van het IISG staat f 15.000 in 2016 voor € 154.741 (f 341.004).

<i>Koopsom 1972 (Borren)</i>	<i>: f</i>	<i>57.500</i>
<i>Koopsom 1983 (Koch)</i>	<i>: f</i>	<i>225.000</i>
<i>Koopsom 1994 (Van Lidth)</i>	<i>: f</i>	<i>615.000</i>
<i>Koopsom 2009 (Webers)</i>	<i>: €</i>	<i>825.000</i>

Bijlage 7: Overig fotomateriaal

Deze foto van rond 1880 is genomen vanaf de hoek van de Lindenstraat. Daarachter de barakken van het oude St. Geertruiden Gasthuis. Geheel op de achtergrond de noordelijke gevel van het pand Onder de Linden 3 met het attiek nog op het dak. (Foto Gilde Deventer 13443)

Foto 8347 Dev. (6 oct. 1973) aantekening: 'De veranda aan de rechterzijde dateert uit 1888.' Architectuurhistorische Kartotheek;

Foto 7258 (10_FK2_3) (1886, Onder de Linden 7 en 8): van Onder de Linden 3 is de noordgevel zichtbaar, *het attiek is (nog) aanwezig!* Donker daklijstgedeelte: de gootboei is donker geschilderd, de casementen op de verdieping zijn ook donker geschilderd, twee smalle boograampjes in de noordgevel ook aanwezig.

Foto 50477 (1900-1922) vanaf Toren Grote Kerk: geen attiek!

Foto 16535 (10_FK5_1) 10 april 1960: geen attiek, wel deel zijtuin.

Foto 1753: Joh. de Graaf en Piet Tillema van de Doopsgezinde Gemeente overhandigen James van Lidth de Jeude, burgemeester van Deventer, op 1 juli 1995 een kopie van de bouwtekeningen van zijn woning, Onder de Linden 3.

Foto's 1827,1828,1829 (alle 10_FK13_41573): gevel met veranda, gevel met rechter zijmuur.

Foto 8340 (10_FK2_4): Onder de Linden 7-8 en verder terug de ziekenbarakken van het Geertruiden Gasthuis, gesloopt 1886.

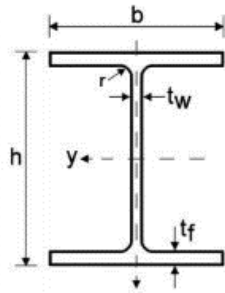
Foto 5241522 (10_SK5_3_24): tussen 1900 en 1930. luchtfoto met klein gedeelte van de zuidgevel van OdL3: donkergekleurde gevel. *Fotograaf: J.W. Jansen sr. en jr.*

Bijlage 8. Verklarende woordenlijst

Aankapping	Wanneer een dak/kap een plat of bijna plat gedeelte heeft, bv. een zinken roevendak, ziet men rondom vaak hogere of lagere dakvlakken, die meestal met pannen zijn gedekt. Deze dakvlakken heten aankappingen.
Attiek	Een attiek kan twee zaken betekenen: een halfhoge afsluitende verdieping of een scherm dat als deel van de decoratie op de kroonlijst staat en dat het dakvlak daarachter deels verhult.
Architraaf	Een architraaf is van oorsprong een (hoofd)draagbalk. Der komt voor als onderdeel van de gevels van klassieke tempels, tempels uit de Griekse en Romeinse Oudheid. Het zijn dus de liggende elementen boven de zuilen. Omdat deze gevelopbouw in de navolging van de klassieke stijl steeds weer terugkeert, zien we daar ook de onderdelen daarvan terugkeren. In timmermansterminologie zijn architraven geprofileerde lijsten rond deuren
Balk	Houten constructieonderdeel met een dragende functie, een balk, die met een bepaald doel op een bepaalde plaats in de constructie is aangebracht, heeft eigen afmetingen en een eigen naam zoals moerbalk, spoor, haanhout, raveling, fliering, dekbalk, muurplaat of stijl.
Basement	Een basement kan twee zaken aanduiden, die zich beide onderin een bouwwerk bevinden: allereerst het voetstuk, de sokkel, waarop een gebouw staat, maar het kan ook de sokkel, de voetplaat zijn waarop een zuil staat.
Blindvenster/nis	Een blindvenster is een terugliggend muurgedeelte van de muur ter grootte van de ramen in een gebouw, aangebracht waar zicht een raam zou kunnen bevinden, maar dat afwezig is omdat het niet nodig is of zich op een plaats bevindt, waar men in het interieur het betreffend muurvlak anders benut heeft. Men brengt een blindvenster aan, omdat dat beter harmonieert met de rest van de gevel dan een vlak muurgedeelte. Zo nu en dan beschilderd men het terugliggende gedeelte met een trompe-l'oeil van een venster of van gesloten raamluiken.
Bouwspoor	Afwijking in het werk, die wijst op een wijziging van het voorafgaande of van het oorspronkelijke werk.
Console	Een console in de meest eenvoudige vorm is een korte balk die uit een muur steekt om een ander bouwonderdeel te dragen of te steunen. Consoles hebben dus een duidelijk dragende functie, maar zijn ook vaak versierd of dienen alleen als versiering.
Dekbalk	Een dekbalk is het liggende deel van de constructie van een spant en heeft deze naam, omdat hij op de stijlen ligt, die de dekbalk dragen. De verbinding van beiden heet (zie:) Pen-en-gat. De daarnaast veel voorkomende constructie zien we in boerderijen en heet ankerbalk, een balk, met pen en gat aangebracht <i>tussen</i> de stijlen.
Duim	Smeedijzeren verticale korte pin of in een kozijn of naast een vensteropening, een van de twee duimen, waarop een luik of deur scharniert
Duimsteen	Blokje natuursteen waarin een smeedijzeren duim met lood is vast gegoten, een tweetal naast een venster met luiken. Aan de duimen hangt men een luik. De scharnierhelften op het luik heten gehengen.
Dwarshuis Estrik	Een huis met de nok haaks op de richting van de straat. Een estrik is een gebakken vloertegel van onregelmatige dikte, blauw (gesmoord) of rood (niet gesmoord), vroeger vaak in de maat van plm. 13x13 cm of 5x5 duim, die we nu nog veel in de vloer van oude kelders tegenkomen, maar die vroeger in het gehele huis als plaveisel werden gebruikt.

Ezelsrug Een ezelsrug is een muurafdekking in baksteen, soms, gepleisterd, met aan beide zijden schuine vlakken voor een snelle afwatering

Flens

De horizontale vlakken/onderdelen van een H- of I-balk.
Het verticale deel heet het lijf.

Fliering Ook wel worm genoemd. Een balk die in de lengte van de kap plat op de gebinten ligt en daar de sporen ondersteunt. De fliering wordt met windverbanden verbonden aan de gebinten. De ruimte op zolder die vliering heet, is naar deze balken genoemd, omdat deze zich op de zelfde hoogte bevindt.

Gebint of kagebint, ook wel juk genoemd. Draagconstructie in de kap, bestaande uit twee recht of schuin geplaatste stijlen met een balk daaroverheen of daartussen gemaakt, verstevigd door korbelen.

Geboorte (-van een boog:) De plekken waar een boog begint (te buigen)

Haanhout Onderdeel van een Sporenpaar, waar één of twee haanhouten de schuinstaande sporen horizontaal uiteen houden (als een hoofdletter A met één of twee horizontale strepen).

Halfhouts In de uitdrukking halfhoutse verbinding: verbinding van twee in doorsnede gelijke latten, regels of balken.
Men maakt de verbinding door de te verbinden uiteinden tot op de helft van de dikte een stukje in te zagen en dat deel te verwijderen. Daardoor kan men de beide uiteinden om en om in elkaars verlengde - ook wel Liplas genoemd, zie daar - of desgewenst onder een hoek - zoals bij een Sporenpaar, zie daar - aaneen schuiven en aan elkaar vastmaken, bijvoorbeeld met een Pen en gatverbinding (zie daar).

Hanebalkfliering De balk die in de lengte van de kap plat op de haanhouten ligt en daar de sporen verbindt, ondersteunt en de kap stabiel houdt.

Hanekam Zie: Streckse boog.

Hoekkeper De schuin oplopende balk, waar dakvlakken elkaar ontmoeten en waaraan men de constructieonderdelen van die dakvlakken, zoals de sporen en de gordingen, aan vastmaakt.

Hoekketting Een hoekketting is van oorsprong een versteviging van de hoek van een gebouw, waarbij blokken steen om en om in één van de twee elkaar ontmoetende gevels dóórsteken voor het noodzakelijke verband tussen deze twee gevels. Men decoreerde hoekkettingen - als onderdeel van de gevelarchitectuur - om de hoeken van het gebouw te benadrukken, later paste men ze dan ook toe als versiering in pleisterwerk op hoeken van gebouwen en is de constructieve noodzaak niet meer aanwezig.

Kelderlicht Een raamopening ten behoeve van de belichting van de kelder.
Soms bevindt zich het kelderlicht boven de grond, soms onder het maaiveld, dan is vóór het raam een gat in de grond gemaakt, dat een rooster heeft.

Keper De plek waar twee dakvlakken elkaar opzij ontmoeten, aan de bovenzijde heet die ontmoeting nok. Zie ook: Hoekkeper en Kilkeper.

Kilkeper	De schuin oplopende balk, waar de dakvlakken van twee haaks op elkaar staande daken elkaar ontmoeten en waaraan men de constructieonderdelen van die dakvlakken, zoals de sporen, aan vastmaakt.
Klamp	 <p>Timmermansterm voor een plank of deel, dat andere planken of delen bijeenhoudt, bijvoorbeeld de planken die samen een deur of luik vormen. Een steekklamp is dan een klamp, een schoor, die schuin tussen de klampen is gezet, zodat de deur of het luik niet uitzakt. Een spiegelklamp is een rondom aangebrachte klamp.</p>
Klezoor	Eén-vierde deel van een baksteen, gebruikt aan het begin van een laag metselwerk, om te voorkomen dat de stootvoegen in het metselwerk niet boven elkaar komen. Tot in de achttiende eeuw gebruikt.
Korbeel	Een schuin aangebracht houten onderdeel van een spantconstructie of houtskelet. Dit onderdeel heeft als doel het verband tussen een liggende en een staand onderdeel van die constructie te versterken. De driehoek die door het aanbrengen van het korbeel ontstaat, is zo stijf (= onbeweeglijk), dat de verbinding tussen het liggende en het staande onderdeel niet meer kan scharnieren op de plaats van de verbinding. Een schoor heeft dezelfde functie, maar dan in (opgeklampte) deuren (zie: Klamp) en vakwerkwanden. (zie: Vakwerk)
Korfboog	Een korfboog is een gedrukte en daardoor afgeplatte boog. Zo'n boog kan minder dragen dan een halfronde of segmentboog (die beslaat een kleiner deel van de cirkel) en past men dan ook vaak decoratief toe. Wel dikwijls toegepast in middeleeuwse kelders vanwege de ruimere doorgang bij een beperkte bouwhoogte, maar daar ziet men dan ook heel vaak gebreken optreden.
Kroonlijst	Versierde goot in klassieke (Grieks/Romeinse) stijl, bestaat uit een gedeelte vlak met de gevel, dat het fries heet en een vooruitstekend gedeelte, dat de goot bevat. Een en ander is versierd met geprofileerde lijsten en soms met zichtbare dragende delen die men consoles noemt.
Langshuis	Een huis met de nok parallel aan de richting van de straat, tegenovergestelde van een Dwarshuis.
Langsspant	Zie hieronder.
Langsverband	of langsspant is een constructie die de kapconstructie in de lengte, dus parallel aan de nok de nok mee ondersteunt. In dit geval steunen de haanhouten op de beide onderslagbalken van deze constructie. De onderslagen zijn opgelegd in de eindgevels en worden in het midden door een standvink (zie daar) gesteund.
Lipverbinding	Ook wel liplas genoemd: een enkelvoudige las (= verbinding) van twee in elkaars verlengde liggende balken of platen.
Merken	Getallen op delen van een kapconstructie, die te maken hebben met de prefabricatie van de kapconstructie en het ter plaatse weer in elkaar zetten daarvan. Gesneden of met een haalmes getrokken merken zijn de oudste, daarna komen de gehakte of gebeitelde.
Moerbalk	Hoofdbalk in een samengestelde vloerconstructie, deze balk draagt vaak dunnere balken (kinderbalken), die de planken van de vloer dragen.
Muurplaat	Platgelegen balk (plaat) op de bovenkant van een gevel (plm. achter de dakgoot) waar de kapconstructie op rust.
Onderflens	Zie: Flens.

Onderslagbalk	Balk die (midden) onder andere balken wordt gelegd om deze te ondersteunen bij een (te) hoge last.
Pen en gat	Pen- en gatverbinding: een haakse of schuine verbinding tussen twee onderdelen van een houtconstructie. Daarbij versmalt men het ene onderdeel aan het einde tot iets wat een pen heet en in het andere onderdeel een passend gat. Ineengeschoven wordt het geheel doorboord, waarna met een toognagel beide onderdelen worden verbonden.
Pilaster	Een pilaster is een decoratief onderdeel van architectuur, dat zowel buiten als binnen wordt toegepast. Het beeld is dat van een zuil in laagrelief/ platte zuil, compleet met alle onderdelen van een echte (constructieve) zuil: basement, zuilschacht en kapiteel. De precieze vorm en uitvoering is afhankelijk van de zuilorde die wordt gesuggereerd.
Plaat	Platliggende balk in een constructie.
Plint	Het begrip plint kan twee zaken aanduiden (vergelijk: Basement): de onderzijde van de gevelafwerking van een gebouw, hier te lande meestal vlak of in ieder geval eenvoudig uitgevoerd, oftewel een lat of deel (plank), die plat tegen de muur op de vloer in een binnenruimte wordt aangebracht met als doel bij het schoonmaken de wandafwerking niet vuil of te maken en te beschadigen.
Raamlijst	Decoratie rond een raam, vaak geprofileerd.
Raveling	Een korte balk, dwars tussen balken aangebracht. Draagt het vrije einde van een of meerdere balken, die kort of ingekort zijn voor het maken van een trapgat of een schoorsteenkanaal en daarom niet (meer) in de muur kunnen liggen.
Revet	Of: revetring, die men onder een moer legt om bij het aan- en los draaien van deze moer het onderliggende materiaal te sparen en om het te bevestigen onderdeel breder aan te drukken.
Schilddak	Dak met vier dakvlakken, twee lange dakvlakken opzij en op de einden een driehoekig dakvlak.
Schoor Secundair	Zie: Korbeel en Vakwerk. [Vaak in de uitdrukking: secundair gebruik of secundair gebruikt] Een onderdeel dat aangebracht is na de oorspronkelijke bouw of voor de tweede maal is gebruikt. (Letterlijke betekenis: tweede).
Slof	Balk, meestal op zijn platte kant gelegd. Dient ervoor het gewicht van een daarop staande balk beter te verdelen over de balk of balken waar de staande balk zijn gewicht op af dient te dragen.
Spant	Zie: Gebint.
Spoor	[Ook wel: spar] Een schuin gezet onderdeel van een kapconstructie, dat met het ondereind op de buitenmuur staat en met het bovineind met een spiegelbeeldige overbuurman is verbonden en daarmee een driehoek vormt: een Sporenpaar zie daar).
Sporenpaar	De driehoek van een sporenpaar is bovenin verbonden met een Halfhoutse verbinding (zie daar) en versterkt is met een horizontale balk, een Haanhout (zie daar). Vaak zijn er twee haanhouten boven elkaar aangebracht. Om veilig en niet gebukt over de zolder te hoeven lopen is het van belang, dat het onderste haanhout niet te laag is aangebracht. Onder meer om deze reden zijn de onderste haanhouten vaak verdwenen, maar nog wel te reconstrueren, doordat op de sporen nog de inkepingen terug zijn te vinden, waar deze haanhouten met de sporen werden verbonden. Een reeks van met elkaar verbonden sporenparen vormt de draagconstructie voor de dakbedekking.
Standvink	Staande balk of stijl, die een liggende balk ondersteunt, met schoren, is vaak onderdeel van een Langsspan (zie daar).
Stijf	Onbeweeglijk gemaakt, gezegd van een constructie.
Stootvoeg	Staande voeg in metselwerk.

Strekse boog

Constructie van staande stenen boven een venster- of deuropening, zodanig gemetseld, dat zij het bovenliggende metselwerk kan dragen. De constructie heeft dus wel de functie van een dragende boog, maar is niet rond aan onder- of bovenzijde, zodat zij er niet als een boog uitziet. Ook wel hanenkam genoemd.

Strijkbalk

Vloerbalk langs de gevel (zo ook: strijkspant, strijkspoor), daarmee verbonden met ankers.

Stijl

Staande balk, die onderdeel is van een spant of juk.

Toognagel

Houten pen, die in een houtverbinding wordt geslagen, om deze verbinding vast en klem te zetten.

Travee

Een travee is een begrip in de vlakverdeling van een gevel. De travee is dan de afstand waarbij de gevel zich in de lengterichting begint te herhalen. Dit komt min of meer overeen met de breedtes van deuren en vensters.

Troggewelf

Een troggewelf is een smal gewelf van stenen dat men tussen twee geprofileerde balken in houten of stalen binten metselt, na de uitvinding van het walsijzer, zeer vaak als kelderdek/plafond toegepast. (Wikipedia)

Tuitgevel

Gevel met de vorm van een omgekeerde trechter.

Vakwerk

Een wandconstructie in vakken, die bestaat uit staande balken (stijlen) en liggende balken (regels) van kozijndikte. Om dit raamwerk stijf te maken niet in het vlak te laten scharnieren), brengt men in een aantal van de vakken schuine balken aan (schoren).

Vensteras

De termen travee en vensteras worden soms verward. Een vensteras is de denkbeeldige as door een venster. Bij een regelmatig opgebouwde gevel wordt de breedte vaak opgegeven in vensterassen, omdat dit meteen een duidelijk beeld oproept. Meestal is het aantal vensterassen gelijk aan het aantal traveeën. Of: venstertravee is een architectonische term om aan te duiden hoeveel vensters een gevel heeft of hoe breed een gevel is, ook om aan te duiden dat ramen precies boven elkaar zijn geplaatst en om aan te geven dat er zich tussen de ramen decoratieve elementen kunnen bevinden. (Wikipedia)

Waterlijst	Een waterlijst is een vooruitspringende horizontale lijst in een gevel (gepleisterde) baksteen, natuursteen, die ervoor zorgt, dat het water, dat van de gevel erboven loopt, niet de gehele gevel natmaakt, maar het naar voren brengt, waardoor het water van de lijst naar beneden kan druppelen. Een gevel kan meerdere waterlijsten hebben, deze spelen vaak ook een rol in de architectonische decoratie van de gevel, regelmatig vallen ze ook samen met de vensterbanken, die dezelfde water afvoerende functie hebben en vormen dan één doorlopende band.
Wenkbrauwen	Decoratieve omlijsting van het bovendee van een vensteropening, zoals wenkbrauwen boven ogen, in vele stijlperioden toegepast.
Windverband	Er zijn twee soorten windverbanden, die voor een sporenkap en die voor een kap met gebinten. Bij een sporenkap zorgt men voor de grote samenhang en stevigheid van de kap door schuin aan de binnenzijde van de lange reeks sporenparen een lange lat op te sporen te spijkeren. De totaalconstructie blijft daardoor overeind. Bij een kap met gebinten zorgt men voor de stijfheid van de constructie door de gebinten zodanig te koppelen, dat de totaalconstructie in de lengte niet kan bewegen. Daartoe legt men over de gebinten een lange balk (de Fliering of Worm: zie daar) en verbindt deze met de gebinten met Korbelen: zie daar. Het resultaat is een onbeweeglijk frame, waarop de sporen kunnen worden gelegd.
Zadeldak	Dak met twee dakvlakken tussen twee eindgevels die hoger zijn dan de zijgevels.

